

Multidiszciplináris kihívások Sokszínű válaszok

A BGF KVIK KÖT TANULMÁNYKÖTETE

KULTÚRA
VALÓSÁG
INFORMÁCIÓ
FEJLESZTÉS

2012/1

Budapesti Gazdasági Főiskola, Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar,
Közgazdasági és Társadalomtudományi Intézeti Tanszéki Osztály Tanulmánykötete

On-line tanulmánykötet

Kiadó neve: BGF KVIK Közgazdasági Tanszéki Osztály

Kiadó székhelye: Bp, 1054, Alkotmány utca 9-11. I. em. 121.

Kiadásért felelős személy: dr. Hamar Farkas Ph.D.

Főszerkesztő: dr. Hamar Farkas Ph.D.

A borító Czeizel Balázs grafikus ötlete alapján készült

ISSN:

MULTIDISZCIPLINÁRIS KIHÍVÁSOK
SOKSZÍNŰ VÁLASZOK

1. kötet

**Budapesti Gazdasági Főiskola,
Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar,
Közgazdasági és Társadalomtudományi Intézeti Tanszéki Osztály
Tanulmánykötete**

Budapest, 2012. október 15.

TARTALOMJEGYZÉK

dr. Fenyvesi Éva	
Korrupció, amiért beszélnünk kell róla...	9
Gyene Pál	
A nemzet- és államépítés perspektívái a poszt-szovjet Közép-Ázsiában	18
dr. Hamar Farkas	
Isten veled '98-as nyugdíjreform	30
dr. jur. Hámosi Antal	
A család és a munkavállaló védelmének alkotmányjogi összefüggése az Alkotmánybíróság határozatainak tükrében	50
Hárskuti János	
A pénzügyi gazdasági válság hatása a közép-kelet-európai országokra és a működő tőkebefektetésekre	57
Karakasné Morvay Klára	
A jelzések (signaling) szerepe a szállodai minőség kommunikációjában	73
Lőkös Dániel	
A gyógyújszás hatása funkcionális gerinc elváltozások és asztmás iskolások szorongására	88
dr. Nadicsán József	
A szegénység elleni harc ázsiai szószólója: Amartya Sen	101
dr. Osváth László – dr. Sivák József – dr. Zsúgyel János	
A szociális gazdaság témaköréhez kötődő képzések Magyarországon	111
Talabos István	
Önkormányzatok együttműködése a magyar-szlovák határ mentén	128
dr. Török Hilda	
Időparadoxon a felsőoktatásban	142
dr. Uzzoli Annamária – Szilágyi Dániel	
A jelenlegi válság területi hatásai a hazai egészség-egyenlőtlenségek alakulásában	155

LEKTORAINK

dr. Bányász Réka

Kaizen Pro Kft. Tanácsadó, klinikai szakpszichológus

dr. Harmat Zsigmond

Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Kar, főiskolai tanár

dr. Horváth László

Budapesti Corvinus Egyetem, egyetemi docens

dr. Kelen András

Általános Vállalkozási Főiskola, tanszékvezető, főiskolai tanár

dr. habil. Könyves Erika

Debreceni Egyetem, AGTC, Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar,
Turizmus-Vendéglátásmenedzsment Tanszék, tanszékvezető

Prof. Dr. Rostoványi Zsolt

Budapesti Corvinus Egyetem, rektor

dr. Sebestény István

KSH, vezető főtanácsos

dr. Sipos Kornél

Semmelweis Egyetem, Testnevelési és Sporttudományi Kar, professzor emeritus

Prof. Dr. habil. Vörös Imre

DSc, az MTA levelező tagja, egyetemi tanár, volt alkotmánybíró

dr. Váradi Zsuzsanna

Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai
Intézet, tudományos munkatárs

dr. Veres Lajos

Dunaújvárosi Főiskola, főiskolai tanár, Duna Stratégia igazgató;
Területfejlesztési Tudományos Egyesület, elnök

SZERZŐINK

dr. Fenyvesi Éva

PhD, a Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar Közgazdasági és Társadalomtudományi Intézeti Tanszéki Osztályának főiskolai tanára

Gyene Pál

PhD jelölt, a Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Karának főiskolai adjunktusa

dr. Hamar Farkas

PhD, a Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar Közgazdasági és Társadalomtudományi Intézeti Tanszéki Osztályának vezetője, főiskolai docens

dr. jur. Hámori Antal

PhD, a Magyar Tudományos Akadémia Köztisztületének tagja, a Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar Turizmus-Vendéglátás Intézet, Vendéglátás Intézeti Tanszékének főiskolai docense

Hárskuti János

PhD jelölt, a Zsigmond Király Főiskola Gazdaság és Vezetéstudomány Intézetének intézetvezető helyettese

Karakasné Morvay Klára

PhD jelölt, a Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar Turizmus-Vendéglátás Intézet, Vendéglátás Intézeti Tanszékének főiskolai adjunktusa

Lőkös Dániel

PhD jelölt, a Budapesti Gazdasági Főiskola Testnevelési Intézeti Tanszékének vezetője, főiskolai adjunktus

dr. Nadicsán József

a Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar Közgazdasági és Társadalomtudományi Intézeti Tanszéki Osztályának főiskolai docense

dr. Osváth László

PhD, a Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi
Kar Közgazdasági és Társadalomtudományi Intézeti Tanszéki Osztályának főiskolai
docense

dr. Sivák József

CSc, a Budapesti Gazdasági Főiskola Pénzügyi és Számviteli Kara Pénzügyi Intézeti
Tanszékének tudományos főmunkatársa

Szilágyi Dániel

a Központi Statisztikai Hivatal Területi Tájékoztatási Osztályának regionális elemzője

Talabos István

a Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar
Turizmus-Vendéglátás Intézet Turizmus Intézeti Tanszékének főiskolai adjunktusa

dr. Török Hilda

CSc, a Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi
Kar Közgazdasági és Társadalomtudományi Intézeti Tanszéki Osztályának egyetemi
docense

dr. Uzzoli Annamária

PhD, az MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpontjának tudományos
munkatársa

dr. Zsúgyel János

PhD, a Budapesti Gazdasági Főiskola Pénzügyi és Számviteli Kara Pénzügyi Intézeti
Tanszékének egyetemi docense

ELŐSZÓ

Tisztelt Olvasók, tisztelt Kollégák!

Szeretettel köszöntöm Önöket a KVIK Közgazdasági és Társadalomtudományi Intézeti Tanszéki Osztály konferenciakötetének megjelenése alkalmából.

Kollégáimmal arra az elhatározásra jutottunk, hogy Tanszéki Osztályunk tudományos tevékenységét erősíteni fogjuk, ennek az érdekében tudományos rendezvényeket szervezünk. A kar szervezeti felépítésből adódóan nem csak közgazdasági tantárgyak, hanem társadalomtudományi tantárgyak is hozzánk tartoznak, ezért döntöttünk úgy, hogy Közgazdasági és Társadalomtudományi Szimpóziumot szervezünk. Ennek megfelelően két szekcióban folytak az előadások: Közgazdasági Szekcióban és Társadalomtudományi Szekcióban, így mindkét terület képviselői megtalálták a helyüket.

Az első ilyen Szimpóziumot 2012 októberében rendeztük, melyen nem csak a Tanszéki Osztály kollégái vettek részt, hanem a kar szinte minden oktatási egysége megtisztelt minket megjelenésével. A Szimpóziumon a kollégák bemutatták kutatási tevékenységüket, ennek az eredménye jelen tanulmánykötet. Ez úton szeretném megköszönni előadóink áldozatos munkáját, és látogatóink lelkes érdeklődést.

Fontos hangsúlyozni, hogy Tanszéki Osztályunk a tudományos vonalat kívánja erősíteni, és kiaknázni a kollégákban megtalálható tudományos potenciált. Ez természetesen azzal jár, hogy az elhangzott előadások csak szigorú szakmai lektorálás után kerülhetnek bele a tanulmánykötetbe.

Terveink szerint az első Szimpózium és az első tanulmánykötet „hagyományteremtő” szerepet tölt be, ezeket újabb szimpóziumok, és újabb kötetek fogják követni.

Szeretném jelezni a kedves Olvasóknak, Kollégáknak, hogy mindenkit szeretettel várunk a közeljövőben megrendezésre kerülő következő Szimpóziumunkon, akár előadóként, akár látogatóként.

Köszönettel tartozom Dékán Asszonynak, hogy a jelen nehéz körülmények között biztosítani tudta a kötet finanszírozását, és azoknak a kollégáimnak is, akik a kötet megjelenésének technikai hátterét biztosították, Szöllös Péternek az olvasószerkesztői feladatok ellátásáért, Somogyiné Förgeteg Katalinnak a korrektúráért, valamint Tóth Katának a tördelésért.

*Hamar Farkas
Főszerkesztő*

dr. Fenyvesi Éva

KORRUPCIÓ, AMIÉRT BESZÉLNÜNK KELL RÓLA...

Ez az írás a korrupció témakörében készülő cikksorozat bevezető publikációja. A korrupció az a terület, amiről rengeteget hallunk, olvasunk, amivel nap, mint nap találkozunk a médiában, a hétköznapi életben. Mégis keveset tudunk róla. Ebben az első cikkben a szerző bemutatja, miként vált a korrupció tabu témából számos ország és nemzetközi szervezet, társulás egyik központi témájává, és milyen fontosabb ajánlások születtek a korrupcióelleni fellépéssel kapcsolatban az elmúlt évtizedekben.

This is the first publication serie in a about corruption's issue. The corruption is the subject what we're hearing, speaking about and meeting whit it in the media day by day, but we know few about it.

The first publication aims at demonstrating how the corruption become a major topic at several countries and international organizations and corporations from taboo and which are the most important recommendations having been defined in actions against corruption in the last decades.

Bár rendszeresen készülnek korrupció megelőzési, felszámolási programok, a gyakorlati siker várat magára. Az éremnek a másik oldala pedig igen aggasztó: a „háttérben” burjánzik a korrupció, újabb és újabb területekre tör be. Csak sejtjük, mekkora sebet ejt morálisan és gazdaságilag. „A nyolcvanas évek során – a Magyar Közvéleménykutató Intézetben – végzett kutatások arról tanúskodnak, hogy az ezzel kapcsolatos problémák igen-igen korlátozott nyilvánossága ellenére, már ezekben az időkben is a tíz leg súlyosabb társadalmi veszély közé sorolták ezt a jelenséget.” (Vásárhelyi, 1998: 136). Néhány ügy, ha napvilágot is lát, jól tudjuk, hogy ezek csak a töredékei lehetnek a valós korrupciós eseteknek. A statisztika szerint „az elmúlt 15 év során a felderített korrupciós bűncselekmények száma 400 és 1000 között mozgott évente, néhol a számok hirtelen megugrását mutatva (pl. 1991-ben 344, 1992-ben 782, 2005-ben 955 és 2006-ban 480).”¹

Alapvetően két okból vállalkoztam arra, hogy egy cikksorozatot írjak a korrupcióról. Az első és talán a legfontosabb az, hogy beszéljünk a korrupcióról. A másik, hogy felismerjük azokat a helyzeteket, ahol fennáll(hat) a korrupció veszélye, és tudatosítsuk a korrupció erkölcsi, jogi, valamint gazdasági következményeit. Végző megoldásokat valószínűleg nem tudok majd megfogalmazni, de talán az is elegendő siker lesz, ha hozzá

tudok járulni egy olyan közösségi szemlélet, értékrend kialakításához, amely alkalmas lehet a korrupció elítélésére, visszaszorítására.

A korrupcióról általában

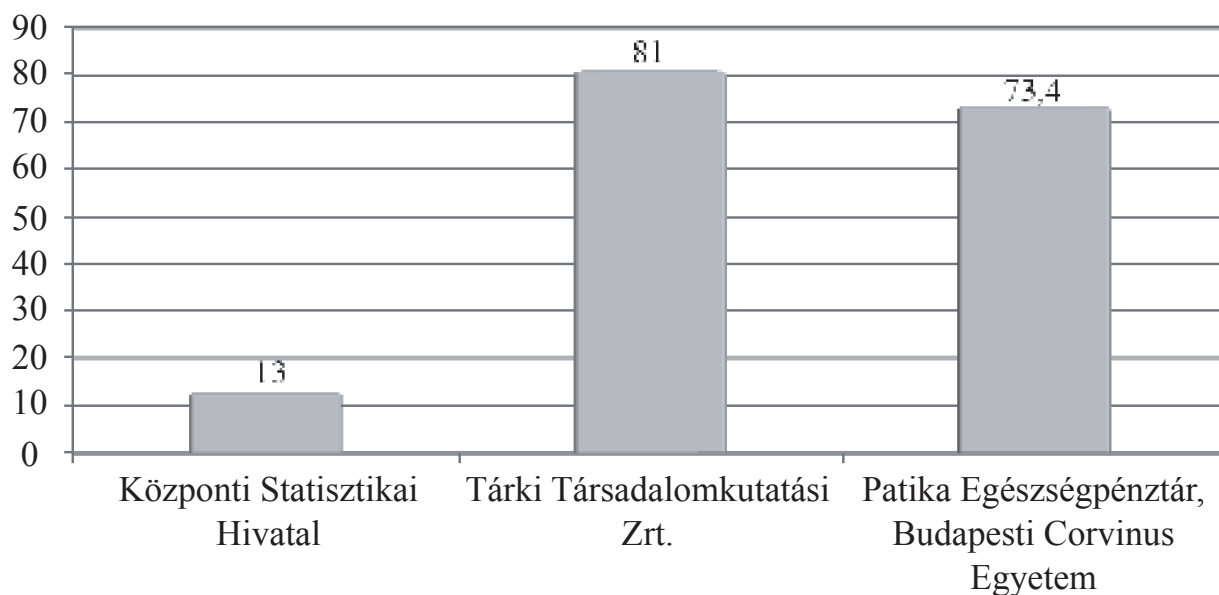
A korrupció, ugyanúgy, mint számos más társadalmi jelenség, az emberi társadalommal egyidős. Bármennyire frázisnak tartjuk, amikor régi korokra hivatkozunk az eredetet illetően, mégis gyakran találunk igazoló példákat. Így van ez a korrupció esetében is. Néhány évvel ezelőtt egy történelmi portál számolt be arról, hogy egy egyiptomi kutató, aki Sobekemsaf király sírjának kirablása körüli tények feltárásával foglalkozott, kiderítette, hogy amikor napvilágra került, hogy a fosztogatásban magas rangú hivatalnokok is érintettek, az ügy feltárását lezárták.² Tehát „...a korrupciót a történelmi időkben és társadalmi térben mindig és mindenhol konstatálták” (Gombár, 1998:49). Hahn István szintén megerősíti ezt: „korrupció pedig akadt már az ókori keleti, despotikus kormányzatú társadalmakban csakúgy, mint a polisztulajdonon alapuló görög városállamokban: Spártában, Athénban, vagy Apollón szent jóshelyén, Delphoiban, a római köztársaságban, a császárság vagy a késő-római dominátus viszonyai között.” (Hahn, 1984:3) Bár akkoriban még felemás volt a helyzet, mivel ugyanaz a típusú tevékenység a társadalom nem minden tagjánál (például a fáraó) jelentett korrupciós tevékenységet. Azon személyek vonatkozásában, ahol nem válik el a köz- és a magánvagyon, nem beszélhetünk korrupcióról (ha valakit nem köt a norma, nem is szegi meg a normát), de a fáraók által megbízott személyek (például adóbeszedők) már elkövethettek korrupciós cselekményt. A mai modern társadalmakban a köztulajdon már csak olyan személyek kezében van, akik ezeket a javakat megbízási viszonyból kezelik, és ehhez való kapcsolatukat különböző törvények, erkölcsi normák szabályozzák. Így az ezzel való bármilyen visszaélés korrupciós cselekedetnek számít.

Az elmúlt évtizedekben leginkább az állami szektorban elkövetett korrupcióról szóltak a média hírek. Mára azonban a korrupció nem csak a közszférában lelhető fel, hanem behálózta a társadalmi és a gazdasági életet egyaránt. Az állami szférában leggyakrabban az elégtelen szabályozásra hivatkoznak, míg az üzleti szektorban megélhetési nehézségek okozta korrupcióról szoktak beszélni. Számos felmérés, tanulmány készül a témában, amelyek megpróbálják felmérni a korrupció mozgatta összegek nagyságát. Az eredmények azt mutatják, hogy legfeljebb becslésekre van lehetőség. Például a hálapénz nagyságának felmérésére tett kísérlet (1. ábra) is jól mutatják, hogy az azonos időszakra vonatkozó felmérések között jelentős eltérések lehetnek. Ez alapvetően azzal magyarázható, hogy „...a korrupcióval kapcsolatos vélemények feltárása során minél közelebb jutunk az egyéni érintettséghez, annál inkább bezárkóznak az emberek, annál inkább megnövekszik a «nem tudom» válaszok aránya.” (Vásárhelyi, 2001:188). A kutatások igen különbözőek abban a tekintetben is, hogy mekkora a vizsgált kör és mennyire reprezentatív a minta.

1. ábra.

A 2009-ben fizetett hálapénz összege 3 különböző tanulmány szerint (Mrd Ft)

Forrás: Saját szerkesztés

Ezen kívül, az emberek igen eltérően vélekednek arról, hogy mit tartanak korrupciónak, így bizonyos megjelenési formáiról nem is gondolják, hogy korrupciós tevékenység.

Tabu témától a nyilvánosság felé

Hosszú évszázadoknak kellett eltelnie ahhoz, hogy a korrupció felett ne hunyjunk (vagy legalább ne minden esetben) szemet. Csupán néhány évtizeddel ezelőtt még a korrupció nemcsak itthon, hanem az egész világon tabu témának számított. Arányaiban még ennél is kevesebb korrupciós ügy látott napvilágot. Amennyiben nyilvánosságra került valamilyen korrupciós cselekmény, azt az adott ország belügyeként kezelték. Ez még akkor is így történt, amikor a cselekmény szálai a határon túlra nyúltak át. A globalizáció, a gazdasági nyitottság növekedése ezen a területen is változást hozott, gyakoribbá vált a gazdasági verseny írott vagy íratlan szabályainak megsértése. A korrupció nemzetközivé válásával a korrupció elleni fellépés is fokozatosan nemzetközivé vált.

A korrupció elleni fellépés alapvetően a '70-es évek második felének terméke, az Amerikai Egyesült Államokban a carteri adminisztráció idején a Watergate ügy³ által kiváltott morális válság hatására vált erőteljessé. Ennek gyakorlati hozadéka (7 évvel később!!!) az 1977 évi törvény volt, amely a külföldön történő korrupciós gyakorlatról szól. Más államok azonban sokáig nem követték ezt a példát. Majdnem 20 év telt el a következő jelentősebb lépésig.

Fontosabb korrupcióellenes nemzetközi események

Az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – bemutatok néhány olyan nemzetközi eseményt, amely hozzájárult ahhoz, hogy számos ország a korrupció ellen globálisan is fellépjen.⁴

OECD

A nemzetközi korrupció elleni fellépés első átfogó egyezményének megalkotása az OECD-hez kapcsolódik. A kilencvenes években több olyan ajánlás elfogadását kezdeményezte, amelyet számos ország aláírt azzal, hogy törvényhozásában ratifikálják azt.

- **1994**-ben az OECD elfogadta a nemzetközi üzleti tranzakciók során történő megvesztegetésről szóló ajánlást.
- **1997**-ben a külföldi hivatalos személyek megvesztegetéséről szóló egyezmény látott napvilágot, amelynek célja a köztisztviselők aktív és passzív megvesztegethetőségének egyaránt büntethetővé tétele.
- **1999**-ben pedig az OECD Korrupció-ellenes Egyezményét írta alá 38 ország.

ENSZ

A Legfőbb Ellenőrző Intézmények Nemzetközi Szakmai Szervezete (INTOSAI) 1953-ban jött létre Havannában, ma már több mint 180 ország a tagja.⁵ Az 1977-ben kiadott legelső, úgynevezett Limai Nyilatkozatban a legfőbb ellenőrzési intézmények kifejezték a korrupció elleni küzdelem melletti elkötelezettségüket. Az 1998. évi montevideói kongresszus óta minden INTOSAI kongresszus foglalkozik a korrupció elleni küzdelemmel.

EU

- **1994** – Európai Unió több területen is lépéseket a korrupcióelleni küzdelemben. Az első EU költségvetéséből kiáramló illegális pénzek kiáramlásának megakadályozására született.⁶

*GRECO*⁷

- **1999** – a GRECO az Európa Tanács korrupció ellen fellépő államok csoportja. Megalakulásának célja elsősorban az volt, hogy a tagországok korrupcióellenes működésbeli hiányosságait beazonosítsa és ösztönözze azokat a jogalkotási és intézményi reformokat, amelyek elősegítik a korrupció megelőzését. Munkája ún. értékelési körökre tagolódik.
- **2000 és 2002 között** a korrupció elleni küzdelemben részt vevő nemzeti szervek függetlenségének, specializációjának és rendelkezésre álló eszközeinek a vizsgálata került a középpontba.

- A második értékelési körben, **2002 és 2006 között** a figyelem a korrupció azonosításának, valamint a közigazgatási korrupció megelőzésének és felfedésének, illetve a jogi személyek (gazdasági társaságok) korrupt felhasználásának kérdésére összpontosult.
- A harmadik értékelési kör **2007 januárjában** kezdődött el, a fókuszba ezúttal a pártfinanszírozás problémaköre és a Korrupcióról szóló büntetőjogi egyezmény rendelkezései kerültek.⁸

PALERMO

- **2000 – Palermo** – korrupció ellenes ENSZ egyezmény. 180 delegáció szignálta. Arra kötelezi az aláíró államokat, hogy a büntető törvénykönyveikbe négytípusú bűncselekményt rögzítsenek, és összehangolják a törvényhozásukat. A négyféle bűncselekmény a következő: **szervezett bűnszervezetben való részvétel, pénzmosás, korrupció, és az igazságszolgáltatás jó működésének akadályoztatása.**

Bár Magyarország minden eddigi jelentősebb egyezményt aláírt, az azonban egy hosszú folyamat, hogy ezek eredményeként beépüljenek a különböző speciális tényállások a büntetőjogba, illetve az eljárási szabályok egymáshoz közelítsenek a különböző egyezményekben résztvevő országokban.

Kutatások, jelentések a korrupcióról

Napjainkban gyakorlattá vált a téma rendszeres kutatása, számos nemzetközi és magyar kutatóintézet készít rendszeresen jelentést, felmérést a korrupciós fertőzöttségről, elfogadásáról, gyakorlatáról, mint például a Freedom House, az Open Society Institute, Transparency International, és a magyarok közül például a Gallup-monitor, vagy a TÁRKI. Fontosnak tartom megemlíteni továbbá a Budapesti Corvinus Egyetem által 2008 tavaszán létrehozott Korrupciókutató-központot. A kutatóközpontot a gazdaságban megfigyelhető korrupciós jelenségek vizsgálatával és a szabályozási kudarcok okainak és jellemzőinek rendszerezett, tudományos feltárásával foglalkozik.

Ezek közül talán a legismertebb a Transparency International által évente készített **„korrupció észlelési index”**. Az indexet minden év őszén publikálják. A korrupció ellen küzdő, nemzetközi társadalmi szervezet listáján már évek óta 180 ország szerepel. Az összehasonlító elemzés mindenekelőtt a közszféra korrupcióját méri, és elsősorban befektetők, üzleti-, illetve kockázati elemzők véleményét tükrözi.

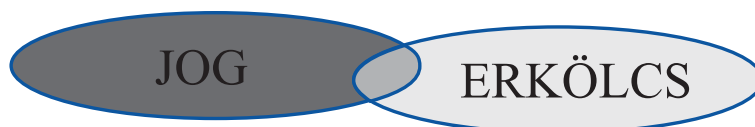
A korrupció megítélése

Mióta kettőnél többen vagyunk a Földön, együttélésünk csak szabályok között lehetséges. Nem mindegy azonban, hogy mi szabályoz bennünket. A társadalmi, együttélé-

si normákat sokféleképpen, sokfajta szempont szerint csoportosíthatjuk, leggyakrabban azonban két nagy csoportot különböztetünk meg. Az egyik csoportba tartoznak a jogi normák, a másik csoportba pedig minden egyéb, együttélést szabályozó nem jogi norma, amelyek között elsődleges az erkölcs. Mindkettő az emberi társadalom által létrehozott szabályrendszer, a társadalmon belüli magatartás szabályozására. A két szabályrendszer szoros összefüggésben áll egymással (2. ábra). Egyrészt a jog – társadalmi funkciójának eltérő volta miatt – nem lehet teljes egészében az erkölcsi normáknak a része, másrészt a jog számos különbözősége mellett is a társadalmi szabályoknak olyan területét jelenti, amely az erkölcs megítélése alá esik. Azaz, a jogi jelenségek jogi érvényességük érintetlenül maradása mellett is szükségképpen erkölcsi megítélés tárgyai, függetlenül attól, hogy pozitív vagy negatív a megítélésnek az eredménye. (Kardos, 1998)

2. ábra
A jog és az erkölcs kapcsolata

Forrás: Saját szerkesztés

Egy társadalom morálisan annál fejlettebb, tagjai minél kevésbé a törvények ereje, sokkal inkább az erkölcsi megítélés alapján harcolnak a korrupció ellen. Az ember autonómiája lehetővé teszi, hogy bizonyos határokon belül saját maga alakítsa sorsát, hiszen alternatívák közül választhat, dönthet, miként cselekszik. Felelőssége nemcsak kifelé, a társadalom különböző csoportjai felé irányul, hanem önmaga, saját lelkiismerete felé is. Elsősorban önmagával kell tudnia elszámolni cselekedeteiért. Természetesen, a felelősségünk különböző fokú. Nem mindegy ugyanis, hogy mekkora az a mozgástér, autonómia, amit birtoklunk. Mennél nagyobb az autonómiánk, mennél több és nagyobb hatáskörű alternatívák között van választási lehetőségünk, cselekedeteinek annál jelentősebb, szélesebb körű következményei lehetnek, annál nagyobb lesz a felelősségünk.

Mindenki másképp látja...

Ha el is ítéljük a korrupciós cselekményeket, a legtöbb esetben mi magunk sem tudjuk pontosan megítélni, hogy mi számít korrupció szempontjából elítélendőnek.

Amikor korrupcióval kapcsolatban előadást tartok, gyakran azzal vezetem fel azt, hogy először „próbára teszem” a résztvevőket abból a szempontból, hogy mennyire másképp ítélik meg ugyanazt a dolgot morális szempontból. Néhány „hétköznapi” cselekedetet kell beilleszteniük a jog, az erkölcs és az illem kategóriájába, aszerint, hogy első megérzésre hova sorolnák az adott tevékenységet. A válaszok a legtöbb esetben igen eltérőek. Ez nemcsak a „semlegesnek” számító cselekvések esetén igaz, hanem gyakran még a

kimondottan súlyos bűncselekmények is igen eltérő megítélés alá kerülnek. Mint már az előző részben is utaltam arra, vannak, akik úgy gondolják, azért nem teszünk meg számos dolgot, mert a törvény tiltja. Vannak azonban olyanok, akik sokkal erősebbnek ítélik meg az erkölcs által szabott gátat, és azt vallják, hogy nem a törvény miatt, hanem belső indítatásból nem teszünk meg bizonyos dolgokat...

Publikációm bevezetőjében arról írtam, lényeges, hogy beszéljünk a korrupcióról. Úgy vélem, ez azért is fontos, hogy a korrupciós cselekedetek igen sokféle megítélését egységesebbé tegyük. Természetesen lehetetlen vállalkozás volna mindenkit azonos gondolkodásra bírni, de már az is hasznos lehet, ha azt tudatosítjuk, hogy a valóságot igen sokféleképpen képezzük le. Az emberek általában önmaguk teremtik meg a saját valóságukat. Az úgynevezett objektív valóságra gyakorolt hatásunk sokkal nagyobb, mint gondolnánk (Birkenbihl, 1999). Vágyaink, reményeink, félelmeink, hangulataink teszik számunkra különbözővé azt a világot, amiben élünk. Ami bizonyos, hogy mindig valamilyen szituációban veszünk részt. Ennek a szituációnak a kerete önmagában mindig semleges, mi emberek töltjük ki azt valamilyen tartalommal. Gondoljunk például egy boltra zárás előtt. Nem mindegy, hogy vevőként vagy eladóként vagyunk az említett boltban...

Ahogy tapasztaljuk, szemléljük a körülöttünk levő világot nagyrészt gyerekkorunkban formálódik. Ez a determináltság személyenként más és más. Így egy adott történés kapcsán a tények és a vélemények között igen nagy lesz az eltérés. A véleményünk nemcsak a tényeket, hanem a feltételezéseinket és következtetéseinket is tartalmazza. Ezért szükség van arra, hogy minél többet olvassunk, halljunk (lehetőleg hiteles információkat!) a korrupcióról, káros gazdasági, társadalmi hatásáról, arról, hogyan lehetséges ellene küzdeni, és hogyan ismerhetjük fel a korrupciós „próbálkozásokat”.

Örök téma

Láthatjuk, hogy a korrupció mennyire „sokarcú jelenség”. Beivódik a politikába, a gazdaságba és a hétköznapi világába. Számos kutatás foglalkozik a témával, de egyik sem képes arra, hogy teljességgel felfedje valódi arcát.

Ez több okkal is magyarázható:

- A korrupcióban érintetteknek nem érdeke, hogy lelepleződjenek. Ez igaz egyaránt erkölcsi és anyagi szempontból. Ezért gyakran nem kapunk megbízható válaszokat a feltett kérdéseinkre.
- A korrupció újabb és újabb területekre terjed ki. Ha egy adott területen már-már úgy gondoljuk, hogy „nyilvánossá” vált a korrupcióban való részvétel módja, és ez által akár könnyebben tetten is érhető az ilyen típusú cselekedet, hamarosan reményt veszve tapasztaljuk, hogy a korrupció újabb és újabb területekre tör be. Olyan ez, mint a víz, amely megtalálja a legapróbb réseket is, és a rés nagyságától függően előbb vagy

utóbb elárasztja a környezetét. Az egyre szövevényesebb kapcsolati rendszer pedig egyre nehezebbé teszi az összekötő szálak felgöngyölítését.

- A korrupció társadalmi megítélése más és más. Mi emberek saját specifikus szűrőnkön keresztül tapasztaljuk, érzékeljük a körülöttünk levő világot. Ezek a világok azonban igen különbözőek lesznek. Erősen hatnak rá múltbeli tapasztalataink, jelenbeli gondolkodásunk, hangulatunk. Fontos, hogy tudatosítsuk, a valóságunk sokkal szubjektívebb, mint azt gondolnánk.

Ahhoz, hogy megismerjük ezt a számtalan arcot, hogy megpróbáljuk lerántani a leplet róla, az egyik mód, ha minél többet foglalkozunk a témával, ha minél több oldalról közelítjük meg a jelenséget. Persze az igazán jó az lenne, ha nem a betegséget kellene megtalálnunk és beazonosítanunk a tüneteket, hanem ha megelőznénk annak kialakulását...

JEGYZETEK

¹ http://www.transparency.hu/KORRUPCIOROL_ALTALABAN

² <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=6704>

³ 1972 nyarán a The Washington Post közölte, hogy betörték a Watergate-ház egyik, irodának használt lakásába, a kárvallott Larry O'Brien, az amerikai Demokrata Párt akkori elnöke volt. A hír a legnagyobb amerikai belpolitikai válság kezdetét jelezte, amely Nixon elnök lemondásával végződött. Az elnököt sokáig „csak” azzal gyanúsították, hogy megpróbálta fedezni az ügyben érintett legközelebbi munkatársait. Harminc év után ennél sokkal súlyosabb vád hangzott el ellene, miszerint Nixon személyesen adott utasítást a Demokrata Párt irodájába való behatolásra, mert lehallgató készüléket akart elhelyeztetni politikai riválisa telefonjába. Azóta már van saját „gate” ügyünk is, ami Duna-gate néven látott napvilágot. 1990. január 5-én Budapesten az SZDSZ és a Fidesz bejelentette, hogy a Belügyminisztérium állambiztonsági szervezete még mindig információkat gyűjt az ellenzéki pártokról, annak ellenére, hogy az 1989. október 23-i alkotmánymódosítás ezt megtiltotta. Ezzel kirobbant az ún. Duna-gate ügy. Németh Miklós miniszterelnök elhatárolta magát a törvényteleniségektől. Január 18-i hatállyal a kormány megszüntette a BM belbiztonsági szolgálatát és lemondott Pallagi Ferenc miniszterhelyettes, az Állambiztonsági Szolgálat vezetője. 19-én sajtótájékoztatón felfedte magát a lehallgatási ügy kulcsfigurája: Végvári József, a BM Belső Biztonsági Szolgálatának őrnagya, aki bizonyítékokat szolgáltatott a törvénytelen adatgyűjtésről és megfigyelésekről. 1990. január 23-án lemondott Horváth István belügyminiszter. <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=8937>

⁴ A cikksorozat egyik későbbi publikációjában részletesen kívánok foglalkozni a korrupció ellenes intézmények létrejöttével.

⁵ <http://www.asz.hu/modszertan/limai-nyilatkozat-issai-1/issai-1-limai-nyilatkozat-hun-vegleges.pdf>

⁶ http://www.gallup.hu/gallup/monitor/elemzes/001109_1nemzk.html#oecd

- ⁷ GRECO: A korrupcióellenes államok csoportját (Group of States against Corruption – GRECO) az Európa Tanács 1999-ben hozta létre a tagországok korrupcióval szembeni törekvéseinek vizsgálata érdekében. A GRECO jelenleg 46 tagot számlál (nagy részét európai államok, beleértve például Oroszországot is, illetve az Amerikai Egyesült Államok). A szervezet titkársága Strasbourg-ban működik. A GRECO legfontosabb célkitűzése, hogy tagjai kötelezettségvállalását figyelembe véve segítse a korrupció elleni küzdelmet egy olyan eljárás során, amely a „kölcsonös értékelésen és egyenlő nyomásgyakorlás” alapul. <http://www.transparency.hu/GRECO>
- ⁸ Az állami számvevőszékek antikorrupciós tevékenységének nemzetközi tapasztalatai (2011). <http://www.asz.hu/tanulmanyok/2011/az-allami-szamvevoszekek-antikorrupcios-tevekenysegenek-nemzetkozi-tapasztalatai/t339.pdf>

HIVATKOZÁSOK

Az állami számvevőszékek antikorrupciós tevékenységének nemzetközi tapasztalatai (2011) <http://www.asz.hu/tanulmanyok/2011/az-allami-szamvevoszekek-antikorrupcios-tevekenysegenek-nemzetkozi-tapasztalatai/t339.pdf>

BIRKENBIHL, V. F. (1999): *Sikertréning*. Trivium

Declaración de Lima. <http://www.fepac.org/declaracion-de-lima-2/>

FARKAS Á. (2000): A korrupció elleni fellépés nemzetközi dimenziójának néhány sajátossága. *Kriminológiai Közlemények* 58. Magyar Kriminológiai Társaság, Bp., 2000. 93-100.

FARKAS Á. (2001): *A korrupció ellenes nemzetközi dokumentumok elemzése különös tekintettel Magyarországon Európai Unió csatlakozására*

http://www.gallup.hu/gallup/monitor/elemzes/001109_1nemzk.html

GOMBÁR Cs. (1998): A korrupció mint közrossz. In: *Írások a korrupcióról*.

Helikon-Korridor

HAHN I. (1984): Antikvitás és korrupció. *História* VI. évfolyam 2. szám. 3-5.

<http://www.transparency.hu/GRECO>

KARDOS L. (1998): *Üzleti etika*. Phare Program HU-94.05

Limai Nyilatkozat. INTOSAI Főtitkárság – Rechnungshof (osztrák számvevőszék), Bécs, Ausztria. <http://www.asz.hu/modszertan/limai-nyilatkozat-issai-1/issai-1-limai-nyilatkozat-hun-vegleges.pdf>

VÁSÁRHELYI M. (1998): Rejtőzködés, öngazolás, háritás és egymásra mutogatás.

In: *Írások a korrupcióról*. Helikon-Korridor

VÁSÁRHELYI M. (2001): A korrupció a közgondolkodásban. In: *Korrupció Magyarországon*. Pécs-Baranyai Értelmiségi Egyesület, Pécsi Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Kara, Pécs

VIKMAN L. (2001): *Korrupció Magyarországon*. A közelmúlt történései

<http://www.jogiforum.hu/publikaciok/94>

Gyene Pál

A NEMZET- ÉS ÁLLAMÉPÍTÉS PERSPEKTÍVÁI A POSZT-SZOVJET KÖZÉP-ÁZSIÁBAN

A tanulmány az öt posztszovjet közép-ázsiai köztársaság (Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán) politikai rendszerének fejlődéséről ad képet. A nemzet és államépítés a posztszovjet Közép-Ázsia országaiban egy mindmáig lezáratlan folyamat. Bár a térségben a nyílt államközi fegyveres konfliktusokat mindezülig sikerült elkerülni, a közép-ázsiai társadalmak multietnikus realitása és a szubnacionális identitások virulens volta miatt a fiatal köztársaságokat belülről súlyos interetnikai és intraetnikai konfliktusok feszítik. A térség politikai rendszereit, a szovjet korszak nomenklatúra elitjeinek hatalmi folytonossága, a politika alacsony fokú intézményesültsége valamint a személyközpontú politikai kultúra jellemzi. A hasonló adottságokból fakadóan a vizsgált öt politikai rendszer fejlődése az elmúlt húsz évben alapvetően hasonló pályán mozgott. A „standard közép-ázsiai” modelltől a kilencvenes években bukott állammá vált Tádzsikisztán, az utóbbi években pedig a térség államai közül egyedüliként parlamentáris kormányformára áttérő Kirgizisztán fejlődése mutat divergenciát.

The present study gives an overview of the political system development of the five post-Soviet Central-Asian republics (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan). The nation and statebuilding in the countries of the post-Soviet Central-Asia is a process that has not been finished so far. Although open interstate armed conflicts in the region could be successfully avoided so far, due to the multi-ethnic reality of the Middle-Asian societies and the vigorous nature of subnational identities, the young republics are stressed by serious internal interethnic and intraethnic conflicts. The political systems of the region can be characterized by the continuity in power of the nomenclature élite of the Soviet era, the low level of institutionalizing of politics, as well as person-centred political culture. As a result of the similar features, the development of the examined five political systems basically has followed a similar path in the past twenty years. Divergence from the “standard Central-Asian model” has been shown by the developments of Tajikistan that became a fallen state in the nineties, and in the recent years Kyrgyzstan that was the only among the states of the region which changed to the parliamentary government form.

Jelen tanulmány célja, hogy vázlatos áttekintést adjon a volt Szovjetunió öt közép-ázsiai utódállamának (Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Türkmenisztán, Üzbegisztán) a függetlenség elnyerése (1991 második fele)¹ óta eltelt mintegy húsz évről. Az öt szóbanforgó ország több szempontból is megfelelő alapot kínál egy elsősorban politológiai - tranzitológiai szempontú összehasonlító elemzés számára. Földrajzilag jól körülhatárolható régióban fekvő, egymással határos országokról van szó, amelyek ráadásul hasonló kulturális-civilizációs háttérrel bírnak. A térség társadalmi speciálisan közép-ázsiai perzsa-török civilizációs örökség hordozói, vallásukat tekintve pedig többségileg a szunnita-izlám követői. A szovjet korszakban a SZU tagköztársaságaként igen hasonló társadalmi-gazdasági fejlődési modellt kényszerítettek rájuk, mindezek következtében független államként is igen hasonló társadalmi-gazdasági problémákkal kell megküzdeniük.

Figyelemre méltó továbbá az, hogy miként annak idején Közép-Ázsia térségét erőszakkal hódította meg és olvasztotta magába a cári birodalom illetve a Szovjetunió, úgy a SZU felbomlásakor a független államiséget is – némileg abszurd módon – akarataik ellenére nyerték el a poszt-szovjet Közép-Ázsia országai. A *peresztrojka* ill. *glasznosztj* időszakában a SZU öt közép-ázsiai tagköztársaságában, bár etnikai feszültségek a felszínre törtek, de eltérően a balti vagy éppen a kaukázusi államoktól, nem bontakoztak ki nagyszabású nemzeti függetlenségi mozgalmak. A közép-ázsiai köztársaságokat vezető pártelitéket pedig kimondottan félelemmel töltötték el a SZU felbomlásának várható következményei, és szinte az utolsó pillanatig az Unió fenntartása mellett szálltak síkra.² „*Mi nem ünnepeünk, hanem gyászolunk*” – nyilatkozta december 12-én Asgabatban, pár nappal a FÁK alapító szerződésének aláírása előtt a türkmén külügyminiszter. [RASHID, 1994. 4.]

A SZU egykori tagköztársaságai, amelyeket azért hozta létre, hogy a szovjet etnoföderalizmus logikájának megfelelően egy adott tituláris nemzetiségnek a kulturális önrendelkezés meghatározott fokát biztosítsák, nem pedig azért, hogy egyszer majd teljesen is önálló államként funkcionáljanak, hirtelen valóban autonóm politikai rendszerként és nemzetközi aktorként kellett helytálljanak. Ez messze a legnagyobb kihívást a közép-ázsiai köztársaságok számára jelentette, amelyek a szovjet uralom évtizedeiben ugyan szert tettek az önálló nemzeti lét és államiség bizonyos attribútumaira, ugyanakkor a valódi nemzeti és állami múlt semmiféle, mégoly korlátozott tapasztalatával sem rendelkeztek.

A nemzetépítés kihívása

Bár nem olyan gyakran hangoztatott tény, mint pl. az afrikai országok esetében, de ettől még meghatározó jelentőségű, hogy a Szovjetunió mind az öt vizsgált tagállama tulajdonképpen *mesterségesen kreált* entitásként jött létre. A SZU megszületésekor a birodalom szláv és kaukázusi népei már erőteljes nemzeti öntudattal bírtak, Közép-Ázsiában

ugyanakkor szeptemberi és sivatagi nomádok körében alapvetően a szubnacionális törzsi és klán identitások voltak a meghatározóak, míg Turkesztán letelepült városi ill. paraszti népessége egy sajátosan kétnyelvű, türk-perzsa civilizációs közegben élte mindennapjait, így hagyományosan itt sem az etnikai hovatartozás volt a politikai közösség szervezőelve. A nemzeti identitások gyengeségének illetve teljes hiányának köszönhetően a szovjet hatóságok Közép-Ázsiában a szokásosnál is szélesebb mozgásteret élvezve járhattak el a territoriális igazgatás kereteinek kialakítását is meghatározó „etnikai mérnökösödés” során. Közép-Ázsiában a modern értelemben felfogott nemzeti identitások (pl. kirgiz, üzbec, tádzsik stb.) is tulajdonképpen a szovjet uralom évtizedeinek termékei. Ugyanakkor a territoriális autonómiák fokát és határait megállapító döntésekben – éppen a közép-ázsiai nemzetfejlődés kevésbé előrehaladott mivolta okán – szükségszerűen sok volt az önkényes vagy éppen az „oszd meg és uralkodj” elvét erősítő elem. Így tehát sok esetben nem voltak tekintettel az itt létezett korábbi államalakulatokra (Buharai Emírség, Khívai kánság, stb.) és etnikai viszonyokra (így többek között: a lényegében azonos nyelvű kazahok és kirgizek kettéválasztása, az elsősorban perzsa nyelvű és kultúrájú „tádzsik történelmi városok” – mint pl. Szamarkand – Üzbegisztánhoz csatolása, stb.). De sokszor még a nyilvánvaló földrajzi realitásokat sem vették figyelembe (pl. a Fergána medence felosztása három állam között). Tehát olyan történelmi előzmények nélküli, mesterséges egységek jöttek létre, amelyek kizárólag a címzett nemzetiség kulturális önrendelkezését voltak hivatva elősegíteni, ugyanakkor ténylegesen soknemzetiségű jellegüket a szovjet uralom évtizedeiben még nagyarányú szláv betelepülés is fokozta.

A közép-ázsiai társadalmak jellemzően multietnikus realitása, valamint a bizonyos társadalmakban a szubnacionális (törzsi, regionális) identitások erőssége miatt „...*a nemzetépítési folyamat folytatása és lezárása a frissen függetlenné vált köztársaságok legfontosabb belpolitikai agendája maradt*”. [DOBROVITS, 2011. 8.] A nemzetépítési folyamat egy ilyen multietnikus közegben szükségképpen konfliktusokat gerjeszt, és bár a Kaukázus térségével összehasonlítva az állami függetlenség elnyerése a közép-ázsiai régióban relatíve békésen ment végbe, ám a fegyveres konfliktusok a poszt-szovjet Közép-Ázsia államait sem kerülték el. Az etnikai konfliktusokra meglátásom szerint már csak azért is érdemes kiemelt figyelmet fordítani, mivel ezek gyakorisága és volumene (vagy éppen hiányuk) az egyes államokban zajló nemzetépítési folyamat (egyébként igen nehezen mérhető) sikerességének illetve sikertelenségének talán leginkább objektív indikátorai.

Mehrdad Haghayeghi három szintet különít el a közép-ázsiai térség etnikai-regionális konfliktusainak elemzése során [HAGHAYEGHI, 1997. 165-201.]:

Államok közötti összeütközések: A Kaukázus térségében kirobbant államközi összeütközésekhez (azeri-örmény háború 1991-1994, grúz-orosz háború 2008) hasonló nyílt fegyveres konfrontációt Közép-Ázsiában napjainkig legalábbis sikerült elkerülni. Ugyanakkor

a harmincas évek sok szempontból önkényes és igazságtalan territoriális delimitálásainak köszönhetően a térség államainak viszonya etnikai indíttatású ill. irredenta konfliktusokkal terhes. A régió mezőgazdaságilag legértékesebb területeit benépesítő és egyben legnagyobb lélekszámú etnikumának a jelenleg mintegy 30 milliós üzbég közösség tekinthető, amelynek a szovjethatalom is egyfajta regionális vezető szerepet szánt. [MELVIN, 2000. 92.] Így az Üzbég SZSZK-hoz csatoltak olyan, többségében perzsa nyelvű és a tádzsik kultúra centrumának számító ősi városokat, mint Szamarkand vagy Buhara. Ezzel szemben a Tádzsik SZSZK a buharai emirátus egykori keleti perifériájának számító ritkán lakott hegyvidéket foglalta csak magában. Napjainkban a 28 milliós Üzbegisztán a térség legnépesebb és katonailag is legerősebb állama. Az összes Üzbegisztánnal szomszédos államban él üzbég kisebbség, számbelileg a legjelentősebb Kirgizisztánban és Tádzsikisztánban (valamint természetesen Afganisztánban, amely ország azonban nem képezi kutatásom tárgyát). Üzbegisztán éppen ezért az említett államokkal szemben területi követeléseket fogalmaz meg ill. az üzbég kisebbség érdekeire és védelmére való hivatkozás igen gyakori érv Üzbegisztán regionális hegemonia törekvéseinek érvényesítésekor (amit talán a tádzsik polgárháborúba való 1992-es üzbég katonai beavatkozás példáz legjobban). Üzbegisztánban is élnek természetesen kisebbségek, elsősorban szlávok és tádzsikok. A tádzsik „történelmi városokra” Buharára és Szamarkandra vonatkozó tádzsik irredenta követelések Tádzsikisztán katonai gyengesége miatt azonban nem jelentenek reális fenyegetést Üzbegisztánra nézve. Hasonlóan kisebb jelentőségű határviták egyébként a térség szinte összes országa, így Kazahsztán-Üzbegisztán, Türkmenisztán-Üzbegisztán stb. vonatkozásában fennállnak.

Államokon belüli inter-etnikai konfliktusok: A poszt-szovjet Közép-Ázsia fegyveres konfliktusai jellemzően *államokon belüli* konfliktusok. A peresztrojka és a függetlenség elnyerésének időszakában szinte valamennyi vizsgált államban sor került etnikai zavarásokra: így 1986-ban Alma-Atában a szlávok ellen, 1989-ben Üzbegisztánban a (még a negyvenes években a Kaukázusból erőszakkal áttelepített) ún. mesketi törökök ellen, a legsúlyosabbak pedig 1990-ben és 2010-ben Kirgíziában az üzbégek ellen, amelyek eredményeképpen többszázezer üzbég etnikumú lakos kényszerült otthonának elhagyására. Az etnikai konfliktusok potenciális fenyegetése sok szakértő szerint Kazahsztánban a legnagyobb. Itt ugyanis nemcsak regionális ill. etnikai-nyelvi különbségek feszítik belülről a társadalmat: a kazahok és szlávok közötti különbözőség ennél mélyebb kulturális-vallási törésvonalat képez. Az összes közép-ázsiai országban élnek szláv (többnyire orosz) kisebbségek, számarányuk Kazahsztánban azonban még napjainkban is meghaladja a 25%-ot [OLCOTT, 2010. 293.], ráadásul jól körülhatárolható regionális tömbökben csoportosulnak az ország északi részén. Nurszultan Nazarbajev elnök kormányzása során egyik leggyakrabban hangoztatott érve a demokráciával szemben az volt, hogy a versengő választások csak kiéleznék a kazahok és oroszok közötti konfliktusokat és polgárháborúba sodorhatnák az országot.[OLCOTT, 1997. 233.]

Államokon belüli intra-etnikai konfliktusok: A közép-ázsiai nemzetfejlődés mesterséges, szervesen mivolta miatt egyes országokban az etnikai-nemzeti identitásoknál jóval erőteljesebb a lokális, törzsi és regionális identitások szerepe. Az izolált Türkmenisztán belső társadalmi és politikai törésvonalairól igen kevés megbízható információ áll rendelkezésünkre, de a törzsi identitások valószínűleg napjainkban is erős szerepet játszanak. Szaparmurat Nyijazov „Türkmenbasi” is több ízben a törzsi széttagoltság potenciális fenyegetésével indokolta a sajátos türkmén „egypárti demokrácia” (azaz pártállami diktatúra) fenntartását. [OCHS, 1997. 317.] A poszt-szovjet közép-ázsiai térség legnagyobb volumenű fegyveres konfliktusa alighanem az 1992-97 között dúló tádzsik polgárháború volt. A nyugati szakirodalom értékelése szerint Tádzsikisztán a '90-es években egyike lett a „bukott államoknak”, a domináns narratíva pedig a konfliktus számos dimenziója közül – posztkommunisták vs. rendszerváltók; szekulárisok vs. iszlamisták – annak regionális meghatározottságát hangsúlyozza, a fegyveres összecsapások kirobbanásának fő okaként az egyes régiókhoz kötődő klánoknak az államhatalom ellenőrzéséért folytatott rivalizálását jelöli meg. [HEATHERSHAW, 2009. 20.]; [JONSON, 2006. 42.]; [ROY, 2001. 23.] Ugyanakkor, mint Akiner és Barnes felhívják rá a figyelmet, a konfliktust mégsem jellemezték szeparatista tendenciák, annak dinamikája inkább az államhatalom egésze feletti ellenőrzésért ideológiai alapon vívott polgárháborúkéval mutat rokonságot. Ezzel együtt azt ők is elismerik, hogy bár a polgárháborút ideológiai alapon szerveződött pártok vívták az államhatalom feletti ellenőrzésért, ugyanakkor a tádzsik pártrendszer sajátossága volt, hogy a pártok és milíciáik támogatói bázisa elsősorban regionális alapon rekrutálódott. [AKINER – BARNES, 2001. 17.] A tádzsik mellett napjainkban talán a kirgiz belpolitikának a legerősebb a regionális meghatározottsága [HAGHAYEGHI, 1997. 199.], A 2005-ös és 2010-es politikai zavargások pedig – úgy tűnik – nem csak az etnikumok közötti, hanem a regionális ellentéteket is felerősítették. A 2010-es forradalom után bevezetett parlamentáris kormányformával szemben támasztott legfőbb elemzői aggodalom is abban foglalható össze, hogy ahol az ideológiai alapú pártpolitizálás társadalmi beágyazottsága igen gyenge, ott vajon a pártok közötti nyílt versenynek nagyobb teret engedő parlamentáris kormányzás nem fogja-e az országon belüli regionális törésvonalak végletes kiéleződését eredményezni? Eredményezheti-e a kilencvenes évek tádzsik „forgatókönyvének” megismétlődését Kirgizisztán utóbbi években tapasztalható destabilizálódása, azaz van-e realitása Kirgizisztán bukott állammá válásának?

Az államépítési folyamat jellemzői

A vizsgált országok politikai rendszereinek működése igen sok hasonló vonást és párhuzamos tendenciát mutat. Ezekről a mintáktól jelentősebb mértékben a kilencvenes években Tádzsikisztán, míg napjainkban Kírgízia fejlődése divergál. A közép-ázsiai politikai rendszereket általánosan jellemző vonások meglátásom szerint a következők.

Személyi és szervezeti kontinuitás a szovjet korszakkal: Az összes vizsgált állam – kivétel nélkül – meghatározó jellemzője, hogy az egykori szovjet párteltek mind a mai napig

megőrizték politikai és gazdasági vezető szerepüket. „*Hatalomgyakorlásuk alapvető vonása az állagmegőrzés, módja pedig az egyes regionális („törzsi, nemzetségi”) elit-csoportokkal, illetve a megmaradt szovjet-orosz technokráciával és katonai elittel való kiegyezés.*” [DOBROVITS, 2011. 8.] Kazahsztánban és Üzbegisztánban a tagköztársaság korábbi pártvezetői ülnek az elnöki székekben. Tádzsikisztánban Emomali Rahmon (korábban Rahmonov) 1994 óta tölti be az elnöki pozíciót, azonban előtte is a szovjet nomenklatura elit tagjai közé tartozott (korábban mint kolhoz elnök, majd 1990 óta aktív politikusként is). Kirgizisztánban, bár a függetlenség elnyerése óta két forradalom is lezajlott (2005 és 2010), az ennek nyomán hatalomra kerülő vezetők (Kurman Bakijev elnök vagy *Roza Otunbajeva* ideiglenes államfő) szintén az egykori nomenklatura elit tagjai voltak. Gurbanguli Berdimuhammedov türkmén elnök, bár a többi közép-ázsiai vezetőnél fiatalabb, Szaparmurat Nyijazov örököseként, mégis a nomenklatura elit emberének tekinthető. [DOBROVITS, 2011. 9.] A nyilvánvaló személyi folytonosság mellett a hatalmi struktúrák szervezeti kontinuitása is megfigyelhető a vizsgált államok többségében: Türkmenisztánban, Üzbegisztánban és Kazahsztánban az adott tagköztársaság kommunista pártját rendszerint legfeljebb csak átnevezték, de immár „elnöki pártokként” személyi állományuk, szervezeti struktúrájuk és hatalmi monopóliumuk alapvetően változatlan maradt. Az állami erőszakszervezeteket (hadsereg, belügyi alakulatok, titkosszolgálatok) hasonló személyi és szervezeti folytonosság jellemzi. Azok az államok pedig, ahol ez a kontinuitás akár időlegesen is megbomlott (Kirgízia, Tádzsikisztán), politikailag jelentős mértékben instabilizálódtak.

Az informális „klán” struktúrák meghatározó szerepe: A közép-ázsiai szovjet utódállamok politikai berendezkedésének szintén kivétel nélkül meghatározó vonása, hogy a politika intézményesültségi szintje valamennyi vizsgált országban igen alacsony. Pontosabban, megfigyelhető az alkotmányos intézményi és az informális regionális-családi kötődésű, ún. „klán” struktúrák párhuzamossága, sőt ez utóbbiak dominanciája az előbbieket felett a gyakorlati politikai döntéshozatal során. A vizsgált országokban az alkotmány által garantált hatalommegosztás a főbb államhatalmi intézmények között a gyakorlatban rendszerint nem érvényesül, informális érdekcsoportok tartják ellenőrzésük alatt az államigazgatást illetve az állami erőszakszervezeteket. Még azokban az államokban is, ahol létezik valamiféle politikai pluralizmus ill. valódi versengés zajlik a pártok között – mint például Kirgíziában vagy jóval korlátozottabban Tádzsikisztánban –, ott is megfigyelhető, hogy a pártok nem ideológiai alapon különülnek el egymástól, hanem tulajdonképpen regionális kötődésű érdekhálózatok egyfajta „fedőszervezeteiként” funkcionálnak. A klánoknak a poszt-szovjet közép-ázsiai országok politikai életében játszott meghatározó szerepére számos szerző felhívja a figyelmet [RASHID, 1994. 232–252.]], [OLCOTT, 2005. 206–245.]. Khalid szerint ugyanakkor a klán terminus használata félrevezető lehet, mivel óhatatlanul a premodern törzsi viszonyokkal kapcsolatos asszociációkat kelt, miközben valójában a szovjet korszak viszonyai között kialakult, a patrónus-kliens logika alapján működő vertikális érdekhálózatokról van szó, amelyeknek szerveződésé-

ben természetesen a családi és regionális kötődéseknek is szerepe lehet, de jellemzően a gazdasági és politikai kapcsolatok sokkal inkább meghatározóak. [KHALID, 2007. 90.] A „klán alapú politizálás” természetesen a melegágyát képezi a közép-ázsiai társadalmakban a brezsnyevi időszak óta általános jelenlévő, de a függetlenedés óta jellemzően tovább erősödött korrupciónak is. [DOBROVITS, 2011. 9.]

Elnöki túlhatalom: Alkotmányos berendezkedésüket tekintve a vizsgált államok – a parlamentáris kormányformára 2010-től áttérő Kirgizisztán kivételével – a végrehajtó hatalmi ág túlsúlyával jellemezhető prezidenciális köztársaságok. A törvényhozást illetve a pártrendszert is az elnöki pártok dominanciája jellemzi. A nagyfokú elnöki hatalomkoncentráció megvalósulását az alkotmányos kereteken túl a közép-ázsiai társadalmak politikai kultúrájának – nyugati szemszögből nézve sok tekintetben primitívnek ható – személyközpontú jellege is elősegíti. Számos vélemény szerint éppen ezért rejti magában a politikai rendszer destabilizálódásának igen komoly veszélyét a több országban is elkerülhetetlenül közelgő politikai generációváltás.

Ugyanakkor a térség tanúja volt már sikeres elnöki utódlásnak: Türkmenisztánban a sztálinista típusú személyi kultusz által övezett és uralmának vége felé mind szürreálisabb intézkedéseket hozó Szaparmurat Nyijazov „Türkmenbasi” elnök váratlan halála után – a türkmén politikai rendszer extrém mértékű személyközpontúsága dacára – az elnöki utódlást, sok elemző várakozásával szemben, meglepően zökkenőmentesen sikerült levezényelni. Az új elnök Gurbanguli Berdimuhamedov – korábban egészségügy miniszter Nyijazov kormányában – hatalmának szilárdságát jelzi, hogy már két alkalommal, 2007-ben és 2012-ben is elnökké választották.

Üzbegisztánban is az utódlás kérdése válhat a diktatúra fennmaradásának legkeményebb próbakövévé: Iszlam Karimov elnök személyközpontú rendszerében komoly problémát jelent, hogy az idősödő elnöknek nincs egyértelmű utóda. Egyes elemzők szerint a közeljövőben Üzbegisztán lehet az egyik olyan ország, ahol az esedékes politikai generációváltás a demokratikus követelések felerősödéséhez, és akár a közel-keleti „arab tavasz” eseményeihez hasonló zavargásokhoz vezethet. Kazahsztánban a gazdasági nyitást nem követték politikai reformok, sőt az utóbbi években itt is felerősödtek a politika személyközpontú tendenciái, ráadásul Kazahsztánban 2007 és 2012 között tulajdonképpen effektíve egypártrendszer alakult ki. [FREEDOM HOUSE, 2010. 251.] Kérdéses, hogy az itt is egyre aktuálisabbá váló elnöki utódlás kérdését hogyan fogja majd kezelni az üzbeignél technokratábbnak tartott kazah rezsím. A türkmenisztáni rezsím politikai utódlás során tanúsított szilárdsága mindenestre óvatosságra intheti mindazokat az elemzőket, akik a térség többi autoriter rezsímje – mindenekelőtt Kazahsztán és Üzbegisztán – kapcsán a jelenleg hivatalban lévő elnökök halála esetére elkerülhetetlen politikai földindulást prognosztizálnak.

Tádzsikisztánban a polgárháborút követő konszolidáció egyben Emomali Rahmon (korábban Rahmonov) elnök diktatórikus hatalmának megszilárdulását jelentette. Az 1990-es évek teljes államkudarcát okozó polgárháborúja után, tehát a 2000-es évtizedtől kezdve a tádzsik politikai rendszer fejlődése is konvergenciát mutat a fentiekben tárgyalt három rezsimével, ami azt jelenti, hogy a politikai stabilitás „árát” itt is a fokozódóan autoriter jellegű hatalomgyakorlás képezi.

Komparatív elemzésünk a politikai intézményrendszer szempontjából „deviáns esetét” jelenleg Kirgizisztán képezi. Igaz, Kirgízia sem tekinthető konszolidált demokráciának, de az autokrata hatalomgyakorlás szempontjából az utóbbi években kétségkívül sokkal instabilabbnak bizonyult, mint a többi vizsgált ország: 2005-ben az ún. tulipános forradalom döntötte meg a „mérsékelt” autokratának tartott, oroszbarát Aszkar Akajev elnök uralmát. Utódja, a déli országrészből származó Kurman Bakijev azonban még elődjénél is jóval diktatórikusabb hajlamú vezetőnek bizonyult. 2010-ben végül őt is forradalmi zavargások kényszerítették távozásra, ennek nyomán pedig az országban a közép-ázsiai államok közül elsőként és eddig egyedülként, parlamentáris kormányformát vezettek be. A parlamentáris kormányzati rendszer bevezetésének legfőbb indokaként az az érv szolgált, hogy a prezidenciális berendezkedés túlzott elnöki hatalomkoncentrációt tesz lehetővé, ily módon maga is az egyik okozója a diktatórikus tendenciáknak. Véleményem szerint azonban erősen kérdéses, hogy a parlamentáris kormányzásra való áttérés valóban a demokratikus konszolidációt szolgálja-e majd, vagy éppen további instabilitás forrásává válik. Ehelyütt elég talán csak a kérdés azon aspektusára utalni, hogy stabil parlamentáris kormányzáshoz mindenképp szükség van valódi, társadalmilag jól beágyazott politikai pártokra (mivel a végrehajtó hatalom gyakorlása alapvetően a parlamentben többséget birtokló párt/pártok támogatásához kötött). Kirgizisztánban azonban a pártosodási penetráció foka igen alacsony: Eugene Huskey kimutatása szerint a kilencvenes években a kirgiz parlamenti képviselők kevesebb, mint egyharmada kötődött politikai pártokhoz [HUSKEY, 1997. 263.], a pártok pedig maguk is jobbra regionális ill. klán kötődések alapján szerveződnek. Ráadásul, az új kirgiz alkotmányos szabályozás egy nemzetközi összehasonlításban is egyedülálló megkötést tartalmaz: egyetlen párt sem szerezhet meg 65 mandátumnál többet a 120 tagú törvényhozásban, még akkor sem, ha a szavazatok alapján ez megilletné. A jelenlegi kirgiz szabályozás tehát a gyakorlatban nagyon megnehezíti az egypárti kormányzás lehetőségét és a szükségszerűen instabilabb koalíciós kormányzást teszi csak lehetővé. A kirgiz „parlamentáris kísérlet” tapasztalatainak elemzésére a térséggel foglalkozó szakértőknek mindenképp érdemes kiemelt figyelmet fordítaniuk.

A politikai iszlám marginális szerepe: Végezetül nem feltétlenül valódi jelentőségük okán, de a nyugati szakirodalom egy része által rájuk fordított kiemelt figyelem miatt [RASHID, 2002]; [KHALID, 2007]; [HAGHAYEGHI, 1997; 71–101.] szükséges még kitérnünk a vizsgált államokban jellemzően illegalitásba kényszerített iszlamista mozgalmak illetve militáns dzsihadista szervezetek problémájára is. Kazahsztánban és

Kirgizisztánban szerepük egyelőre teljességgel marginálisnak tekinthető, mint ahogyan nincs tudomásom jelentősebb – még csak illegális – iszlamista szervezetről sem a politikai pluralizmust minden formáját elfojtó Türkmenisztánban. A tádzsik polgárháború idején az Egyesült Tádzsik Ellenzék táborában kétségkívül megnőtt az iszlamista radikálisok befolyása, és mind a mai napig Tádzsikisztánban működik a régió egyetlen legális iszlamista pártja, az IÚP. Ennek ellenére, az elemzők értékelése szerint az iszlamisták társadalmi támogatottsága a polgárháború lezárulása óta alapvetően hanyatlóban van. [RASHID, 2002. 112-113.] Jelenleg az iszlamista mozgalmak aktivitásának elsőszámú terepe egyértelműen a Fergána medence régiója. Ugyanakkor nehezen felmérhető, hogy például az üzbég rezsim esetleges jövőbeni – például utódlási konfliktusok miatt bekövetkező – instabilizálódása nyomán ezek az egyelőre meglehetősen szétaprózott csoportosulások mekkora erőt lennének képesek mozgósítani.

Gazdasági és nemzetközi környezet

Bár mint a fentiekben már jeleztem, a tanulmány célja összehasonlító kutatás keretében elsősorban az egyes közép-ázsiai államok politikai struktúráit és folyamatait tekintve azok „belső” meghatározottságainak feltárása, ugyanakkor azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a vizsgált államok természetesen nem „légüres térben” léteznek. A politikai rendszereik fejlődésére a gazdasági környezetnek és a nemzetközi szereplőknek is ráhatása van.

Mind az öt ország szovjet típusú tervgazdasági szisztémát örökölt, azonban azt is fontos kihangsúlyozni, hogy ezeknek az országoknak a Szovjetunió belül is elsősorban a szláv területeken fekvő ipari centrumok nyersanyagokkal (pl. szénhidrogének, gyapot stb.) történő ellátása volt a feladata. Tehát tipikus gyarmati jellegű perifériális fejlődést kényszerítettek rájuk. Exportjukban napjainkban is szinte kizárólagos szerephez jutnak a nyerstermékek, míg az iparcikkeket importálniuk kell. Gazdaságuk tehát meglehetősen konjunktúra-érzékeny, infrastruktúrális adottságaiknál és az alkalmazott technikai standartoknál fogva pedig erőteljesen kiszolgáltatott Oroszországnak. A közép-ázsiai országok emellett permanens tökehiánnyal küzdenek, a külföldi (elsősorban nyugati) tőkebefektetések mértéke, még a stratégiai jelentőségűnek minősíthető szénhidrogén szektorban is elmaradt a várttól.

Ennek ellenére, a vizsgált országok gazdasági helyzetében napjainkban nagyobb divergencia mutatkozik, mint politikai berendezkedésük között. Tádzsikisztán és Kirgízia igen szegény és elmaradott agrárországok, Tádzsikisztán gazdasági infrastruktúráját ráadásul teljesen tönkretette a polgárháború, amelyet máig sem sikerült teljesen kihevernie az országnak. Kirgizisztánban a szegénység dacára, a függetlenség elnyerése óta számos piaci reformot vezettek be (pl. a közép-ázsiai államok közül elsőként Kirgízia vált a WTO tagjává), az országban a gazdasági környezet ma már alapvetően liberalizált. [RASHID, 1994. 149.] Ugyanakkor a földrajzilag izolált, rendkívül nehezen megközelít-

hető Kirgízia továbbra is tőkehiánnyal és a nemzetközi befektetések elmaradásával küzd. Kirgíziáztánál összehasonlítva pont ellentétes stratégiát választott az elmúlt húsz évben Üzbegisztán, ahol a politikai vezetés a nemzetgazdaság stratégiai fontossággal bíró ágazataiban a tervutasításos rendszer, a lakosság vonatkozásában pedig a szovjet korszakot jellemző széleskörű szubvenciók fenntartására törekedett. Mindezzel egy alapvetően bezárkózó, autark irányultságú gazdaságpolitikát valósított meg [MELVIN, 2000. 86.]

A vizsgált államok közül jelenleg Kazahsztán van a legkedvezőbb gazdasági helyzetben, köszönhetően a viszonylag sikeresen levezényelt gazdasági liberalizációnak, illetve a szénhidrogén szektorba érkező, igen nagyarányú nemzetközi tőkebefektetéseknek. Kazahsztán esete különösen jó példát szolgáltat a legitimitációjukat gazdasági teljesítményükre alapozó „liberális autokráciákra”, Nazarbajev elnök pedig, bár nem tekinthető az „ázsiai értékek” olyan teoretikusának, mint Li Kuan-ju korábbi szingapúri vagy Mahatir bin Mohamed korábbi malajziai miniszterelnök [CSICSMANN, 2008. 49.], de a „fejlesztő állam” koncepciójának követésében mégis velük állítható egy sorba.

A türkmén rezsim is elsősorban gazdasági teljesítményére alapozza legitimitációját, de ez itt piaci reformok helyett, pusztán a szénhidrogén-export bevételek egy hányadának lakossági szubvenciókra (pl. ingyenes gáz és elektromos áram) fordítását jelenti. [OCHS, 1997. 342.]

Meglátásom szerint, a közép-ázsiai országokban zajló nemzet- és államépítési folyamatok sikere szempontjából a működő és versenyképes nemzetgazdaságok kiépülése kritikus jelentőséggel bír. Ebből a szempontból a vizsgált államok nemzetközi tőkevonzó képességének növelése illetve export lehetőségeinek bővítése lenne kulcsfontosságú, amelynek legfőbb akadálya az egész régió kontinentális bezártsága és a nemzetközi piacoktól való nagyfokú izoláltsága. Ennek feloldásában a regionális gazdasági együttműködésre irányuló kezdeményezések jelenthetnek valamiféle kitörése pontot, amelyek útjában viszont komoly akadályt képez, hogy a vizsgált államok nemzetgazdaságai nem komplementer jellegűek, hanem sokkal inkább versenytársai egymásnak [DOBROVITS, 2011. 13.]

A térség szénhidrogén készletei feletti ellenőrzésért folytatott nagyhatalmi „versenyfutásban” – így pl. a különféle alternatív kőolaj és gázvezeték útvonal tervek támogatásában – is tetten érhető, hogy napjainkban Közép-Ázsia ismét nagyhatalmak geostratégiai érdekeinek egyik elsőszámú ütközőzónájává vált, így egyes vélekedések szerint egyenesen a XIX. századi „nagy játszma” újjáéledésének vagyunk szemtanúi. [RASHID, 1994. 207.] A nagyhatalmak közül pillanatnyilag Oroszország pozíciói tűnnek a legszilárdabbnak, amit jól mutat, hogy Oroszország alapvetően sikerrel integrálta a közép-ázsiai országokat, az orosz dominanciájú gazdasági (pl. Eurázsiai Gazdasági Közösség) és katonai (pl. FÁK, CSTO) szövetségekbe. Az Egyesült Államok régióbeli aktivitása, 2001. szeptember 11., valamint az afganisztáni háború nyomán erősödött fel, majd a 2000-es évek de-

rekán az ún. „színes forradalmak” támogatásával tetőzött, amely révén egy új ideológiai dimenziója is megnyílt a közép-ázsiai politikai térnek.³ Az amerikainál pragmatikusabbnak jellemezhető kínai külpolitika pedig egyelőre elsősorban inkább a gazdasági pozíciószerezésre törekszik.

A globális nagyhatalmak mellett több, regionális középhatalomként jellemezhető muszlim ország, mindenekelőtt Törökország, Irán, Pakisztán és Szaúd-Arábia is részt kér a hatalmi versengésből. Törökországnak a kilencvenes évek elején a közép-ázsiai vezető szerepéről szőtt elképzelései illúzióknak bizonyultak, ugyanakkor a demokratikus és szekuláris – bár napjainkban éppen átalakulni látszó – török modellt még most is sokan követendő példaként állítják a közép-ázsiai rezsimek elé. Irán, radikális retorikája dacára, gyakorlati Közép-Ázsia politikájában inkább óvatos pragmatizmusról tett tanúbizonyítást. Ezzel szemben Pakisztán és Szaúd-Arábia a radikális iszlamista, sőt sok esetben dzsihadista csoportosulásoknak nyújtott támogatásukkal alapvetően destabilizáló faktorként jelentek meg a régióban.

Mindezekén túl, arról sem szabad elfeledkezni, hogy a külső szereplők mellett, az egyes közép-ázsiai országok maguk is igyekeznek befolyásolni egymás politikáját (pl. Üzbegisztán már említett regionális hegemonia törekvései és beavatkozása a tádzsik polgárháborúba). Azt is szükséges kihangsúlyozni, hogy a hagyományos XIX. századi típusú nagyhatalmi versengés mellett, a nemzetközi kooperáció eddig nem tapasztalt, újszerű formái (pl. a globális dzsihadista terrorizmus elleni harc, vagy a gazdasági együttműködés terén) is nagyban befolyással vannak a közép-ázsiai államokban zajló folyamatok alakulására.

JEGYZETEK

- ¹ Sorrendben: Kirgízia és Üzbegisztán 1991 augusztus 31-én, Tádzsikisztán szeptember 9-én, Türkemenisztán október 27-én, utolsóként pedig Kazahsztán december 16-án.
- ² A SZU felszámolásáról határozó belazsevai megállapodást is a közép-ázsiai tagköztársaságok vezetőivel való előzetes konzultáció nélkül kötötték meg Jelcin orosz, Kucsma ukrán és Suszkevicz belarusz elnökök.
- ³ Azonban meg kell jegyezzük, hogy az első Obama adminisztráció hivatalba lépése óta jelentős mértékben csökkent az amerikai külpolitika aktivitása a poszt-szovjet térben.

HIVATKOZÁSOK

AKINER, SHIRIN – BARNES, CATHERINE (2001): *The Tajik Civil War. Causes and dynamics*. In: *Politics of compromise. The Tajikistan peace process*. (eds.

ABDULLAEV, Kamoludin & BARNES, Catherine). Conciliation Resources; London. Accord Series

CSICSMANN, LÁSZLÓ (2008): *Iszlám és demokrácia a Közel-Keleten és Észak-Afrikában*. Dialóg Campus Kiadó; Budapest-Pécs

DOBROVITS, MIHÁLY (2011): *Közép-Ázsia a XXI. század elején*. Magyar Külügyi Intézet, 2011

FREEDOM HOUSE: *Nations in Transit 2010* <http://www.freedomhouse.org/images/File/nit/2010/NIT2010Kazakhstanfinalfinal.pdf>

HAGHAYEGHI, MEHRDAD (1997): *Islam and politics in Central Asia*. MacMillan Press; Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London

HEATHERSHAW, JOHN (2009): *Post-Conflict Tajikistan. The politics of peacebuilding and the emergence of legitimate order*. Routledge; London and New York

HUSKEY, EUGENE (1997): *Kyrgyzstan: the fate of political liberalisation* In: Conflict, cleavage and change in Central Asia and the Caucasus (eds: Karen Dawisha and Bruce Parrott). Cambridge University Press

JONSON, LENA (2006): *Tajikistan in the New Central Asia: Geopolitics, Great Power Rivalry and Radical Islam*. I.B. Tauris; London, New York

KHALID, ADEEB (2007): *Islam After Communism. Religion and Politics in Central Asia*. University of California Press; Los Angeles, Berkeley

MELVIN, NEIL (2000): *Uzbekistan: Transition to authoritarianism on the Silk Road*. Harwood Academic Publishers, Amsterdam

OCHS, MICHAEL (1997): *Turkmenistan: the quest for stability and control* In: Conflict, cleavage and change in Central Asia and the Caucasus (eds. Karen Dawisha and Bruce Parrott). Cambridge University Press

OLCOTT, MARTHA BRILL (1997): Democratization and the growth of political participation in Kazakstan. In: *Conflict, cleavage and change in Central Asia and the Caucasus* (eds. Karen Dawisha and Bruce Parrott). Cambridge University Press

OLCOTT, MARTHA BRILL (2005): *Central Asia's Second Chance*. Carnegie Endowment for International Peace

OLCOTT, MARTHA BRILL (2010): *Kazakhstan: Unfulfilled Promise?* Carnegie Endowment For International Peace

RASHID, AHMED (1994): *Resurgence of Central Asia*. Oxford University Press; Karachi

RASHID, AHMED (2002): *With drawn Jihad. The Rise of Militant Islam in Central Asia*. Yale University Press; New Haven, London

ROY, OLIVIER (2001): Inter-regional dynamics of war. In: *Politics of compromise. The Tajikistan peace process*. (eds.: ABDULLAEV, Kamoludin & BARNES, Catherine). Conciliation Resources; London, Accord Series

dr. Hamar Farkas

ISTEN VELED, '98-AS NYUGDÍJREFORM

Már Ph.D. tanulmányaim kezdetén, 1996-ban igen nagy súllyal szerepelt a publikációkban az új nyugdíjrendszer elemzése (amelynek bevezetése 1998-ban történt meg). Disszertációm témaválasztását igen nagymértékben befolyásolta, hogy egy aktuális, nagy jelentőségű, éppen bevezetés előtt álló reformfolyamatot követhetek nyomon: ezért választottam a nyugdíjreform elemzését.

Az új rendszer sem volt hibáktól mentes, sok problémát nem oldott meg, sőt újakat is hozott. Az idők során folyamatos korrekciók történtek, de szakmai körökben fennmaradt a kezdeti aggodalom. A rendszer sajátosságait, majd a korrekciójára tett intézkedéseket igyekszem cikkemben bemutatni.

Jelen korunk miniszterelnöke, Orbán Viktor, a nyugdíjproblémát gordiuszi módon oldotta meg: megszüntette a kötelező magán nyugdíjpénztárak intézményét, a nyugdíj megtakarításokat visszaterelte az állami rendszerbe, a befolyó összeget az államadósság csökkentésére használta fel. Ez az intézkedés késztetett arra, hogy tollat ragadjak, és egy rövid megemlékezéssel vegyek búcsút attól a rendszertől, amelynek a megszületésénél is jelen voltam. Ahogy Virág elvtárs mondta: „kicsit sárga, kicsit savanyú, de a miénk” volt.

At the beginning of my Ph.D. studies in 1996, the new pension system – which was introduced in 1998 – was greatly emphasized both in media and scientific community publications. The dissertation was largely influenced by the important reform process of pension system: that's why the analysis of pension reform was selected as target research area. The new system was not flawless, many problems were not solved, and even though new ones have arisen. Over time continuous adjustments were made, but the initial anxiety survived.

The problems and the methods of correcting the system will be shown in this article later. Everyone knows that current Prime Minister Viktor Orbán abolished the mandatory private pension funds, and pension savings were diverted back to State Budget to reduce the amount of budget deficit. This governmental step led to a need of brief remembrance to say good-bye to the system which was analyzed in my Ph.D. thesis.

Az első lépések

Amint azt egy búcsúztatóhoz illik, a szokásos szófordulattal kezdem: „első találkozásunk alkalmából...”. Nos, első találkozásunk alkalmából (amint az egy kutatási témához illik), disszertációm téziseit kellett felvázolnom. Ezek a tézisek az akkori kormányzati elképzeléseket tükrözték, hogy milyen komoly előnyöket vártak az új nyugdíjrendszertől. Megemlékezésemet ezeknek a bemutatásával kezdeném.

1. hipotézis: a reform célja, hogy a gazdaság mindenkori aktuális fejlettségéhez jobban alkalmazkodó, az időskori szociális biztonság követelményét hatékonyabban kiszolgáló, az egyes funkciókat kiszámíthatóan és átláthatóan megjelenítő nyugdíjrendszer működjön. A tökefedezeti magánnyugdíjpénztárak létrehozásának célja az állam újraelosztó szerepének csökkentése, a kötelező és az önként vállalt előgondoskodás térnyerésével a felosztó-kirovó rendszerű nyugdíjrendszerre háruló terhek fokozatos, hosszú távú csökkentése révén egy hatékonyabban működő, az egyéni érdekeltséget jobban figyelembe vevő nyugdíjrendszer kialakítása, amely egyidejűleg a tőkepiac fejlődéséhez is hozzájárul.

2. hipotézis: a reform előnyös az állampolgárok számára, mert

- nagyobb öregkori biztonságot nyújt, mert aki megfelelő hozzájárulást teljesített kereső pályája során, annak a nyugdíja nem a makrogazdasági, demográfiai helyzet alakulásától függ, hanem saját megtakarításaitól;
- igazságos, hiszen az öregkori élet színvonalát meghatározó nyugdíj arányos a kereső élet során nyújtott hozzájárulással
- rugalmas, hiszen bizonyos törvényben rögzített szinten felül saját maga dönthet arról, hogy milyen színvonalon kívánja magát biztosítani és mikor kíván nyugdíjba vonulni
- kiszámítható, mivel mindig lehet tudni, hogy mennyi lesz a nyugdíj, és hogyan függ a befizetett járadéktól

3. hipotézis: a reform előnyös a pénzügyi közvetítő intézményekre, mivel óriási tőkék áramlanak az állami szektorból a magánszektorba, ez jelentősen kihat a gazdálkodásukra.

4. hipotézis: a reform előnyös az állam számára, mivel az állam újraelosztó szerepének csökkentése, a kötelező és az önként vállalt előgondoskodás térnyerésével a felosztó-kirovó rendszerű nyugdíjrendszerre háruló terhek fokozatos, hosszú távú csökkentése csökkenti a költségvetés egyensúlytalanságát.

5. hipotézis: a reform előnyös a makrogazdaság számára, mert a magánszférába áramló hatalmas tőkék gazdaságélénkítő hatása érvényesül.” (Hamar, 2002)

A továbbiakban a rendszer hibáit szeretném röviden bemutatni – csak röviden, mert ezekkel a hibákkal már jómagam is foglalkoztam korábbi cikkekben (pl. Hamar [2004]), va-

lamint nálam nevesebb szakemberek is szép számmal írtak ezekről (pl. Augusztinovics [2000], Németh [1999], Simonovits [1998]) –, majd a javításukra tett kísérleteket fogom áttekinteni.

Rendszerhibák

A demográfiai „bomba” hatástalanítása

A nyugdíjreform egyik nagyon fontos érve az volt, hogy a népesség elöregedésével a felosztó-kirovó rendszer finanszírozhatatlanná válna, hiszen egyre kevesebb aktív dolgozónak kellene eltartania egyre nagyobb mennyiségű nyugdíjast.

Augusztinovics Mária mutatott rá (Augusztinovics, 1999), hogy téves és hibás az a megközelítés, amely közvetlen és egyértelmű kapcsolatot tételez fel a demográfiai trendek és a nyugdíjrendszerek fenntarthatósága között. Kimutatta, hogy a nyugdíjrendszerek helyzete, finanszírozhatósága sokkal inkább foglalkoztatottsági, mint demográfiai tényezőktől függ. Későbbi, ez irányú elemzésében nagyon érdekes megállapításokat találhatunk: „Az aggregált foglalkoztatási ráta az 1993. évi 56,7 százalékos mélypontról 2004-ig 64,8 százalékra emelkedett ugyan... A statisztikában foglalkoztatottnak minősülők mintegy 90 (az 1990 előtti évtizedekben valamivel nagyobb) százaléka fizet nyugdíjjárulékot. A nem fizetők egyrészt „szürke” (a munkaerő-felvételben szereplő, de a járulékfizetést kikerülő) foglalkoztatottak, részben legálisan sem járulékkötelesek (például az őstermelők). Sem a szürke-, sem a járulékfizetésre nem kötelezett foglalkoztatottak nem szereznek nyugdíjjogosultságot... E két fontos tény miatt az aggregált foglalkoztatási ráta közvetlenül nem alkalmas arra, hogy abból következtetéseket vonjunk le a nyugdíjjogosultság alakulására. Ehhez figyelembe kell venni az évjárat –nem – iskolai végzettség szerinti csoportok közötti különbségeket, valamint, ugyancsak csoportonként, a járulékfizető–foglalkoztatott arányt... A járulékfizető foglalkoztatottak aránya a megfelelő népességben mindössze 56 (az alsó fokúak körében 36) százalék.” (Augusztinovics-Köllő, 2007)

Megdöbbentő adatok ezek. A foglalkoztatási ráta is igen alacsony, de a járulékfizető foglalkoztatottak aránya még alacsonyabb, 56%, ill. az alsó fokúak körében 36%. Így igen csak indokolt az „egy aktívra jutó nyugdíjas” és az „egy járulékfizetőre jutó nyugdíjas” létszám megkülönböztetése.

Ehhez kell még hozzátennünk, hogy a nyugdíjrendszert sokan használták a munkanélküliség elől történő menekülésre, amit a különféle előnyugdíj- és rokkantnyugdíj- szabályok is lehetővé tettek. Ezt illetően szintén az előző műben található megdöbbentő adat: „1999 és 2001 között az a sajátos helyzet is előállt, hogy évente több új rokkant, mint öregségi nyugdíjas lépett a rendszerbe.”

Ezzel összhangban Kovács Erzsébet mutat arra rá tanulmányában, hogy 2009-ben a magyar korbetöltött öregségi nyugdíjasok aránya a teljes ellátásban részesülők felét sem tette ki: „Ezért a finanszírozást vizsgáló tanulmányokban nem elegendő csak a járulékbefizetések és járadék kifizetések egyensúlyát keresni. Amíg nem lehet biztosítani a rokkantnyugdíjaknak, valamint egészségügyi jellegű kifizetéseknek az elkülönített alapból történő finanszírozását, addig nem egyértelmű, hogy kikre – a népesség milyen hányadára – terjed ki a nyugellátás.” (Kovács, 2010)

A tőkefedezeti „déliab”

A '98-as nyugdíjreform ígéretei közé tartozott, hogy a tőkefedezeti elven működő nyugdíjrendszer sokkal előnyösebb lesz, mint a korábbi felosztó-kirovó elven működő.

Ez a lakosság számára azt jelenti, hogy a saját maga számára takarékoskodik öreg korára, befizetései, és ezek hozama sokkal inkább áttekinthető, mint a korábbi rendszerben. Ezen túl a magánpénztáraknak lehetőségük van arra, hogy a befizetéseket az állampapírnál magasabb hozamot kínáló eszközökbe fektessék. Az állam számára pedig azt jelenti (a korábbi tervek szerint), hogy kivonulhat erről a területről (legalább részben), és ez majd az államadósságot valamint az államháztartási hiányt is csökkenteni fogja (igaz, a korábbi tervek szerint ez csak hosszabb távon következett volna be. Paradox módon éppen a rendszer megszüntetése hozta el a várt hatást, a magánpénztári rendszer megszüntetéséből befolyó összeg kb. 5 százalékponttal csökkentette az államadósságot).

Ezeket a vélt előnyöket már a rendszer kialakításának kezdetén is bírálták a szakma képviselői, de ma már egyértelműen látható, hogy sem az államadósság csökkenés, sem a nyugdíjpénztáraktól elvárt magasabb befektetési hozam nem vált valóra.

2011 első felében jelent meg a PSZÁF által készített kimutatás, amelyből kiderült, hogy fennállásuk 13 éve alatt a hazai magánnyugdíjpénztárak átlagosan $-0,21\%$ (negatív!) reálhozamot értek el. 17 magánnyugdíjpénztár közül 11 ért el pozitív reálhozamot, 6 pénztár reálhozama viszont negatív volt. (Portfolio.hu, 2011)

Matits Ágnes már egy korábbi tanulmányában rámutatott a pénztárak gyenge teljesítményére: „Láthatjuk, hogy a szektor kialakulása óta mindössze két olyan év volt (1999 és 2004), amikor valamennyi pénztár nettó hozama meghaladta az inflációs szintet, de volt olyan év is (2003), amikor egyetlen pénztárnak sem sikerült az inflációs szint elérése.” (Matits, 2006). Ekkor még messze voltunk 2008-tól.

Csak egy apró érdekesség: Matits Ágnes 2006-os publikációjában ugyanaz a nyugdíjpénztár került az első helyre, mint a PSZÁF által 2011-ben készített kimutatásban: az Életút magánpénztár.

Több beszámolót is olvashatunk nyugdíj témakörben a magánpénztári hozamok problémáiról. „A visszalépett pénztártagok 25-30 százaléka hiába várja majd a pénzes postást, nem lett ugyanis mindenkinek a számláján pozitív a reálhozam. A 2008. évi gazdasági válság negatív hatásait ugyanis egyes pénztártagok esetében még nem tudták az inflációt is túlszárnyalva ledolgozni a kasszák.” (Hermann, 2011).

A magánpénztári rendszer az állami költségvetésre sem gyakorolt kedvező hatást. A Nemzetgazdasági Minisztérium által kibocsátott elemzésben olvashatók a megdöbbentő adatok: „A Nyugdíjbiztosítási Alap az utóbbi néhány évben 600-700 milliárd forint körüli költségvetési hozzájárulást kívánt, sőt, 2011-ben az állami nyugdíjrendszer már 800 milliárd forintos hiánnyal zárt volna az Orbán-kormány 2010-es intézkedései nélkül.” (Nemzetgazdasági Minisztérium, 2011)

Ugyanez a szomorú információ más helyeken is olvasható (pl. Szentkirályi 2010). Ennek a hiánynak egyik része (350 mrd Ft) amiatt keletkezett, hogy a magánpénztári tagok a második pillérbe utalták tagdíjukat, míg a másik része (kb. ugyanennyi) egyszerűen amiatt, hogy a befizetések elmaradtak a tényleges nyugdíjfizetésektől.

Ez a jelentős hiány készítette radikális lépésre Orbán Viktor miniszterelnököt. „Rövid idő alatt kikerülnek a nyugdíjrendszerből a magánnyugdíjpénztárak, a magyar nyugdíjrendszer pedig kétpilléres lesz – mondta Orbán Viktor miniszterelnök Brüsszelben.” (Origo.hu, 2010), illetve „A magyar nyugdíjrendszert nem lehetett volna fenntartani a hárompilléres rendszerrel - mondta Orbán Viktor miniszterelnök a kormányülés után tartott sajtótájékoztatóján.” (Hír24.hu, 2011). Ez az intézkedés természetesen az államháztartás egyensúlyára is jótékony hatású, hiszen az eddigi magánpénztári befizetések visszakerülnek a költségvetésbe.

A rendszer kritikáját olvashattuk a Századvég Gazdaságkutató Zrt. 2010 novemberében kiadott, nagy port felverő sajtóközleményében, ill. tájékoztatójában, amelyben egy 2006-os tanulmányra hivatkozva a világbanki segítséggel megvalósított nyugdíjreformok tapasztalatait értékeli, mutatja be. A tanulmány két lényeges és megdöbbentő dologra hívta fel a figyelmet.

Egyrészt a Világbank felelősségére vonatkozóan. Nem szeretném az összes ezzel kapcsolatos szempontot bemutatni, csupán kettőt idéznék: „A Világbank túlbecsülte a tőkefedezeti rendszerek bevezetésétől várt gazdasági hasznokat, elsősorban a tőkepiacok fejlesztésének gazdasági növekedésre gyakorolt pozitív hatását.” valamint „A Világbank nem mérte fel előzetesen, hogy a többpilléres rendszer sikerkritériumait (kiszámítható és fenntartható gazdaságpolitika, fejlett pénzügyi rendszer, megfelelő szakmai és intézményi felkészültség) az adott ország kormánya mennyiben képes és hajlandó teljesíteni.” (Századvég, 2010a)

Másrészt, a kormányzatok felelősségére vonatkozóan: „Nem tudatosult a kormányzatokban, hogy a tőkefedezeti rendszerre való fokozatos áttérés rendkívül fegyelmezett költségvetési politikát igényel. A nyugdíjtőke felhalmozása hiányt okozott az állami nyugdíjrendszerben, ami nem finanszírozható adóssággenerálással. Ez utóbbi alapvetően a magyar kormányok sem tartották be, így a tőkefedezeti rendszer bevezetése miatt kieső járulékbévételek az államadósság növekedését okozták.” (Századvég, 2010a)

És végül, ezek eredményeként: „A szabályozás tökéletlensége tehát nagyban hozzájárult az alacsony hozamokhoz, és a magas működési költségekkel együtt vezetett a fenti 500 milliárdos veszteséghez. Példaként egy olyan személy, aki a magánpénztári rendszer indulása óta (1998) folyamatosan az épp aktuális átlagbér után fizetett járulékot, 10 százalékkal több nyugdíjtőkét halmozhatott volna fel, ha befizetéseit egy ugyanilyen költségű rendszerben kizárólag magyar állampapírokba fektették volna. Ez a fenti rendszertag esetében 214 ezer forint veszteséget jelent a nyugdíjtőkén, ami miatt a magánpénztáraktól kapott nyugdíja 10 százalékkal alacsonyabb lehet annál, mintha megtakarításait kizárólag állampapírban tartották volna.” (Századvég, 2010a)

Ugyanebben a közleményben arra is felhívták a figyelmet a kutatók, hogy a nyugdíjrendszer fenntarthatósága nem a pillérek számán múlik, példaként a svéd mintájú egyéni számlás rendszert hozták, ahol az állampolgárok befizetéseiről az állami rendszer vezeti a nyilvántartást.

„Az alacsony hatékonyság miatt kétségtelen, hogy a második pillér működését alapjaiban kell átgondolni. A nyugdíjrendszer fenntarthatósága nem a pillérek számán múlik. Hasonlóan, az optimális megoldás tőkefedezeti és folyó finanszírozás mellett egyaránt megvalósulhat. A svéd mintájú egyéni számlás rendszer létrehozása pontos elszámolást tesz lehetővé...” (Századvég, 2010a)

Az mindenképpen újdonságnak tekinthető, hogy a Világbank felelősségének a kérdése egyáltalán megemlíthető, de az utóbbi megállapítás azonban már nem tartalmaz újdonságot, hiszen az MNB ezzel foglalkozó szakemberei (Orbán Gábor és Palotai Dániel) már 2006-ban felhívták erre a figyelmet: „A magánnyugdíjpénztárak által eddig nyújtott átlagos nettó hozamok elmaradnak a várakozásoktól, és nemzetközi összehasonlításban is alacsonynak számítanak. Amennyiben a hozamteljesítmény nem javulna, számításaink szerint a vegyes rendszer által biztosított nyugdíjak nemcsak az előzetes várakozásoktól, de a tiszta társadalombiztosítási rendszer által folyósított nyugdíjak összegétől is elmaradnának.” (Orbán – Palotai, 2006) És hol volt ekkor még 2008!

A képet tovább árnyalja, hogy a Stabilitás Pénztárszövetség is készített egy elemzést a TÁRKI Társadalomkutatási Intézetrel 2010-ben, amely a felosztó-kirovó pillér teljesítményét elemezte, és a következő megállapításra jutott: „A keresztmetszeti hozamráta

ismeretében megmondhatjuk, hogy milyen teljesítményt nyújtott a felosztó-kirovó pillér Magyarországon a rendszerváltás után... Ennek alapján kijelenthetjük, hogy a kilencvenes évek eleji foglalkoztatási válság jóval nagyobb veszteséget okozott a felosztó-kirovó rendszerben, mint a 2008-as tőkepiaci válság a magánpénztárakban.” (TÁRKI, 2010)

A gazdasági növekedés „illúziója”

Az előző pontban említettem, hogy melyek voltak a reform feltételezett előnyei a lakosság és az államháztartás szempontjából.

A harmadik előnyös terület, amelyet az akkori hivatalos kommunikáció megjelölt, a makrogazdasági teljesítmény volt, mondván, hogy a makrogazdaságba áramló hatalmas tőke gazdaságélénkítő hatású lesz.

Az akkori kormány elképzelése szerint, a magánpénztáraknál megjelenő megtakarítások egy jelentős része – az átmenet finanszírozási igénye és biztonsági szempontok miatt – állampapírokba vándorol, de az előzetes számítások során kimutatták, hogy az állampapírok nem szívják fel teljes egészében ezeket a megtakarításokat. Arra mutattak rá, hogy a kibocsátott államkötvényekből nem csak a magánpénztárak, hanem más befektetők is vásárolnak majd, valamint úgy gondolták, hogy a magánpénztárakban felgyülemelő megtakarítás egyébként is nagyobb lesz, mint az átmenet miatt keletkező hiány. Itt a szigorodó ellátásokat, a nyugdíjkorhatár emelését, és a járulékfizetési fegyelem javulását jelölték meg indoklásképpen.

Így az elképzelések szerint a megtakarításoknak az a része, ami nem állampapírba vándorol, a tőkepiacra áramlik, „hozzájárul a gazdasági növekedés felgyorsításához, új munkahelyek teremtéséhez, a reálkeresetek és az életszínvonal tartós emelkedéséhez.” (NM – PM, 1997). A kormányzati makromodellben azzal számoltak, hogy a második pillér reálhozama a GDP növekedését egy százalékkal fölül-, míg a keletkező hiány fedezetére kibocsátott állampapír hozama egy százalékkal alulmúlja, így a számítások szerint ez a GDP évi 1,5-2,0 százalékkal gyorsabb növekedését hozhatja létre.

Németh György szerint a folyamat fordított, és egy speciális kiszorító hatás jelentkezik. A magánpénztár megtakarításainak egy részén magasabb hozamú instrumentumokat vásárol, amelynek révén kiszorítja erről a területről a hagyományos befektetőket, akik így kénytelenek a költségvetés hiányának fedezésére kibocsátott állampapírokat megvásárolni. „Mivel pusztán azon hír hallatára, hogy Magyarországon nyugdíjreformot hajtottak végre, nem keletkezik megtakarítandó pluszjövedelem...” írta. (Németh, 1998).

A végeredmény tehát makroszinten nem megtakarítás bővülés és gazdasági növekedés, csupán jövedelemátcsoportosítás a hagyományos befektetőktől a magánpénztárak felé. Sőt, ezen túlmenően, a magánpénztárak működési költségét is figyelembe véve – amely

összeg nem válik beruházássá, inkább fogyasztássá – a helyzet még egy kicsit rosszabb is lesz. Így a nyugdíjreform igazi haszonélvezőinek a nyugdíjbiztosító társaságokat gondolta, ezért nevezte a nyugdíjreformot „járadékvadászatnak”. (Németh, 1998).

Hasonlóképpen érvelt Mellár Tamás is, aki szintén a pénzügyi szférát, a biztosítóintézeteket gondolta a nyugdíjreform nyertesének. Az államkötvény-kibocsátás magánberuházásokat kiszorító hatására mutatott rá, valamint arra, hogy amennyiben a kötvények kamatát az állam az adóbevételekből fedezi, akkor a megtakarítások növekedésével szemben azonos jövedelemcsökkenés áll. Szintén komoly problémának tartotta azt is, hogy a magánpénztárak révén ugrásszerűen megnövekedett befektetési igény a „bóvli” értékpapírok megjelenését ösztönözheti. A hibás befektetések pedig egymásra halmozódhatnak, hiszen nincs azonnali fizetési kötelezettség. A hosszú távú befektetések ellenőrzésére a hivatalos szabályozást, társadalmi ellenőrizhetőséget nem tartotta elégséges garanciának, így Ő a nyugdíjreformot „összszemzeti pilótajátéknak” nevezte. (Mellár, 1997)

Ezek a vélekedések immár 13-14 évesek, és mivel a folyamat lezárult, ellenőrizhetőek is (azzal már együtt kell élnünk, hogy a tervek talán ennél hosszabb időhorizontot érintettek).

Az a (korábbi) kormányzati elképzelés valóra vált, hogy a magánpénztári befizetések nem csupán állampapírba vándoroltak.

A kockázat egységes kezelésére létrehozták a nyugdíjpénztárak választható portfóliós rendszerét, amelynek a lényege, hogy a nyugdíjkorhatárig hátralévő idő alapján a tagok három különböző befektetési csoportba, portfólióba kerültek besorolásra.

A klasszikus portfólióba (itt maximum 10% lehetett a részvényarány) az került, akinek a nyugdíjkorhatár betöltéséig legfeljebb 5 éve volt, a kiegyensúlyozott portfólióba tartozóknak legalább 5 és legfeljebb 15 évük, míg a növekedési portfólióba (itt minimum 40% volt a részvényarány) kerülőknek még legalább 15 évük volt a nyugdíjig. A tagnak ugyanakkor volt (lett volna) választási lehetősége a portfóliók között, és a fenti automatikus besorolás csak akkor következett be, ha a tag maga nem választott. A szabad választást mindössze az az előírás korlátozta, hogy akinek kevesebb, mint 5 éve volt hátra a nyugdíjig, az nem választhatta a növekedési portfóliót.

A 2008-as pénzügyi válság azonban megghiúsította a rendszer teljes körű bevezetését, lerontotta a nyugdíjpénztárak hozamait (mint az előző fejezetben láttuk, negatív lett az átlagos reálhozam a fennállás időtartamára), a GDP-re és az állampapír hozamokra gyakorolt hatását meg nem is érdemes külön kiemelni, rengeteg elemzés foglalkozott ezekkel, negatív hatásait máig érezzük.

Egyéb problémák

Bár a Népjóléti Minisztérium – Pénzügyminisztérium koncepciója (NM – PM, 1997) maga is a helyettesítési ráta csökkenésével számolt (a nyugdíj/bér arány), a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat által készített számítások még nagyobb csökkenést vetítettek előre. Eszerint 50 éves időhorizonton a bérek és a keresetek emelkedése kb. kétszerese lenne a nyugdíjak emelkedésének (Rados, 1998). Ebben az esetben az új koncepció csak a pályakezdő, magas keresettel rendelkező férfiak számára ígért magasabb nyugdíjat, a társadalom többi részének nem jelenthet vonzó perspektívát. A számításokban arra is rámutattak (1998-ban vagyunk), hogy „a reform várható pozitív hatásai csak a feltételezett optimális gazdasági fejlődés mellett érvényesülnek, amire Európában már 25 éve nem volt példa”. Ma már látjuk, az „optimális gazdasági növekedés” szintén csak egy illúzió volt.

Szakmai körökben már a rendszer bevezetésénél problémásnak tűnt több fontos mutató: a degresszió, a részleges valorizáció és a svájci indexálás.

A degresszió azt jelenti, hogy a korábbi kereset sávosan csökkenő módon számít be a nyugdíjalapba (ez azt jelenti, hogy a magasabb jövedelműek arányosan kevesebb nyugdíjat kapnak, mert átcsoportosítás történik a rászorulóknak számára). 1998-ban még 10 sáv volt (Simonovits, 2002), ez fokozatosan csökkent, 2008-ban négy sáv mentén történt a degresszió, majd háromra csökkent. Az eredeti tervek szerint 2013-ra szűnt volna meg teljesen, ezzel együtt a minimumnyugdíj intézménye is.

Ezeket a szabályokat már eredetileg is megkérdőjelezte a nyugdíjszakma. A nyugdíjrendszernek ugyanis nem csak a munkanyugdíj biztosítása a feladata, hanem szociális feladatai is vannak. Ez azt jelenti, hogy a társadalomnak gondoskodnia kell azokról, akik valamilyen oknál fogva életpályájuk során nem tudták megteremteni öregsükre a szükséges feltételeket (pl. elegendő szolgálati idő, elegendő befizetés egy elfogadható nyugdíjhoz). A nyugdíjas évekről való gondoskodás nem tehető individuális feladattá, ez társadalmi felelősséget is hordoz (egyébként ugyanez a helyzet az egészségbiztosításban is: nem csak a betegek fizetnek járulékot, hanem az egészségesek is – számukra ez veszteség, de kötelesség).

Tehát a saját magukat ellátni nem képesek iránt érzett társadalmi felelősség indokolta a degressziót és a minimumnyugdíjat. Ennek a kivezetése a szolidaritási elem megszüntetését jelenti. A Nyugdíj és Időskor Kerekasztal elemzése szerint azon nyugdíjasok aránya, akiknek a nyugdíja (2006-os áron) nem éri el a 30 ezer forintot, 2020-ban nagyjából 7% lesz, 2040-re pedig megközelíti a 20%-ot. Ez igen komoly öregkori elszegényedést jelent, amelyet a társadalom nem hagyhat figyelmen kívül. (Jelentés... 2009)

A részleges valorizálás azt jelentette, hogy a korábbi keresetek (1988 január 1-től) a nyugdíjazást megelőző harmadik év előtti naptári évig a kormányrendeletben meghatározott valorizációs szorzószámmal felszorozásra kerültek, míg az utolsó három év keresete nominális értéken került beszámításra. Ez pedig azt jelentette, hogy teljesen azonos életpálya esetén igen különböző nyugdíjakat kaphattak az eltérő években nyugdíjba menő emberek, a korábbi évek inflációjának függvényében. Ez a szabályozás 2008-tól megváltozott, bevezették a teljes valorizálást, amely szerint a nettósított béreket a nyugdíjazást megelőző évi bérszínvonalra kell felszorozni (természetesen a költségvetésre gyakorolt hatás miatt egy nagyon ügyes csavarral ettől kezdve a bruttó jövedelemből már nem csak az adókat, de a járulékokat is le kellett vonni. Így a valorizálás nőtt, de az alapja csökkent). Problémásnak tűnt a svájci indexálás is, mert ha csökken az infláció és nő a reálbér, ez hátrányosan érinti a nyugdíjasokat. Ez a helyzet aztán be is következett, de ami a nyugdíjasnak jó, az az állam számára pótlólagos költségvetési terhet jelent. Így aztán 2009-ben egy nagyon érdekes módosítás került bevezetésre, amely a GDP növekedéséhez kötötte a nyugdíjak emelkedését: amennyiben a GDP-növekedés 3 % alatt marad, a fogyasztói áremelkedés mértékében nőnek a nyugdíjak. Ha 3 és 4 % között van a GDP-növekedés, a nyugdíjemelésben 80-20% lesz az infláció és a nettó átlagkereset-növekedés aránya, 4 és 5% között pedig ez az arány 60-40 % lesz. Ha a GDP-növekedés eléri az 5 %-ot, akkor lehet ismét 50-50% a nettó átlagkereset-emelkedés és az infláció aránya. Akármennyire is racionálisnak tűnik ez a szabály, eléggé bonyolult ahhoz, hogy az átlagember számára követhető legyen.

További probléma a két pillér eltérő felelőssége is (a szolidaritási elem). A magánpénztárak ebben egyáltalán nem vállaltak szerepet, ők csupán a befizetések arányában vállalták a nyugdíjfizetést (munkanyugdíj), míg az első pillér feladata a teljes hozzátartozói- és rokkantnyugdíj biztosítása. Ez megint csak a költségvetésre hárít (hárított volna) igen komoly kiadásokat.

A magánpénztári rendszer sem hozta meg az emberek kedvét arra, hogy nyugdíjas korukig dolgozzanak, hogy ne éljenek az intézményesített, korhatár alatti nyugdíjba vonulás lehetőségével. 2008-tól ugyan szigorodtak ennek szabályai, de egy 2010-es sajtótájékoztatón a CIB Bank lakossági üzletágának vezetője, Lamboy Judit a következőkről számolt be: „Magyarországon 3 millió nyugdíjas van, ebből csak másfél millióan olyanok, akik betöltötték a nyugdíjkorhatárt. 320 ezren kerkedvezményes öregségi juttatást kapnak, míg igen magas a rokkantnyugdíjasok száma (összesen 750 ezren vannak, míg 220 ezer megváltozott munkaképességű ellátott van). Ezek után nem is meglepő, hogy hazánkban a 62 éves nyugdíjkorhatár ellenére a nyugdíjrendszerbe belépők átlag életkora 58 év (a férfiak átlagosan 4 évvel, a nők 2 évvel előbb hagyják ott munkahelyüket).

A népességadatokból azt látjuk, hogy 2,5 eltartóra jut egy nyugdíjas, csak hogy a kép így csalóka. A 4,3 millió járulékfizető 42%-a fizeti a járulékot minimálbér után (összehasonlításképpen Szlovákiában ez a szám 14%) – ez pedig a járulékvagyonnak csak mintegy 12%-

át teszi ki. Tehát 2,5 millió elégséges járulékfizetőnek kell eltartania 3 millió nyugdíjast, vagyis 1,4 eltartó jut egy eltartottra. Egy járulékfizető egy nyugdíjas havi juttatásának csak mintegy 70%-át fedezi, ha árnyaljuk a képet." (Zsiborás, 2010). Mint látható, a magánpénztári rendszer sem ahhoz nem hozta meg az emberek kedvét, hogy időben menjenek nyugdíjba, ne hamarabb, sem ahhoz, hogy a tényleges jövedelmüket bevallják, és így magasabb járulékot fizesssenek be a nyugdíjkasszába. Azzal, hogy a 4,3 millió járulékfizető 42%-a minimálbér után fizet járulékot, szó szerint állítunk ki magunkról „szegénységi bizonyítványt”. Szintén problémaként említhető, hogy nem készült el a részletes szabályozás a nyugdíjpénztárak járadékszolgáltatására vonatkozóan. A PSZAF egy 2009-es tájékoztatójában így írt erről:

„A magánnyugdíjpénztár az önkormányzatiság elvén működő, a tagok tulajdonában lévő olyan intézmény, amely a kötelező nyugdíjjárulék egy részét és az esetleges kiegészítő befizetéseket tagdíjként gyűjti. A pénztártagok által rendszeresen befizetett tagdíj mértékét törvény határozza meg, ez jelenleg a havi jövedelmünk 8%-a. A tagdíjbefizetéseket a pénztár befekteti, és a tagdíjat, valamint annak hozamát a tag egyéni számláján negyedévente jóváírja.

A felhalmozódott összeg nyugdíjkorhatár elérésekor történő felhasználási módjaira vonatkozó szabályok jelenleg alapvető átalakításon esnek át. A várható szabályozás alapján 2013-tól a nyugdíjpénztári megtakarításból kötelezően életjáradéki szolgáltatást kell majd vásárolni egy biztosítótól. A 2013-ig tartó átmeneti időszakban is várhatóan csak egyösszegű kifizetés lenne teljesíthető, de az összeg szabadon felhasználható lenne, nem kellene kötelező életjáradékot vásárolni. Az új szabályozás megjelenéséig természetesen még a jelenlegi előírások az irányadók (azaz a megtakarítást vagy járadékként vagy egy összegben lehet felvenni), de mindenképpen szem előtt kell tartani a közeljövőben várható lényeges módosulást.” (PSZAF, 2009)

Tehát, hogy világos legyen: a magánpénztár gyűjti, és befekteti a befizetéseket, valamint jóváírja a hozamokat, de csupán egyösszegű kifizetésre van (volt) jogosítványa, járadékfizetésre nem, azt 2013 után egy biztosítótól kellett volna megvásárolnia. Ez több szempontból is problémás: egyrészt újabb költséget kell (kellett volna) a nyugdíjasnak vállalnia, hiszen a biztosító sem ingyen dolgozik, másrészt a biztosító csupán a számlán felgyülemlett összeg erejéig vállal kifizetést, szemben az állami pillérrel, ahol a nyugdíj kifizetésére halálunkig garanciát kapunk.

Végül még egy nagyon fontos probléma leírása található a korábban már említett TÁRKI elemzésben: „Mivel a rendszerből hiányoztak az automatikus alkalmazkodás algoritmusai, csak válságok árán, külső kényszerek hatására, drasztikus lépésekben lehetett korrigálni. Ilyen korrekció volt az 1997-es nyugdíjtörvény, amely a nettó implicit nyugdíjadósság (azaz a biztosítottak nettó nyugdíjvagyonának) több mint felét eltüntette, és ilyen

volt a jelen tanulmány fókuszán kívül eső 2009-es csomag, amelyben visszavonták a 13. havi ellátást, felemelték a korhatárt és leszorították a már megállapított járadékok éves indexét.” (TÁRKI, 2010) Tehát sajnos azt kell mondanunk, hogy a '98-as reform óta épp ugyanúgy hiányoznak az automatikus alkalmazkodás elemei a rendszerből, mint előtte, azóta is csak kézi vezérléssel, a parametrikus elemek gyakori változtatásával működik a rendszer. És ez is felveti a kérdést, mint sok előző probléma: miért kellett egy új rendszer, amely szintén kézi vezérléssel működik, mint a régi?

A rendszer értékelése

Az eddig leírtakból talán már érezhető, hogy a nyugdíjrendszer ügyét fontosnak tartó szakemberek nem látták túlságosan sikeresnek a '98-as reformot. Legszelídebb képviselőjük, Augusztinovics Mária így fogalmazott: „Az 1998-as reform legfontosabb paradigmaváltó lépése a tőkésített magánnyugdíjrendszer létrehozása volt. A társadalombiztosítási nyugdíjrendszer alapvető problémái emellett általában megoldatlanok maradtak.” (Augusztinovics és szerzőtársai, 2002)

Ennél markánsabban fogalmazott Németh György nyugdíjszakértő: „az 1996–1997-es nyugdíjreform eredendően rossz volt, ezért új reformra van szükség...” (Németh, 2006). Hamecz István, a Magyar Nemzeti Bank (akkori) ügyvezető igazgatója szerint: az 1997-1998-ban elindított nyugdíjreform egyértelműen megbukott, az a világ egyik leggyengébb, de egyúttal legdrágább rendszere. (Origo.hu, 2006).

Végül Németh György egy későbbi publikációjában még keményebben fogalmazott: „Mert tíz éve nem az történt, hogy »lefektették egy új szisztéma alapjait«. Az történt, hogy a hiányos tudású Világbank a még nála is hiányosabb tudású, de magát reformélcsoportnak tekintő pénzügyi kormányzatunkat járadékvadászokkal boronálta össze.” (Németh 2009).

Jómagam is azt gondolom, hogy egy nagy társadalmi ellátórendszer ¼-ét kiszakítani, a gazdaság hullámzásának kitett magánkézbe adni, amely rengeteg újabb problémát generál, miközben a fennmaradó ¾ rész problémái megoldatlanok maradnak – nos, a '98-as reform enyhén szólva sem tekinthető közgazdaságilag racionálisnak. Illetve, egyetlen „racionális” érvet tudok elképzelni, de ez nem a nyugdíjrendszer szempontjából racionális: vezetőink megragadták a felénk nyúló segítő kezet (Világbank), és elfogadták azokat a feltételeket, amelyeket a nemzetközi szervezet meghatározott.

Nézzük meg, milyen lépések történtek a rendszer életben tartására.

A rendszer „roborálásra” tett intézkedések

1998-ban a Fidesz kormánya került hatalomra, amelynek képviselői a nyugdíjtörvény szavazásánál még nemmel sem akartak szavazni, inkább kivonultak a teremből. Így intézkedéseik inkább a rendszer „gyengítésére” szolgáltak, mint az erősítésére.

1998 novemberében az Országgyűlés 8 helyett 6%-os szinten rögzítette a nyugdíjpénztári befizetések mértékét (először csak átmeneti jelleggel, de aztán véglegesítvén ezt a döntését), majd 2001 októberében a kormány kezdeményezte, és az Országgyűlés elé terjesztette a nyugdíjpénztári törvény módosítását, amelyet 2001. november 12-én a 2000-es évi zárszámadással együtt el is fogadtak. A módosítás két sarkalatos pontja a pályakezdők kötelező magánpénztári tagságának megszüntetése, valamint a normajáradék megszüntetése (ez garantálta volna, hogy a pénztártag nyugdíja ne lehessen kevesebb, mint az állami rendszerben) volt. A pályakezdőknek munkába lépésüket követően 15 napon belül kellett nyilatkozni arról, hogy a kétpilléres, vagy a társadalombiztosítási nyugdíjrendszert választják, de ezt a döntést azonban még egy éven belül meg lehetett változtatni. Azoknak a fiataloknak pedig, akik a korábbi évek során kötelezően lettek tagjai az új nyugdíjrendszernek, 2002 végéig nyílt lehetőségük a visszalépésre, mint mindenki másnak.

2002-ben aztán ismét MSZP kormány került hatalomra Medgyesi Péter miniszterelnök vezetésével, így megkezdődött a rendszer „roborálása”. 2003. január 1-től a 42 év alatti pályakezdők magán-nyugdíjpénztári tagsága ismét kötelezővé vált, majd 2004-től a magánpénztári befizetés is visszatért a tervezett 8%-ra. Szintén nagyon fontos esemény, hogy az MSZP választási ígéretei között szerepelt, és később valóra is vált a 13. havi nyugdíj fokozatos bevezetése.

A reformokkal kapcsolatban mindenképpen meg kell említenem, hogy a szakma ezeket két nagy csoportba sorolja: az egyik a parametrikus (mennyiségi elemek) reformja, a másik a paradigmaticus (minőségi, lényegi) reform.

Az elsőnél (parametrikus) tipikusan négy nagy terület jöhet szóba: a nyugdíjjárulék szintje, az induló helyettesítési ráta (az induló nyugdíj viszonya az utolsó keresetkez), az indexálási szabály és a korhatár. A második (paradigmatikus) pedig arról szól, hogy milyen elvi alapon épüljön fel a nyugdíjrendszer (pl. felosztó-kirovó, vagy tőkefedezeti rendszer, egyéni számlás, vagy pontrendszer, állami pillér, vagy magán pillér) 2005-ben egy új, érdekes javaslat merült fel Szalay-Berzeviczy Attila akkori tőzsde-elnöktől, a „negyedik nyugdíjpillér”. Ez egy olyan előtakarékosági számla, amelyre tulajdonosa bármikor befizethet pénzt, viszont a nyugdíjig azt már nem veheti ki. Ez a javaslat elnyerte a kormánykörök támogatását, és 2006-tól bevezetésre került a nyugdíj előtakarékosági számla (NYESZ), amelyet a kormány komoly adókedvezménnyel is megtámogatott.

Szakmai körök viszont arra mutattak rá, hogy „negyedik nyugdíjpillér már pedig van” (pl. Áprili, 2005), hiszen az önkéntes pénztáraknak ugyanez a feladata. Így a NYESZ inkább kiegészítő, nem pedig helyettesítő szerepet tölt be, paradigmaticus változásnak nem tekinthetjük, de egy újabb színfolt a nyugdíj-előtakarékosság palettáján.

A paradigmaticus reformot tekintve 2006-ban bontakozott ki éles vita két igen neves szakember között.

Augusztinovics Mária arra mutatott rá, hogy a nyugdíjrendszernek két funkciója van: a keresőkori jövedelem pótlása, valamint az időskori szegénység enyhítése. Ez utóbbi iránti elkötelezettsége vezérelte, amikor állampolgári alapnyugdíj bevezetését javasolta. Elképzelése szerint ez mindenkinek alanyi jogon járna, és azok, akik kereső korukban elegendő járulékot fizettek, ezen felül munkanyugdíjat kapnának.

Ezzel kapcsolatos elképzelését a Pénzügykutató Zrt. 2006-os nyugdíjkonferenciáján ismertette: „Súlyos időskori nyomor fenyegeti a magyar társadalmat a jövő évtizedben. A nyugdíj-rendszer szolidaritási elemei 2013-ra minimálisra zsugorodnak, ami azzal jár majd, hogy a nyugdíjas korúak közül több mint félmillióan egyáltalán nem kapnak majd ellátást, mivel »potyautasként« ma nem fizetnek járulékot, illetve, mert olyan rövid távú munkaviszonyt tudnak csak felmutatni, ami nem jogosít nyugellátásra.” (Sághy, 2006).

Ugyanezt a veszélyt jelezte Hamecz István, az MNB akkori ügyvezető igazgatója is: „Annak az 1,9 millió leendő nyugdíjasnak, aki ma minimálbérre van bejelentve, 40 év munkaviszony után, mai értéken, 22 ezer forint lesz a havi ellátása. Ennek pedig az lesz a következménye, hogy a beláthatatlan teher alatt szétesik a szociális ellátórendszer.” (Sághy, 2006).

Ezzel teljesen ellentétes volt Bokros Lajos véleménye, aki szerint a rendszerből kiesők ellátása a szociális védőháló feladata, ráadásul nem alanyi jogon, hanem rászorultsági alapon. (Ő attól tartott, hogy az alanyi jogon járó alapnyugdíj intézménye még tovább csökkentené az egyébként is gyenge járulékfizetési hajlandóságot, és tovább erősítené a politikai játszmák lehetőségét.)

Akármennyire is két különböző álláspont ez, mindkettő paradigmaticus reformjavaslatnak tekinthető, mert egy olyan nulladik pillér létrehozására vonatkozik, amely megtisztítja (megtisztította volna) az állami pillért a szociális elemektől.

Ugyanennek a gondolatnak a jegyében Bokros Lajos már akkor a 13. havi nyugdíj eltörlését javasolta, de oly módon, hogy ezt az összeget a nyugdíjasok egészségügyi járulékának finanszírozására fordítanák: „A lépés mindkét rendszert »kitisztítaná« – kivénné a politika kezéből a 13. havi nyugdíjjal való kampányolás lehetőségét, s megteremtődne az egészségügyi rendszer elsősorban használó nyugdíjas társadalom járulékfizetésének alapja.” (Sághy, 2006).

Bokros Lajos másik fő célja egy olyan nyugdíjrendszer létrehozása, amelynek a politikai kitétsége sokkal kisebb, akár egészen a teljes politikai függetlenségig. Ezt ilyen módon fogalmazta meg: "Svéd mintájú, egyéni számlás nyugdíjrendszerre van szükség, amely mindenki által nyomon követhető, s amelyhez politikusok, így a pénzügyminiszterek se nyúlhatnak." (Origo.hu, 2006a)

Gyakorlatilag ugyanez volt az akkor még ellenzékben működő Fidesz javaslata is, akik akkor még kicsit sértődötteen szemlélték a nyugdíjrendszer helyzetét: „Varga Mihály, a Fidesz szakpolitikusa értetlenül állt a nyugdíjreform vitája előtt, mondván az ellenzéki párt korábban kidolgozott javaslata, a virtuális egyéni számlás rendszer mindenkit ösztönözne a járulékfizetésre.” (H. Sz., 2006).

A CEMI (Central European Management Intelligence) Gazdaságkutató szakemberei inkább a parametrikus elemek változtatásának szükségességét hangsúlyozták. Egy, szintén 2006-ban rendezett nyugdíjkonzíliumukon a következő terápiát határozták meg:

„Terápia:

- A korhatár felemelése 65 évre (a férfiaknál 2011-re, a nőknél 2015-re)
- A mai nyugdíjjárulékok szinten tartása (a 2007-re és 2009-re már törvénybe foglalt járulékcsökkenések törlése)
- A svájci indexálás megszüntetése, a nyugdíjak egyszeri rendezése, az induló nyugdíjak emelése
- A Nyugdíjbiztosítási Alap fennmaradó hiányának más adóbevételekből (tehát nem többlet költségvetési hiány generálásából) történő finanszírozása
- A korai nyugdíjazás paramétereinek szigorítása
- A rokkantnyugdíjas rendszer felülvizsgálata” (Dózsa, 2006)

A viták eredményeképpen aztán 2006 végén az Országgyűlés elfogadta a nyugdíjtörvény módosítását, a legfontosabb változások az alábbiakban foglalhatók össze (ONyF, 2006).

- 2007-től a nyugdíj bár adóterhet nem visel, de adóalap növelő tétel, így a nyugdíjasok egyéb jövedelmei magasabb adósávba esnek
- 2007-től a nyugdíjas munkajövedelméből egyéni nyugdíjjárulékot fizet (8,5%), amely további nyugdíjjogokat is biztosít
- 2008-től a korábbi részleges valorizálást a teljes valorizálás váltja fel (ez kedvező, bár kis szépséghibája, hogy a bruttó jövedelmet már nem csak az szja-val, hanem a járulékok összegével is csökkenteni kell)
- 2008-től, ha az előrehozott öregségi nyugdíjas munkajövedelme eléri a havi minimálbér 12 szeresét, akkor szüneteltetnie kell a nyugdíját az év végéig
- 2009-től mindkét nem számára egységesen az előrehozott öregségi nyugdíj legalacsonyabb életkora 59 év, legkevesebb szolgálati ideje pedig 40 év. Ez 2013-tól 60 évre és 41 évre módosul.

Palotai Dániel, az MNB szakértője úgy látta, ezek az intézkedések nem elegendőek a nyugdíjrendszer hosszú távú fenntarthatóságához. A törvényjavaslatot a „fenntartható nyugdíjrendszer irányába tett, a rendszer egyenlegét rövid távon szépítő kisebb változtatás”-nak nevezte, majd hozzátette: „a törvényjavaslatban sem a korhatár emelése, sem a mostani indexálás megváltoztatása nem szerepel, pedig éppen ez utóbbival javult jelentősen Nyugat-Európában a nyugdíjrendszerek egyensúlya. Ott a járandóságokat ugyanis kizárólag az inflációval igazítják ki, tehát azok reálértéke nem nő, míg itthon a reálbérek emelkedése is automatikusan növeli a nyugdíjak vásárlóértékét.” (Bardócz, 2006).

Néhány évet kellett csak várnia, és mindkét kívánsága teljesült. Az első, 2009-től egy kicsit bonyolultan, 3% GDP növekedés alatt, a második, 2010-től fokozatosan: a nyugdíjkorhatár az 1952-es születésűekkel kezdve születési évenként fél évvel emelkedik, az 1957-ben születettek nyugdíjkorhatára ennek megfelelően 65 év lesz (SzMM, 2010).

Ugyanakkor, a korábbi vitákban szereplő nulladik pillér koncepciója nem került be a törvénybe, sem állampolgári jogon, sem rászorultsági alapon, pedig előbb-utóbb ezzel szembe kell néznünk, hiszen vannak olyan előrejelzések (már néhány oldallal korábban említettem a NYIKA elemzését, Augusztinovics Mária és Hamecz István adatait), amelyek szerint 30 éven belül közel félmillió ember kerül nyomorba.

A 2006-os szabályozásnak meg is lett az eredménye: 2007-ben sosem látott nyugdíjbavonulási hullám indult el. Az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság adatai szerint 2007 első felében 58 030 igénybejelentés érkezett öregségi és öregségi jellegű (pl. korengedményes, előrehozott) nyugdíjra, amely 20%-kal több volt, mint az egy évvel korábbi (Molnár, 2007). Ebben nem a demográfiai okok játszottak még szerepet (a Ratkó generáció 2012-től megy nyugdíjba), hanem a törvény változásai, hiszen 2008-tól már csak a minimálbér 12 szeresét kereshette az előrehozott nyugdíjas (később ez emelkedett).

A 2009-es év újabb változásokat hozott (Menedzsment Fórum, 2009): az Országgyűlés által májusban elfogadott szabályok szerint megszűnt a 13. havi nyugdíj, amelynek arra az évre jutó második felét már ki sem fizették. Helyette a nyugdíjprémium került bevezetésre, a gazdasági növekedés függvényében (3,5% esetén 20 ezer, 7,5% esetén 80 ezer forint).

Megszűnt a svájci indexálás, illetve csak bizonyos gazdasági növekedés esetén alkalmazható (5% felett). Alacsony növekedés esetén (3% alatt) viszont inflációkövető a szabályozás.

Döntöttek a nyugdíjkorhatár emeléséről is: évente hat hónappal nő, először az 1952-ben születetteket érintette, míg 2017-re egységesen 65 év lesz.

Megváltoztak az előrehozott nyugdíjak szabályai is: ezek a szabályok elég bonyolultak, itt nem mutatnám be részletesen, de a korábbiakhoz képest szigorúbbnak mondhatóak.

Elérkezett a 2010-es, amely ismét választási év volt, és a Fidesz első győzelmét hozta. Orbán Viktor kormánya második akciótervében, már október közepén bejelentette, hogy felül kell vizsgálni a nyugdíjrendszert, mert fenntarthatatlan, hogy az állam havonta 30 milliárd forintot költ a kettős nyugdíjrendszer miatt (azaz a magánpénztári befizetések miatt). Azt is bejelentette, hogy 2010 novembertől 2011 végéig felfüggesztik ennek az összegnek a magán-pénztárakba történő befizetését, így az nem a magánpénztárba, hanem az állami nyugdíjrendszerbe került. (origo.hu, 2010a)

Október végére már meg is született a döntés a kötelező magánpénztári rendszer megszüntetéséről, az állami rendszerbe történő visszatérés lehetőségéről. A törvényjavaslatot Selmeczi Gabriella nyugdíjvédelmi miniszterelnöki megbízott terjesztette be a parlament elé, amelyet rövidesen el is fogadtak (Világ gazdaság Online, 2010). A törvény fontos eleme volt a Nyugdíjreform és Adósságcsökkentő Alap létrehozása, idekerült az állami rendszerbe visszatérők addigi megtakarítása.

A kormány egy decemberi határozatában (1281/2010. [XII. 15.] Korm. határozat) rendelkezett a nyugdíjreform végrehajtásának koncepcionális kérdéseiről, amelyben rögzítették, hogy Magyarország a három pilléres rendszerből visszatér a kétpilléres nyugdíjrendszerre,

A határozatból az is kiderült, hogy az új kormány régi tervének megvalósítására készül, az állami nyugdíjrendszerben az egyéni számlák bevezetését tervezi.

A rendelkezés érdekessége az volt, hogy nem a visszalépőknek kellett nyilatkozni a visszalépésről, hanem azoknak a pénztártagoknak, akik továbbra is pénztártagok akartak maradni. Ezt személyesen teheték az állami nyugdíjbiztosító legközelebbi kirendeltségén 2011. január végéig, ami sokak számára igen hosszú utazást jelentett a megyeszékhelyre. A pénztártagság fenntartása egyébként sem volt vonzó választási lehetőség, mert a kormányrendelet azt is rögzítette, hogy „a pénztártag a Nyugdíjbiztosítási Alapból további társadalombiztosítási ellátási jogosultságot nem szerez” (de természetesen a nyugdíjjáru-lékot – újabb nevén: nyugdíjhozzájárulást – továbbra is fizetnie kell). Ennek ellenére közel százezer ember döntött a pénztári tagság megtartása mellett. Az átlépők ugyanakkor megkapták megtakarításaik hozamának infláció feletti részét, az úgynevezett „reálhozamot”.

Orbán Viktor egy 2011. februári nyilatkozatában rámutatott, hogy a nyugdíjrendszert egyensúlyba kell hozni, a befizetéseknek fedezniük kell a kiadásokat, a rendszert meg kell tisztítani a szociális jellegű kiadásoktól, valamint hogy az állami nyugdíjrendszer átáll az egyéni számlás rendszerre (Origo.hu, 2011).

A legutóbbi évek fejleményeit, a Nemzeti Nyugdíjpolitikai Konceptióban megfogalmazott egyéni számlás rendszer kialakulásának sorsát egy későbbi publikációban fogom bemutatni. A jelen publikáció a megemlékezésről szól: Isten veled '98-as nyugdíjreform!

HIVATKOZÁSOK

1281/2010. (XII. 15.) Korm. határozat

AUGUSZTINOVICS MÁRIA – GÁL RÓBERT IVÁN – MATITS ÁGNES – MÁTÉ LEVENTE – SIMONOVITS ANDRÁS – STAHL JÁNOS (2002): A magyar nyugdíjrendszer az 1998-as reform előtt és után. *Közgazdasági Szemle*, 49. évf., 2002. június.

AUGUSZTINOVICS MÁRIA – KÖLLŐ JÁNOS (2007): Munkapiaci pálya és nyugdíj, 1970–2020. *Közgazdasági Szemle*, 54. évf., 2007. június

AUGUSZTINOVICS MÁRIA (1999): A nyugdíj probléma demográfiai és gazdasági alapjai. *Demográfia*, 1999. 42. évf. 1-2. sz.

AUGUSZTINOVICS MÁRIA (szerk.) (2000): *Körkép reform után*. Közgazdasági Szemle Alapítvány. Bp. 2000.

ÁPRILI ISTVÁN (2005): Negyedik nyugdíjpillér már van! *FigyelőNet*. 2005. április 1. http://www.fn.hu/penzugy/20050401/negyedik_nyugdijpiller_mar_van/

BARDÓCZ IVÁN (2006): Visszaveszik a 13. havi nyugdíjat a jövő nyugdíjasaitól. *FigyelőNet*. 2006. november 27. http://www.fn.hu/penzugy/20061125/visszaveszik_13_havi_nyugdijat/

DÓZSA GYÖRGY (2006): Rogyadoznak a nyugdíjpillérek. *FigyelőNet*. 2006. május 13. http://www.fn.hu/penzugy/20060509/rogyadoznak_nyugdijpillerek/

H. Sz. (2006): Nyugdíjreform küszöbén. *Népszabadság Online*. 2006. október 5. <http://www.nol.hu/archivum/archiv-419787>

HAMAR FARKAS (2002): *Remények és tények*. Ph.D. értekezés. 2002. Budapesti Corvinus Egyetem.

HAMAR FARKAS (2004): Nyugdíjrendszer – problémák. *Szociológiai Szemle*. 2004/1. sz.

HERMANN BERNADETT (2011): Reálhozam – A visszalépők 30 százaléka hiába várja a pénzes postást. *Világgazdaság Online*, 2011. 6. 3.

<http://www.vg.hu/penzugy/megtakaritas/realhozam-a-visszalepok-30-szazaleka-hiaba-varja-a-penzes-postast-350446>

HÍR24.HU (2011): *ORBÁN: közel volt a nyugdíjrendszer összeomlása*. 2011.02.02. <http://www.hir24.hu/belfold/2011/02/02/orban-kozel-volt-a-nyugdijrendszer-osszeomlasa/>

Jelentés a Nyugdíj és Időskor Kerekasztal 2007. március és 2009. november között végzett tevékenységéről. Kézirat. MTA KTI. Budapest, 2009. december.

- KOVÁCS ERZSÉBET (2010): A nyugdíjreform demográfiai korlátai. *Hitelintézet Szemle*, 2010. 2. sz.
- MATITS ÁGNES (2006): A magánpénztárak hatékonysága – avagy az ördög most is a részletekben van. *Hitelintézet Szemle*, 2006/1–2. sz.
- MELLÁR TAMÁS (1997): *Fedőneve: a nyugdíjrendszer reformja*. Új Magyarország, 1997. 7. évf. 48. sz.
- MENEDZSMENT FÓRUM (2009): *A nyugdíjrendszer legfontosabb változásai*. 2009. május 12. http://www.mfor.hu/cikkek/A_nyugdijrendszer_legfontosabb_valtozasai.html
- MOLNÁR PATRÍCIA (2007): Nyugdíjszámítás 2008-tól. *HVG.hu*. 2007. szeptember 10. <http://m.hvg.hu/hvgfriss/2007.36/200736HVGFriss165>
- NÉMETH GYÖRGY (1998): Megjegyzések Simonovits András „Az új magyar nyugdíjrendszer és problémái” című tanulmányához. *Közgazdasági Szemle*, 1998. 11. szám.
- NÉMETH GYÖRGY (1999): Baj van az új nyugdíjrendszerrel. *Magyar Nemzet*, 1999. 131. sz.
- NÉMETH GYÖRGY (2006): Ezt a nyugdíjreformot már ne rontsuk el! *Magyar Hírlap online*. 2006. 12. 07. http://www.magyarhirlap.hu/echo_tv/ezt_a_nyugdijreformot_mar_ne_rontsuk_el.html
- NÉMETH GYÖRGY (2009): Hogyan nézne ki az ideális nyugdíjrendszer? *NetPolgar.hu*. 2009. http://netpolgar.network.hu/blog/netpolgar_avagy_digitalis_irastudo_klub_hirei/hogyan-nezne-ki-az-idealis-nyugdijrendszer-nemeth-gyorgy-irasa
- NEMZETGAZDASÁGI MINISZTERIUM (2011): A nyugdíjrendszer átalakítása. *Kormany.hu*. 2011. febr. 23. <http://www.kormany.hu/download/8/cf/10000/Nyugd%C3%ADjrendszer%20%C3%A1talak%C3%ADt%C3%A1sa.pdf>
- NM. – PM. (1997): A nyugdíjrendszer reformja a kiszámítható jövőért. A kormány nyugdíjreform-koncepciója. *Napi Gazdaság*, 1997. január 10.
- ORBÁN GÁBOR – PALOTAI DÁNIEL (2006): Gazdaságpolitikai és demográfiai kihívások a magyar nyugdíjrendszerben. *Közgazdasági Szemle*, 53. évf., 2006. július–augusztus
- ORIGO.HU (2006): Drága és gyenge a magyar nyugdíjrendszer. 2006. 10. 17. <http://www.origo.hu/uzletinegyed/hirek/20061017draga.html>
- ORIGO.HU (2006a): Elkerülhetetlen a nyugdíjrendszer reformja. 2006. 10. 04. <http://www.origo.hu/uzletinegyed/hirek/20061004elkerulhetetlen.html>
- ORIGO.HU (2010): ORBÁN: Rövid idő alatt megszűnnek a magán-nyugdíjpénztárak. 2010. 10. 29. <http://www.origo.hu/uzletinegyed/hirek/20101029-orban-viktor-a-magyar-nyugdijrendszer-ket-pilleres-lesz.html>
- ORIGO.HU (2010a): ORBÁN: 160 milliárdos válságadó három éven át. 2010. 10. 13. <http://www.origo.hu/itthon/20101013-az-orbankormany-masodik-akcioterverol-beszelt-orban-viktor.html>
- ORIGO.HU (2011): ORBÁN szerint már semmi sem hozza vissza a régi nyugdíjrendszert. 2011. 02. 02. <http://www.origo.hu/uzletinegyed/hirek/20110202-orban-viktor-miniszterelnok-sajtotajekoztatot-tart-szerdan-a-parlamentben.html>

ORSZÁGOS NYUGDÍJBIZTOSÍTÁSI FŐIGAZGATÓSÁG (2006): Tájékoztató - a nyugdíj-törvény 2006. végén elfogadott módosításának legfontosabb rendelkezéseiről. *ONyF honlap*. http://www.onyf.hu/?module=news_archive&action=show&nid=1356

PORTFOLIO.HU (2011): Közzétették a nyugdíjpenztári reálhozamokat. 2011. március 11. http://www.portfolio.hu/vallalatok/nyugdij/kozzetettek_a_nyugdijpenztari_realhozamokat.146592.html

PSZAF (2009): Tájékoztató a nyugdíjcélú járadékokról. 2009. január. http://www.pszaf.hu/data/cms999822/nyugdij_jarulek.pdf

RADOS KATALIN (1998): *Nyugdíjreform Magyarországon*. BKE Jövőkutatás Tanszék. Bp. 1998.

SÁGHY ERNA (2006): Keserű nyugdíjkiállítások. *FigyelőNet*. 2006. október 12. http://www.figyelo.hu/hetilap/20061010/keseru_nyugdijkiállítások/?forum=1&action=nyomtat

SIMONOVITS ANDRÁS (1998): Az új magyar nyugdíjrendszer és problémái. *Közgazdasági Szemle*, 1998. 7-8. sz.

SIMONOVITS ANDRÁS (1999): *The New Hungarian Pension System and its Problem*. MTA KTK. Bp. 1999.

SIMONOVITS ANDRÁS (2002): *Nyugdíjrendszerek: tények és modellek*. Typotex. 2002.

SZÁZADVÉG GAZDASÁGKUTATÓ ZRT. (2010a): A nyugdíjrendszer pilléireiről. *Magyar Nemzet*, 2010. december 1. <http://www.szazadveg-eco.hu/images/files/publikaciok/nyugdijrendszerpillereiMNCikk.pdf>

SZENTKIRÁLYI BALÁZS (2010): A Fidesz sem kerülheti el a nyugdíjreformot. *Index.hu*. 2010. augusztus 12. http://index.hu/gazdasag/magyar/2010/08/12/miert_kell_a_nyugdijreform/

SZOCIÁLIS ÉS MUNKAÜGYI MINISZTERIUM (2010): A nyugdíjtörvény változásai. *SzMM honlap*. 2010. január 6. <http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=16506&articleID=42130&ctag=articlelist&iid=1>

TÁRKI (2010): Éves hozamok a társadalombiztosítási nyugdíjrendszerben Magyarországon. *Stabilitás honlap*. 2010. január. http://stabilitas.hu/dynamic/Stabilitas_Tarki_tanulmany_osszefoglalo.pdf

VILÁGGAZDASÁG ONLINE (2010): Így alakul át a nyugdíjrendszer. 2010. 10. 24. <http://www.vg.hu/gazdasag/gazdasagpolitika/igy-alakul-at-a-nyugdijrendszer-331247>

ZSIBORÁS GERGŐ (2010): Tíz év és felbillenhet az állami nyugdíjkassza? *Privatbankar.hu*. 2010. 11. 30. http://www.privatbankar.hu/cikk/hircentrum/tiz_ev_es_felbillenhet_az_allami_nyugdijkassza_40111

dr. jur. Hámori Antal

A CSALÁD ÉS A MUNKAVÁLLALÓ VÉDELMEINEK ALKOTMÁNYJOGI ÖSSZEFÜGGÉSE AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG HATÁROZATAINAK TÜKRÉBEN

A tanulmány az utóbbi évek azon alkotmányellenes rendelkezéseit tekinti át, amelyek lehetővé tették a különböző munkavégzésre irányuló jogviszonyok indokolás nélküli munkáltatói megszüntethetőségét. A téma középpontjában a család, annak tagjai, köztük a munkavállalók, s védelmük állnak.

The paper deals with those anticonstitutional regulations that enabled termination of various work contracts without any kind of reasoning obligation. The topic focuses at the family and its members who also as employees expect protection suggested here.

Napjaink gyorsuló világában, úgy látom, – megfelelően – a „jogalkotó” sem pihen. Olyan alapvető, a családot, annak tagjait, köztük a munkavállalót is érintő aktusok keletkeztek, ha csak a jelenlegi kormányzati ciklust nézzük, mint például az új „alaptörvény”¹ – amely L) cikkében kimondja, hogy: „(1) Magyarország védi a házasság intézményét mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. (2) Magyarország támogatja a gyermekvállalást. (3) A családok védelmét sarkalatos törvény szabályozza.”² –, a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény (Csvt.), a közszolgálati tisztviselőkről szóló 2011. évi CXCV. törvény (Kttv.), a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (Mt.), mindezt megelőzően a – ma már nem hatályos – kormánytisztviselők jogállásáról szóló 2010. évi LVIII. törvény (Ktjt.)³, amelyek a család és a munkavállaló védelmének alkotmányjogi összefüggése szempontjából is, összevetve a korábbi alkotmányi és egyéb vonatkozó szabályozással,⁴ kellő reflexiót kívánnak.

Erre az utóbbiként említett „jogalkotói” lépés kormánytisztviselői jogviszony felmentéssel, határozatlan idejű munkaviszony rendes felmondással indokolás nélküli munkáltatói megszüntethetőségét biztosító tartalmának Alkotmánybíróság által megállapított alkotmányellenessége is okot ad;⁵ miként a – szintén hatályon kívül helyezett – köztisztviselők jogállásáról szóló 1992. évi XXIII. törvény (Ktv.)⁶ – 2010. évi CLXXIV. törvény 1. §-ával megállapított – 17. §-a (1) bekezdésének alkotmányértő volta.⁷

Eme jogviszonyok indokolás nélküli munkáltatói megszüntethetőségének biztosítása – az alkotmánybírósági határozatok szerint is – a családok munkáltatói önkénynek történő kiszolgáltatását is jelenti. A család, annak tagjai, köztük a munkavállaló kiszolgáltatottságát pedig mi sem hagyhatjuk szó nélkül!

Annak idején, amikor a Ktjt. megalkotásakor arról értesültem, hogy a munkáltató a kormánytisztviselői jogviszonyt felmentéssel, a határozatlan idejű munkaviszonyt rendes felmondással *indokolás nélkül* megszüntetheti,⁸ aggódni kezdtem, nem először és nem utoljára fokozott óvatosságra intő jelet érzékelttem. No, nem közvetlenül személyes érintettség okán, hanem azért, mert az ember – lévén közösségi lény is – nem lehet közömbös aggályos aktusok láttán. S míg erőnktől telik, szólnunk kell nekik...

Aztán, nem sokkal később (hat hónap elteltével), a jogviszony indokolás nélküli munkáltatói megszüntethetősége felmentéssel a Ktv. említett módosításával is elkövettetett.

A Ktjt. indokolás-nélkülisége melletti érvelés, amelyet egy fiatal, jogász végzettségű, kereszténydemokrata néppárti, pozícióját szemmel láthatóan élvező államtitkártól hallottam, s amit a „törvény” általános indokolása is tartalmaz, szintén riasztó hatással volt reám. A képtelen okfejtés a következő részt fogja át: „[...] az állam, mint munkáltató csak valós és okszerű indokolással alátámasztottan, meghatározott esetekben és olyan jogcímen (alkalmatlanság) szüntetheti meg a közszolgálati jogviszonyt, amely *a mai bírói gyakorlat szerint lényegében alkalmazhatatlan*. [...]”⁹

A Ktv.-módosítás indokolásának szóhasználata ugyancsak több mint elgondolkodtató: „A felmentés szabályai megegyeznek a kormánytisztviselőkre vonatkozó szabályokkal, így egységesen a köztisztviselő és a kormánytisztviselő indokolás nélkül két hónap felmentési idő mellett *eltávolítható*.”¹⁰

A „fülemnek sem hittem már”, de ez a helyzet manapság! Cáfolatnak e hasábon álljon itt az alkotmánybírósági határozat oldaláról: „A munka az egyén létének, emberi autonómiájának anyagi forrása. Határozatlan időtartamú munkavégzésre irányuló jogviszonyok esetén a munkavállaló hosszú távon számít arra, hogy munkája gazdasági biztonságot biztosít maga és családja számára. [...]”¹¹

Nem értettem, s nem értem, hogy igazság- és jogérzetet vesztett e „vidéken”?! S mekkorát?! Érdemes olvasni tovább: „[...] az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a Ktjt. 8. § (1) bekezdés b) pontja [az Alkotmánybíróság úgy ítélte meg, hogy a Ktv. 17. § (1) bekezdése] alkotmányellenes, sérti az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében szabályozott jogállamiság elvét, a 70/B. § (1) bekezdésében szabályozott munkához való jogot, a 70. § (6) bekezdésében szabályozott közhivatal viseléséhez való jogot, az 57. § (1) bekezdésében szabályozott bírósághoz fordulás jogát, és az Alkotmány 54. § (1)

bekezdésében szabályozott emberi méltósághoz való jogot, ezért azt megsemmisítette.”¹²

Azért „ezt” – valamelyest – nem érezni, nemcsak Pestről szólva „nem semmi”... Netán, azt hihette bárki is, hogy család, s tagjai feláldozhatók egy jónak mondott cél „oltárán”? Nem! A keresztény tanítás szerint sem! Sőt, egyebek mellett, épp a szerint nem! Alkotmányos cél is csak alkotmányos eszközzel valósítható!

Az Egyház tanítja: a házasságra alapozott család a társadalom életadó alapsejtje, az élet szentélye, „az a hely, ahol az élet, Isten ajándéka megfelelő tiszteletben részesül és védelmet kap a reá leselkedő számtalan veszély ellen, s ahol a valóságos emberi fejlődés kívánalmainak megfelelően növekedhet”¹³ – megelőzi a társadalmat és benne az államot is: a társadalom, a gazdaság és az állam van a családért, nem fordítva; a munka jeleníti meg azokat a körülményeket, eszközöket, amelyek lehetővé teszik egy család megalapítását és fenntartását.¹⁴

Hangsúlyozzuk, a szóban forgó jogviszonyok indokolás nélküli munkáltatói megszüntethetősége a családok munkáltatói önkénynek történő kiszolgáltatása! A taláros testület megfogalmazása szerint: „[...] a munkavégzésre irányuló jogviszonyok jellemzője, hogy aszimmetrikus jogviszonyok, amelyben a munkavállaló jogilag függő helyzetben van a munkáltatótól. E jogviszonyok törvényi szabályozásának a funkciója éppen azon garanciák megteremtése, amelyek biztosítják, hogy ez a függő helyzet a munkavállalói oldalon ne eredményezzen kiszolgáltatottságot. E garanciarendszer egyik eleme a jogviszony munkáltató által történő megszüntetésének azon törvényi szabályozása, amely védelmet nyújt a jogviszony indokolatlan, önkényes megszüntetése ellen.”¹⁵ „Az államnak a közhivatal viseléséhez való joggal összefüggő intézményvédelmi kötelezettsége körébe tartozik, hogy a közhivatal viselőjének védelmet nyújtson a munkáltatói jogkör gyakorlásánál a felmentésére irányuló önkényes döntésével szemben. A törvényhozó kötelessége olyan garanciális szabályok megalkotása, amelyek biztosítékot nyújtanak arra, hogy a kormánytisztviselőket törvényes indokok nélkül, önkényesen ne lehessen hivataluktól megfosztani.”¹⁶

„A Kjt. 8. § (1) bekezdése, – amint az a törvény indokolásából megállapítható – a kormányzati törekvések egyszerűbb megvalósítása érdekében jogi korlátok nélkül lehetőséget ad a kormánytisztviselői jogviszony munkáltató által történő megszüntetésére. Ez a jogi megoldás [...] magában hordozza a közszolgálati jogviszony önkényes, a munkáltató szubjektív megítélésén alapuló megszüntetésének lehetőségét, amelynek következtében előre kiszámíthatatlan módon kerülhet veszélybe a kormánytisztviselőnek és családjának létfenntartása is. Mindez feltétlen alárendeltséget, kiszolgáltatott helyzetet teremt a kormánytisztviselő számára. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a kormánytisztviselőnek ez a kiszolgáltatott helyzete, az állami feladatmegoldás »eszközeként« való kezelése

ellentétes az emberi méltósággal.”¹⁷ A testület azt is megállapította, hogy „a Ktv. 17. § (1) bekezdésében szabályozott munkáltatói felmentési jogkör a Kjt. 8. § (1) bekezdéséhez hasonlóan magában hordozza az emberi méltóság sérelmét is.”¹⁸

„Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint – a törvényi garanciák hiánya miatt – a határozatlan idejű kormánytisztviselői jogviszony indokolás nélküli felmentéssel való megszüntetése esetén a munkáltató esetleges önkényes döntésével szemben nem nyújt hatékony jogvédelmet az sem, hogy a tisztviselő a munkáltatói döntést bíróság előtt támadhatja meg.”¹⁹ „A felmentés feltételeit szabályozó jogszabályi rendelkezések, azaz a munkáltatót megillető felmentési jog rendeltetése törvényi meghatározásának hiányában gyakorlatilag nem, vagy csak nehezen bizonyítható, hogy a munkáltató jogellenesen döntött, felmentési joga gyakorlása során ellentétbe került a jog rendeltetésével, a jog által szolgálni hivatott céllal. Az érdemi bírói jogvédelem lehetőségének ez a korlátozása nem nyújt valódi, hatékony jogvédelmet a munkáltató visszaélészerű, önkényes döntésével szemben.”²⁰

A Ktv. 17. §-ának (1) bekezdését megsemmisítő határozatban foglaltak szerint: „Az Alkotmány 57. § (1) bekezdésében szabályozott bírói jogvédelemhez való jog aránytalan korlátozása megállapítható a köztisztviselők felmentésének mindazon eseteiben, amikor a munkáltatói jogkör gyakorlója a Ktv. 17. § (1) bekezdése alapján dönt a köztisztviselő felmentéséről.”²¹

S végül, az alkotmánybírói indokolásokból pusztán két további részlettel érzékeltetve a napjainkban is tapasztalható rosszat: „A kormánytisztviselő felmentése esetén a felmentési okok és a munkáltatói indokolási kötelezettség törvényi szabályozásának hiánya a közigazgatási döntések pártpolitikai semlegességét, befolyástól való függetlenségét, pártatlanságát és ezzel együtt törvényességét is veszélyezteti.”²² „[...] abban az esetben, ha a kormánytisztviselő nem élvez felmentési védelmet, a munkáltatói jogkör gyakorlója bármikor, indokolás nélkül megszüntetheti közszolgálati jogviszonyát, e szabályok is elvesztik garanciális jelentőségüket, mert nem elvárható, hogy nyíltan kiálljon szakmai és jogi álláspontja mellett, ha azzal munkáját veszélyezteti.”²³

JEGYZETEK

¹ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.).

² Vö. uo. II. cikk: „Az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.” – kritikájához ld. pl. Hámori Antal (2012): A születés előtti emberi élet alkotmányos védelme (alkotmányozás, alkotmánybíráskodás). Magyar Jog. (59) 1. sz. 17-27. Az „alaptörvény” L) cikkének jelentőségéhez ld. pl. Pokol Béla alkotmánybírónak a 31/2012. (VI. 29.) AB határozathoz fűzött különvéleményét, amelyhez Szívós Mária

alkotmánybíró csatlakozott. Vö. pl. Hámori Antal (2011): A „bejegyzett élettársi kapcsolat” szabályozásának alkotmánybírói megítélése és szabályozásának vitás kérdései. Magyar Jog. (58) 2. sz. 93-102.; Hámori Antal (2009): Igazságosság, emberi méltóság, szabadság és felelősség, élet és családvédelem. AXOL Print Nyomdaipari és Kiadói Kft. Budapest, 66-110.; Hámori Antal (2008): Vélemény az azonos neműek „házasságáról”, a bejegyzett élettársi kapcsolat szabályozásáról – az Alkotmánybíróság határozatainak tükrében. Családi Jog. (6) 1. sz. 20-31.

³ Hatályon kívül helyezte: a közszolgálati tisztviselőkről szóló törvénnyel összefüggő átmeneti, módosuló és hatályát veszítő szabályokról, valamint egyes kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2012. évi V. törvény 59. § (1) bekezdés b) pont; hatálytalan: 2012. március 1-től [ld. uo. 53. § (2) bekezdés].

⁴ Ld. pl. a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény (Alkotmány) 15. §, 66. § (2)-(3) bekezdés, 67. § (1)-(3) bekezdés, 70. § (6) bekezdés, 70/B. § (1) bekezdés, 70/J. §; a Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény 65. § (3) bekezdés i) pont, 70/A. § (2) bekezdés e) pont, 72. § (1)-(7) bekezdés, 72/A. §, 75. § (1) bekezdés, 76/C. § (4) bekezdés, 84. §, 85. § (1)-(4) bekezdés, 89. § (2)-(5) bekezdés, 90. § (1) bekezdés b)-e), h) pont, (2) bekezdés, 95. § (3) bekezdés b) pont, 103. § (4) bekezdés, 105. § (3) bekezdés, 106/A. § (1) bekezdés f) pont, 107. § b), d) pont, 121. § (1) bekezdés, 124. § (9) bekezdés, 127. § (2) bekezdés, (6) bekezdés a)-b) pont, (7) bekezdés, 129/A. § (1)-(6) bekezdés, 130. § (2) bekezdés b)-c) pont, 132. § (1)-(2) bekezdés, 134. § (2) bekezdés, 136. § (1) bekezdés, 137. § (1) bekezdés, 138. § (1)-(7) bekezdés, 138/A. § (1)-(4) bekezdés, 139. § (1)-(2) bekezdés, 151. § (2) bekezdés b)-c), f) pont, 154. § (2)-(3) bekezdés, 181. § (2) bekezdés, 183. § (1) bekezdés, 184. § (2) bekezdés, 190. § (5) bekezdés, 192/E. § (3) bekezdés, 192/G. § (4) bekezdés, 193/E. § (3) bekezdés a)-b) pont, (4) bekezdés c) pont, 193/G. § (5) bekezdés b) pont, 194/C. § (1) bekezdés, 194/D. § b) pont, 203. § (2) bekezdés f) pont, 211. § (5a)-(6a) bekezdés; a köztisztviselők jogállásáról szóló 1992. évi XXIII. törvény 14/B. § (1) bekezdés a) pont, 19. § (6) bekezdés d) pont, 25. § (2) bekezdés, 40/B. § (3) bekezdés, 40/D. § (3) bekezdés b) pont, (4)-(5) bekezdés, 41/B. §, 49/C. § (2) bekezdés, 49/H. § (1) bekezdés d) pont, 49/J. § (2) bekezdés, (5) bekezdés c) pont, 49/M. § (3) bekezdés, 72. § (1) bekezdés; Magyarország Alaptörvénye VI. cikk (1) bekezdés, XII. cikk (1)-(2) bekezdés, XV. cikk (5) bekezdés, XVI. cikk (1)-(4) bekezdés, XVIII. cikk (1)-(2) bekezdés, XXIII. cikk (8) bekezdés; Csvt. preambulum, 4. § (1)-(3) bekezdés, 6. § (1) bekezdés, 15-21. §, 24. §; Kttv. 48. § (3), (5) bekezdés, 49. § (1)-(3) bekezdés, 50. § (1) bekezdés, 51. § (6)-(7) bekezdés, 63. § (2) bekezdés e) pont, (3) bekezdés, 66. § (1)-(2) bekezdés, 70. § (1) bekezdés a)-d) pont, 71. § (1) bekezdés, 76. § (2) bekezdés, 79. § e)-f), j) pont, 83. § (1)-(4) bekezdés, 99. § (1) bekezdés a)-b) pont, (2)-(3), (5) bekezdés, 100. § (2) bekezdés b)-d), f) pont, 102. § (1)-(4) bekezdés, 107. § (2) bekezdés, 110-112. §, 113. § (1)-(2), (4) bekezdés; Mt. 34. § (2)-(3) bekezdés, 53. § (3) bekezdés a)-c) pont, (4) bekezdés, 55. § (1) bekezdés e)-f), j) pont, 60. § (1)-(2) bekezdés, 61. §

(3) bekezdés, 65. § (3) bekezdés a)-c) pont, (6) bekezdés, 66. § (6) bekezdés, 68. § (2) bekezdés b)-c) pont, 77. § (2) bekezdés a) pont, 113. § (1) bekezdés a)-b) pont, (2)-(3), (5) bekezdés, 114. § (1)-(4) bekezdés, 115. § (2) bekezdés c)-d) pont, 118. § (1)-(4) bekezdés, 119. § (1) bekezdés, 127-131. §, 219. § (2) bekezdés a)-b) pont, 264. § (2) bekezdés n) pont, 294. § (1) bekezdés a)-d), h)-i) pont, 295. § (1) bekezdés f) pont; az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény 21. § j) pont, 63. § (4) bekezdés.

⁵ Ld. 8/2011. (II. 18.) AB határozat.

⁶ Hatályon kívül helyezte: 2012. évi V. törvény 59. § (1) bekezdés a) pont; hatálytalan: 2012. március 1-től [ld. uo. 53. § (2) bekezdés].

⁷ Ld. 29/2011. (IV. 7.) AB határozat.

⁸ Ld. Kjt. 8. § (1) bekezdés b) pont, 61. § (1) bekezdés.

⁹ Kiemelés: H. A.

¹⁰ Kiemelés: H. A.

¹¹ Ld. 8/2011. (II. 18.) AB határozat, Indokolás IV. 3. pont; a Ktv. 17. §-ának (1) bekezdése vonatkozásában: 29/2011. (IV. 7.) AB határozat, Indokolás III. 3.1. pont.

¹² Ld. 8/2011. (II. 18.) AB határozat, Indokolás IV. 6. pont, és rendelkező rész 1. pont; 29/2011. (IV. 7.) AB határozat, Indokolás III. 3.4. pont, és rendelkező rész 1. pont. „Tekintettel arra, hogy az Alkotmánybíróság a Kjt. 8. § (1) bekezdés b) pontjának [a Ktv. 17. § (1) bekezdésének] alkotmányellenességét az Alkotmány fenti rendelkezéseinek sérelme miatt megállapította, állandó gyakorlatának megfelelően az indítványozók által felhozott további alkotmányossági kérdéseket nem vizsgálta.” [8/2011. (II. 18.) AB határozat, Indokolás IV. 6. pont; 29/2011. (IV. 7.) AB határozat, Indokolás III. 3.4. pont].

¹³ Ld. II. János Pál pápa (1991): Centesimus annus kezdetű enciklika a szociális kérdésről (1991. május 1.). Acta Apostolicae Sedis. (83) 793-867., Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 96 (fordította: Balogh Gábor, Barabás Miklós, Goják János), 39. pont.

¹⁴ Vö. pl. Az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa, Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma magyar nyelvű kiadása (Szent István Kézikönyvek 12.). Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2007. (fordította: Dér Katalin és Horváth Pál), 209-254. pontok.

¹⁵ Ld. 8/2011. (II. 18.) AB határozat, Indokolás IV. 3. pont; 29/2011. (IV. 7.) AB határozat, Indokolás III. 3.1. pont.

¹⁶ Ld. 8/2011. (II. 18.) AB határozat, Indokolás IV. 4. pont; 29/2011. (IV. 7.) AB határozat, Indokolás III. 3.2. pont.

¹⁷ Ld. 8/2011. (II. 18.) AB határozat, Indokolás IV. 6. pont.

¹⁸ Ld. 29/2011. (IV. 7.) AB határozat, Indokolás III. 3.4. pont.

¹⁹ Ld. 8/2011. (II. 18.) AB határozat, Indokolás IV. 6. pont.

²⁰ Ld. uo.

²¹ Ld. 29/2011. (IV. 7.) AB határozat, Indokolás III. 3.4. pont.

- ²² Ld. 8/2011. (II. 18.) AB határozat, Indokolás IV. 5. pont; és 29/2011. (IV. 7.) AB határozat, Indokolás III. 3.3. pont.
- ²³ Ld. uo. A Ktjt. 61. § (1) bekezdése és 62. § (1) bekezdése megsemmisítéséhez ld. uo., rendelkező rész 2. pont, Indokolás IV. 7. pont. Vö. a Ktjt. és a Ktv. módosításáról szóló 2011. évi LII. törvény (és indokolása). A Ktjt. és a Ktv. alkotmányellenes rendelkezéseinek folyományához ld. pl. 34/2012. (VII. 17.) AB határozat és 35/2012. (VII. 17.) AB határozat. A bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII. törvény egyes rendelkezéseinek alaptörvény-ellenességéhez ld. 33/2012. (VII. 17.) AB határozat. Vö. továbbá: Kttv. 63. § (2) bekezdés e) pont, (3) bekezdés, 66. § (1)-(2) bekezdés, 76. § (2) bekezdés, 83. § (1)-(4) bekezdés.

Hárskuti János

A PÉNZÜGYI GAZDASÁGI VÁLSÁG HATÁSA A KÖZÉP-KELET-EURÓPAI ORSZÁGOKRA ÉS A MŰKÖDŐ TŐKEBEFEKTETÉSEKRE

Az elemzés a 2008-ban indult pénzügyi-gazdasági válság hatásait mutatja be a közép-kelet-európai régióra. Az első részben az egyes országok válság előtti induló pozícióinak összehasonlítása mellett külön figyelmet kap költségvetésük egybevetése, és a válság alatt rendelkezésre álló gazdaságpolitika eszköztárak feltárása is.

A rendelkezésre álló adatok azt támasztották alá, hogy a legjobb eséllyel a túlélésre azok a vállalatok rendelkeztek, amelyek vertikálisan beágyazódtak a multinacionális cégcsoport hálózatába és közvetlen hozzáféréssel rendelkeztek a cégcsoport finanszírozási forrásaihoz.

A záró részben a válságra adott országspecifikus válaszok analízise következik, amelyből egyértelműen látszik, hogy Lengyelország volt a legsikeresebb a válság alatt. Csehország, relatív tévesztés mellett sok tekintetben megőrizte vezető pozícióját. Szlovákia az euro tagság előnyei és józan gazdaságpolitikai döntések következményeként a kezdeti nehézségek után magára talált, míg Magyarország még komoly küzdelmet folytatott a költségvetési hiány és az eladósodottság következményeivel.

The paper deals with the impacts of the financial and economic crisis on Central Europe. After evaluating the starting positions of the countries, the focus is on analysing budget balances, foreign indebtedness, shares of foreign currency loans and macroeconomics and on how much room was left for countercyclical measures or stimulus packages.

Locally, the resilience of the multinational companies depended on the vertical integration into the international network of their mother companies and on the direct access to the intercompany financial resources.

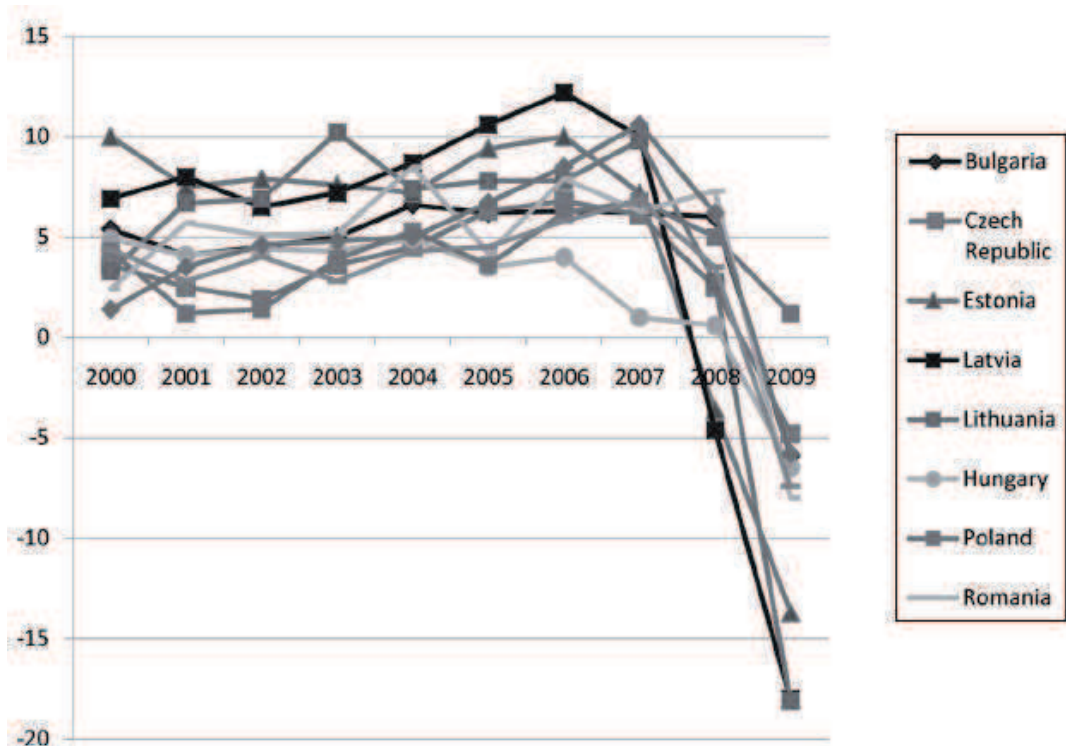
Finally the strategies of these countries are analysed: Poland was the most successful, while Czech Republic kept its leading position in many areas. Slovakia, after serious difficulties seemed to be on the path to recovery, while Hungary was struggling with budget deficit and indebtedness problems.

A 2008-as válság előzményei, és a válság hatása Közép- Kelet Európára

Kelet-Közép-Európában a 2000-es évek folyamán a GDP növekedés üteme folyamatosan az EU átlag fölött volt, de elmaradt a régi uniós tagállamokhoz, azaz az EU 15-ökhöz történő felzárkózáshoz szükséges mértéktől. Igaz, így is meggyőző számokat mutattak. Ennek következményeként viszont a válság kitörését követően – néhány kivételtől eltekintve – a visszaesés itt sokkal jelentősebb volt.

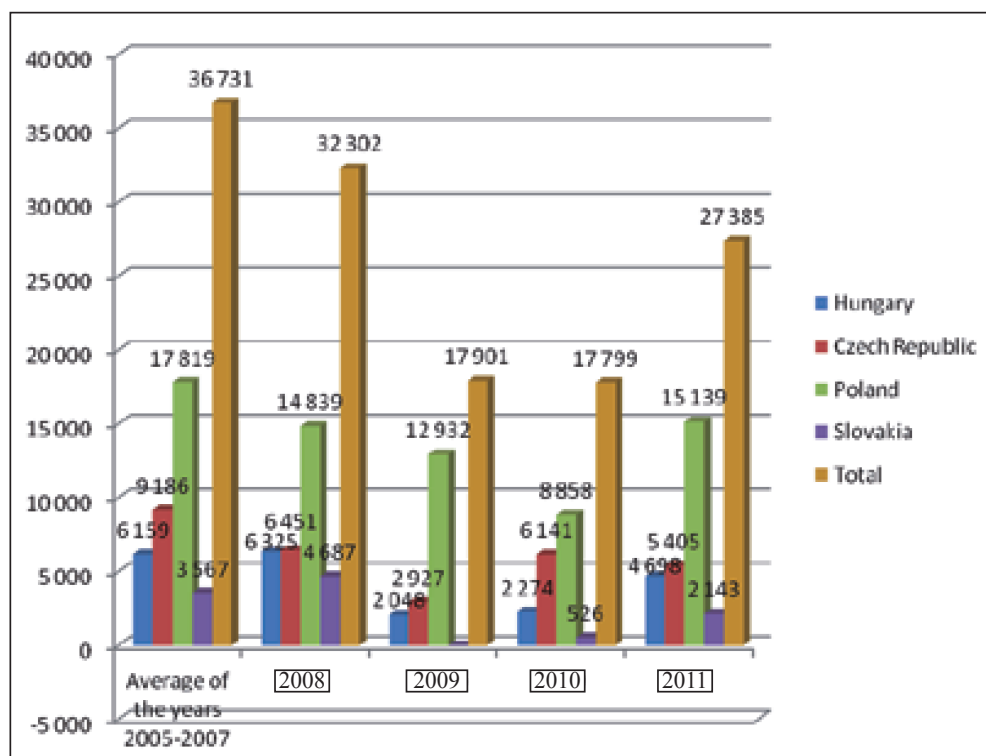
1. ábra
A GDP növekedés Kelet-Közép-Európában, 2000-2009.

Forrás: Eurostat, 2009

2. ábra

A külföldi működőtőke-befektetés nagysága a KKE-i régióban (millió USD)

Forrás: UNCTAD World Investment Report, 2012

Ugyanakkor, az IMF 2009-es statisztikája szerint a kelet-közép-európai régióba érkező működő tőke összértéke a válságot megelőző időszakban elérte az 500 milliárd dollárt. Ennél több a feltörekvő piacok közül csak Ázsiába érkezett. A folyamatosan és növekvő mértékben érkező külföldi működő tőkebefektetések hozzájárultak az optimista összképhez.

A válság speciális kiváltó okaira – és ezen belül elsősorban a pénzügyi sérülékenység veszélyeire – több szerző is figyelmeztetett, így például Becker és Weissenbacher (2007), Krugman (2010).

A pénzügyi és likviditási válság következményeként kialakult gazdasági visszaesés miatt nagyon sok cég, elsősorban a kis és középvállalatok pozíciója rendült meg. A belföldi kereslet, az exportpiacok sok esetben drasztikusan visszaestek, és a munkanélküliség óriási mértékben megugrott.

A közkiadások, a költségvetési hiány és az államadósság áttekintése

A régió országai különböző költségvetési pozíciókban érkeztek a válság éveibe. Ezt Staehr tanulmányában is említi: "... az újonnan csatlakozott országok költségvetési helyzete erősen különböző volt a válságot megelőzően, következésképpen a válság alatt

is [...] így a meghozott intézkedések is több tekintetben eltértek egymástól.” (Karsten Staer, 2010:671). A kormányok a súlyos válsághelyzetekben szokásos dilemma előtt álltak: a válság társadalomra káros hatásainak megfékezése érdekében gazdaságösztönző, élénkítő intézkedések megtételét látták szükségesnek, de az ehhez szükséges források csak korlátozottan álltak rendelkezésre.

A fiskális ösztönző csomagok szükségességéről írt elemzést többek között Spilimbergo (2008), Debrun & Kapoor (2010), míg a másik oldalról a fiskális konszolidáció elsőbbségéről és szükségességéről szolgáltatott érvrendszert Barrios (2010). Kelet-Közép-Európa költségvetési politikájának elemzésével foglalkozott Darvas (2010), aki szerint a térség kormányainak intézkedései erősen pro-ciklikus jellegűek voltak, amelyek így sok esetben súlyosbították a válság következményeit. Zaidi és Rejnak (2010) munkájukban szintén a pro-ciklikus költségvetési politikák visszaszorítását javasolták.

A pénzügyi válság kitörésével szinte egy időben a likviditás eltűnt a piacokról. Az addig szinte korlátlanul rendelkezésre álló finanszírozási források elérhetetlenné váltak. A forrásköltségek óriási mértékben megdrágultak. Ezt az aspektust emelte ki Andor (2010) Magyarország pénzügyi nehézségeire vonatkozó munkájában, bemutatva azt a kényszerpályát, amellyel gyakorlatilag az eleve magas költségvetési hiánnyal és finanszírozási problémákkal küzdő országoknak, így Magyarországnak is szembe kellett néznie.

Hallenberg és Ylaoutinen (2008) ugyanakkor megállapítják, hogy az újonnan csatlakozott országok a belépést megelőzően fegyelmezettebb költségvetési politikát folytattak. A belépést követően sajnos már nem figyeltek teljes mértékben a Növekedési és Stabilitási Egyezményben elfogadott célokra.

A pénzügyi rendszer és a bankszektor válsága

2008 év végén a közép- és kelet-európai országok számára a válság azonnali és súlyos következményekkel fenyegetett: a befektetők a nem a legjobb minősítéssel rendelkező befektetési eszközöktől általában szabadulni akartak. Ez átgyűrűzött a feltörekvő piacokra, ezen belül a Közép-Kelet-Európába irányuló tőkemozgásokra és működő tőkebefektetésekre is. (Gardo és Martin, 2010). A nemzetközi befektetők és hitelintézetek addig soha nem látott sebességgel igyekeztek a régió felé történő kitétségüket csökkenteni.

Az egyes régiós országok bank- és pénzügyi rendszere mégsem roppant össze. A bankok többségi külföldi tulajdonban voltak, és az anyabankok vállalták a szükséges tőkeemeléseket, illetve többletlikviditást is biztosítottak. Ez a kiállítás 2010-ig mindenképpen igaz volt.

A belső fogyasztás országonként eltérő mértékben, de zsugorodott, jelentősen visszaestek a beruházások és a gazdasági növekedés is. A világgazdaság egészére kiterjedt visszaesés miatt az exportlehetőségek nagymértékben visszaestek.

Több elemzés is bizonyította (Berkmen, 2009; Blanchard, 2010), hogy azokban az országokban volt a legsúlyosabb a visszaesés, amelyekben az eladósodottság makroszinten és a pénzügyi rendszeren belül is a legmagasabb volt.

Közép- és Kelet-Európa stratégiájának kudarcra a piacgazdaságra való áttérésben és a válság hatásainak összefüggései

A régió államai a '90-es években nem a fokozatos áttérés stratégiáját követték. Egész iparágak, szektorok teljes és gyors privatizálását – elsősorban külföldi tőke és tulajdonos bevonása mellett – szorgalmazták. Számos esetben azonban egy-egy kulcsvállalat vagy vállalatcsoport privatizálása a teljes vertikum összeomlását eredményezte, mivel a régió országaiban általánosan elterjedt a vertikális integráció volt. A közép-kelet-európai országok a globalizáció és a liberalizáció elveit elfogadták azzal, hogy a pénzügyi és gazdasági integráció széleskörű megvalósítása garantálja a klasszikus közgazdász, Ricardo által meghirdetett komparatív előnyöket, amelyek az integrált és globalizálódott nemzetközi gazdaságban is érvényesülni fognak. Erre utalt Krugman és Obstfeld (2005) is, akik a növekvő megtérülést ígérő termékspecializációt alkalmazó integrált gazdaságok között komparatív előnyök érvényesülésére hívták fel a figyelmet.

Ugyanakkor több elméleti közgazdász már korábban rámutatott arra, hogy a '90-es évektől kezdődően egy új technológiai-gazdasági paradigmaváltás zajlott le a világgazdaságban (Perez et al, 2002). A bírálók szerint a liberalizáció hívei nem vették figyelembe a technológiai fejlődés következtében lezajlott változásokat: az úgynevezett moduláris integráció többféle típusának kialakulását és egy új technológiai kapcsolatrendszer létrejöttét.

A termelési és következésképpen a nemzetközi integrációs folyamatokban egyáltalán nem mindegy, hogy egy high tech terméklánc mely elemét, esetleg egészét „kapja” beszállítóként egy ország. Krugman (2008) is rámutatott erre egy munkájában: statisztikailag lehetséges, hogy egy fejlődő ország high tech terméként nyilvántartott exportja valójában egy belső egyszerű terméket vagy alkatrészt jelent, amely már életciklusának is a végén jár.

A multinacionális cégek leányvállalatainak helyzete a pénzügyi válság alatt a kelet-közép-európai régióban

A pénzügyi válság dinamikájából szempontjából fontos a multinacionális cégek és leányvállalataik viselkedésének megértése, ezért ebben a részben a szakirodalomban és a nem-

zetközi szervezeteknél (UNCTAD, OECD) rendelkezésre álló információkat érdemes megvizsgálni.

Először is fontos a különbségtétel a működő tőke és a portfólió befektetések között. Dunning és Lundan (2008) rámutatnak, hogy a két befektetés alapvetően különbözik. A portfólió befektetések maximum 10% körüli arányt érnek el, a befektetések inkább rövid távra és átmeneti jelleggel történnek meg. A működő tőke beruházások viszont tulajdonszerzést és menedzsment jogokat is eredményeznek, és rendszerint hosszú távon is stabilitást jelentenek a fogadó ország számára: munkahelyeket, technológia-, tudás-, menedzsment-transzferet és adóbevétel növekedést hoznak. Stiglitz (2000) is erre hívta fel a figyelmet:

A működő tőke befektetések stabilizáló hatásaira mutattak rá Fillipov és Kalotay (2011) az UNCTAD adatbázisára építő elemzésükben. Véleményük szerint a működő tőke beruházások hosszú távú stratégiai érdekeket képviselnek és a jelenlegi válság hármasság hatásaira (pénzügyi –strukturális-ciklikus) kevésbé negatívan reagáltak (Filippov, Kalotay, 2011).

A multinacionális cégek leányvállalatai stratégiai viselkedésének általános gyökereit és okait is bőséges szakirodalom dolgozza fel. A globális kontextusban használt tipológia egyik kiinduló pontja Dunning (1993) munkája, amely a nemzetköziesedés hármasság kritériuma között említi a tulajdonszerzést, a lokális előnyöket és a nemzetközi háttérrel.

A kelet-közép-európai országok az elmúlt két évtizedben helyi előnyként a relatíve olcsó, de jól képzett munkaerőt, az erős tudományos műszaki háttérrel, az EU piacokra való bejutást, és ezekhez kapcsolódóan kedvező adózást, valamint különböző beruházásösztönző intézkedéseket tudtak felajánlani.

White és Poynter's (1984), valamint D'Cruz (1986) öt különböző típusú leányvállalatot jelöltek meg, de jelenleg leginkább három típust különböztetnek meg: lecsupaszított kicsinyített másolat (truncated miniatura replica), ésszerű termék specialista (rationalised product subsidiary) és globális/regionális termék mandátummal rendelkező (global/regional product mandate). Ez a megkülönböztetés összhangban van Pearce (2001) és Dunning (1993) munkáival, amelyek a külföldi piacra lépés stratégiai okai között az erőforrás igényt, a piaci hatékonyság (költségelőnyök) keresését és a beruházás-bővítés/eszközszerzés motívumait említik.

A miniatura replica típus következménye gazdasági válság esetén az, hogy a leányvállalatok a helyi, regionális piacok visszaesésének közvetlenül és nagymértékben kitéttek. A világgazdaság fejlődésével párhuzamosan a racionalizált termék specialista leányvállalat egyre nagyobb jelentőségre tett szert. Ennél a típusnál a legfontosabb érv a döntések mellett a méretgazdaságosságban rejlő előnyök mellett az egyes termelési tényezőkben rejlő komparatív előnyök kihasználása volt. A közép-európai régióban nagyon elterjedt ez a típusú leányvállalat.

A harmadik csoport stratégiai befektetői szempontokat követve, teljes körűen lefedi a kutatás-fejlesztés, gyártás, értékesítés, marketing területeit. Az ilyen leányvállalatok rendelkeznek egyedi kompetenciákkal és előnyökkel a technológiai fejlesztés, humán erőforrások, innováció, és a tudományos háttérbázis területein is. Globális kitettséget jelent mindez, azaz a világgazdaság helyzetének alakulásától függ elsősorban a leányvállalatok sikeressége.

A UNCTAD adatai alapján a működő tőke befektetések elemzését felhasználva több szerző is megpróbálta modellezni a régióban a multinacionális cégek stratégiai viselkedését. (Kalotay, 2006; Szanyi, 2006; UNCTAD, 2003). Ezen elemzések alátámasztják, hogy az új EU tagállamok esetében a harmadik típusú, önálló termékfelelősséggel és kutatás-fejlesztéssel foglalkozó, az innovációt is átfogó leányvállalatokkal szinte alig találkozhatunk. Nagyon fontos aspektus a finanszírozási forrásokhoz való folyamatos hozzáférés. Empirikus adatokkal alátámasztott tény, hogy a külföldi finanszírozási forrásokhoz való hozzáférés alapvetően a külföldi tulajdonból következett. Ez óriási könnyebbséget jelentett a válság kitörését követően. További két ideai kutatás adatai is alátámasztották az előzőeket. (Policy Research Working Paper 5946; Alfaro és Cheng, 2012), illetve Policy Research Working Paper 6050; Clarke, Cull, Kisunko, 2012).

Ezek a tanulmányok megállapították, hogy a közép-kelet-európai régióban krízismentes időszakokban, a hazai és a multinacionális vállalatok teljesítményének alakulásában nem mutatkozott lényeges eltérés. Krízisidőszakokban azonban azok a multinacionális cégek, ahol a vertikális integráció dominált a hazai leányvállalat és a multinacionális hálózat között, lényegesen jobban vészelték át a negatív hatásokat.

A multinacionális vállalatcsoporton belüli finanszírozási források nagymértékben megerősítették a multinacionális leányvállalatok ellenálló képességét. A legjobb kombinációnak a vertikális integrációba történő beágyazottság és a belső, vállalatközi finanszírozási források elérhetősége bizonyult.

A válság egyedi hatásai a közép-európai országokra és az ország specifikus válaszok

Az elemző munka alapját az OECD rendszeres időszakonként közzétett országismertető jelentései képezték (OECD Poland 2008, 2010, 2012; OECD Hungary 2007, 2010, 2012; OECD Czech Republic, 2008, 2010, 2011; OECD Slovakia 2007, 2009, 2010).

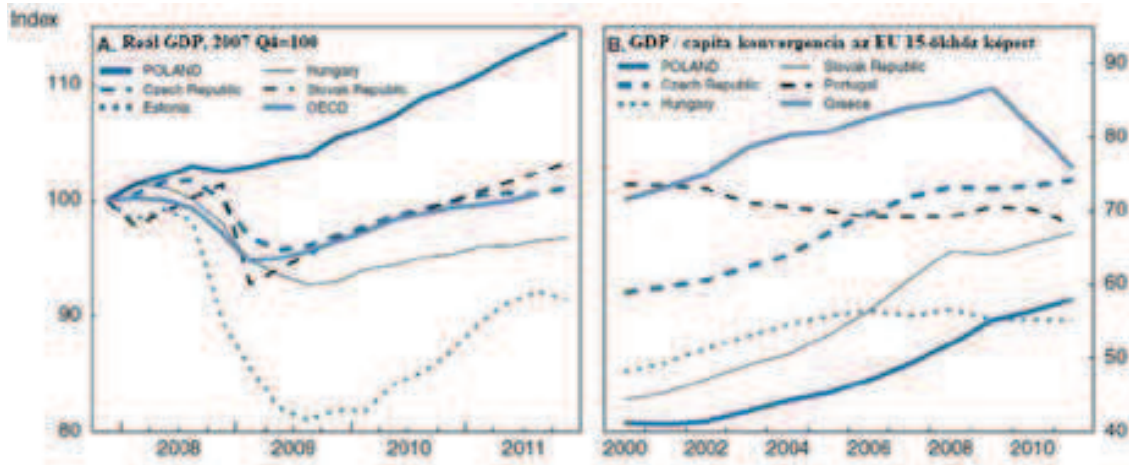
Lengyelország

A válságban legjobban teljesítő ország Lengyelország volt. Ez nemcsak a közép-európai régióban, de az OECD tagállamai közötti összehasonlításban is igaz. A legnehezebb

években is növekedést tudott felmutatni a lengyel gazdaság, és az EU átlaghoz történő felzárkózásban is jól teljesített. Ezt sikeresen megőrizte a későbbiekben is. (lásd 3. ábra).

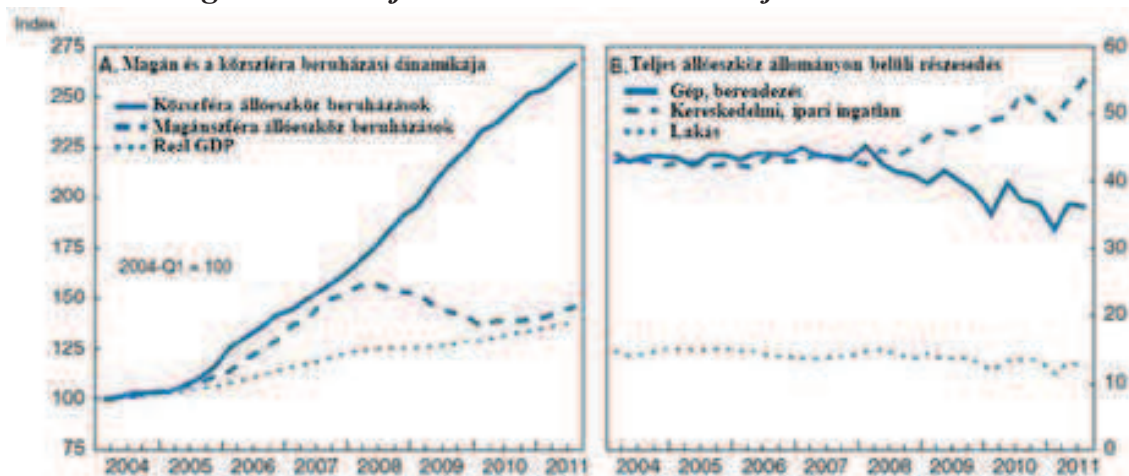
3. ábra
Lengyelország és az OECD teljesítményének összehasonlítása

Forrás: OECD Economic Survey, Poland (2012), 11.

Lengyelországban a pénzügyi felügyelet prudenciális szempontból jól teljesített. A szigorú és következetes felügyeleti rendszer sokat segített a problémák megelőzésében és kezelésében a válság előtt és alatt. Lengyelországba komoly uniós pénzforrások érkeztek, és ezeket főként infrastrukturális beruházásokra fordították. A beruházások alakulásánál hosszú távon problémát jelenthet, hogy a magánszektor beruházási dinamikája jelentősen elmaradt a közszféra beruházásaitól a válságot megelőzően is. A válság alatt pedig érthető módon, rosszul teljesített a magánszféra (lásd 4. ábra).

4. ábra
Magán- és közszféra beruházási dinamikájának alakulása

Forrás: OECD Economic Survey, Poland (2012), 12.

A pénzügyi szektor egésze erős alapokkal rendelkezett. A lengyel bankszektorban is vannak devizahitelezéssel összefüggő kockázatok, valamint a rövid távú portfólió befektetésektől való függőség is fennállt. A külföldiek kezében 30%-ot elérő hazai devizában kibocsátott állampapír van. A kitétség mértéke, és a kapcsolódó kockázatok nagyságrendje azonban nem hasonlítható Magyarországhoz.

Lengyelország sem az államadósság, sem a külföld felé fennálló teljes adósságállomány tekintetében nem érte el kockázatos mértéket. Az ország számára így lehetőség nyílt a költségvetési/fiskális stabilizátorok alkalmazására a válság negatív következményeinek enyhítése érdekében (munkanélküliség csökkentése, gazdasági növekedés ösztönzése).

Összefoglalóan: a válság előtt és azt követően a lengyel gazdaság és pénzügyi rendszer stabilabb és biztosabb alapokon állt régiós összehasonlításban. Kedvezőbb kiinduló helyzettel rendelkeztek. A válság kitörésekor következetesebb gazdaságpolitikájuknak köszönhetően szélesebb és mélyebb válságkezelő eszköztárral alakíthatták a gazdaságpolitikát. Hatékonyabbak és sikereesebbek voltak régiós versenytársaiknál, amit jól szemléltet a következő táblázat.

1. táblázat
Külső sérülékenység

Mértékegység százalékban	Magán- szektor deviza- hitelek állomá- nya	Hitel- állomány	Teljes külső adósság	Bruttó tartalék		Bankrendszer		
	GDP	Teljes hitelállomá- ny	GDP	GDP	Rövid lejáratú adósság	Teljes eszközál- lomány	Állami tulajdonú bankok	Külföldi tulajdonú bankok
						GDP	Teljes eszközál- lomány	Teljes eszközál- lomány
Poland	18,2	34,6	66,6	19,7	122,2	76,8	22,9	70,5
Estonia	1,4	1,5	117,6	13,9	24,1	135,0	0,0	97,9
Hungary	35,6	61,1	143,3	34,5	66,8	103,7	-	-
Slovak Republic	13,5	0,9	75,4	0,9	1,1	83,1	0,9	91,8
Slovenia	4,5	5,4	115,2	2,3	8,5	139,9	18,9	28,7

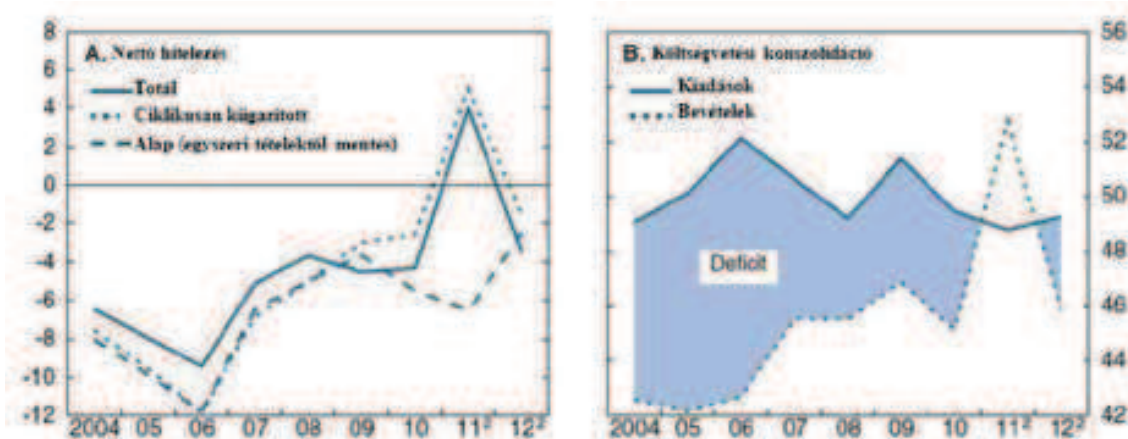
Forrás: OECD Economic Survey, Poland (2012), 15.

Magyarország

Magyarországot különösen nagy kihívások elé állította a válság. A válságot megelőzően, hosszú időn keresztül jelentős költségvetési hiánnyal küzdött. Szinte az uniós csatlakozás kezdetétől túlzott deficit eljárást folytattak Magyarország ellen az EU-ban. A felhalmozott államadósság súlyos teherként nehezedett a gazdaságra, ezen belül a külső finanszírozási forrásoktól történő erős függőség jelentett plusz problémát. Nem meglepő tehát, hogy Magyarország már 2008-ban, a válság kitörésekor az IMF-EU mentőcsomagjára szorult. A 2006-ban megkezdett hiánycsökkentésre koncentráló gazdaságpolitikát Magyarország a válság kitörésekor sem adta fel. Még a legnehezebb évben, 2009-ben is sikeresen tartotta kontroll alatt a költségvetési kiadásokat. (lásd 5. ábra)

5. ábra
Nettó hitelezés és költségvetési konszolidáció

Forrás: OECD Economic Survey, Hungary (2012), 14.

A devizahitelezés óriási súlya a bankszektoron belül rendszerszintű kockázatokat hordozott magában. Lengyelországgal ellentétben, Magyarországon folyamatosan, még a válság első éveiben is engedték a devizahitelek felfutását. A válság hatására a hazai fizetőeszköz árfolyamának drasztikus gyengülése következett be és a devizahitelek között megugrott a nem teljesítő hitelek aránya. Ez a bankszektor egészében komoly problémát okozott. Minden elemzés kulcsfontosságúnak ítélte meg a devizahitelek kiugróan magas részarányának csökkentését és az árfolyamkockázatok miatt előállt stresszhelyzet mielőbbi megoldását.

Az országjelentés külön problémaként említi a 2010-es kormányváltás után folytatott ellentmondásos gazdaságpolitikát is, amely a külső befektetői bizalom megingásához vezetett. Az egykulcsos adó és az adórendszerben végrehajtott egyéb változások alapvetően az alacsonyabb jövedelmi sávokba tartozókat sújtották, akik rendszerint jövedelmük meghatározó részét költik el. A belső kereslet érthető módon nem növekedett. Az egyes

szektorokra, például a bankszektorra, kereskedelemre, telekommunikációs szektorokra kivetett különadók sem hozták meg a kívánt eredményt.

A magyar kormány a nehéz induló helyzet miatt nem rendelkezett nagy mozgástérrel. A fogyasztókat sújtó közvetlen adók mellett a közvetett adókra, a bankokra, valamint a multinacionális cégekre kivetett adókkal próbálkozott, hogy a költségvetési hiánycélok megtartásához szükséges forrásokat megszerezze. Ugyanakkor, a befektetők és külföldi tulajdonosok egy részét az egyes szektorokra kivetett extra terhek elbizonytalanították. Több multinacionális cég a beruházások elhalasztása vagy csökkentése mellett döntött. A belső kereslet élénkítéséhez szinte alig rendelkezett mozgástérrel, és a helyzetet nem javították a költségvetési hiány lefaragása érdekében meghozott intézkedések sem.

Csehország

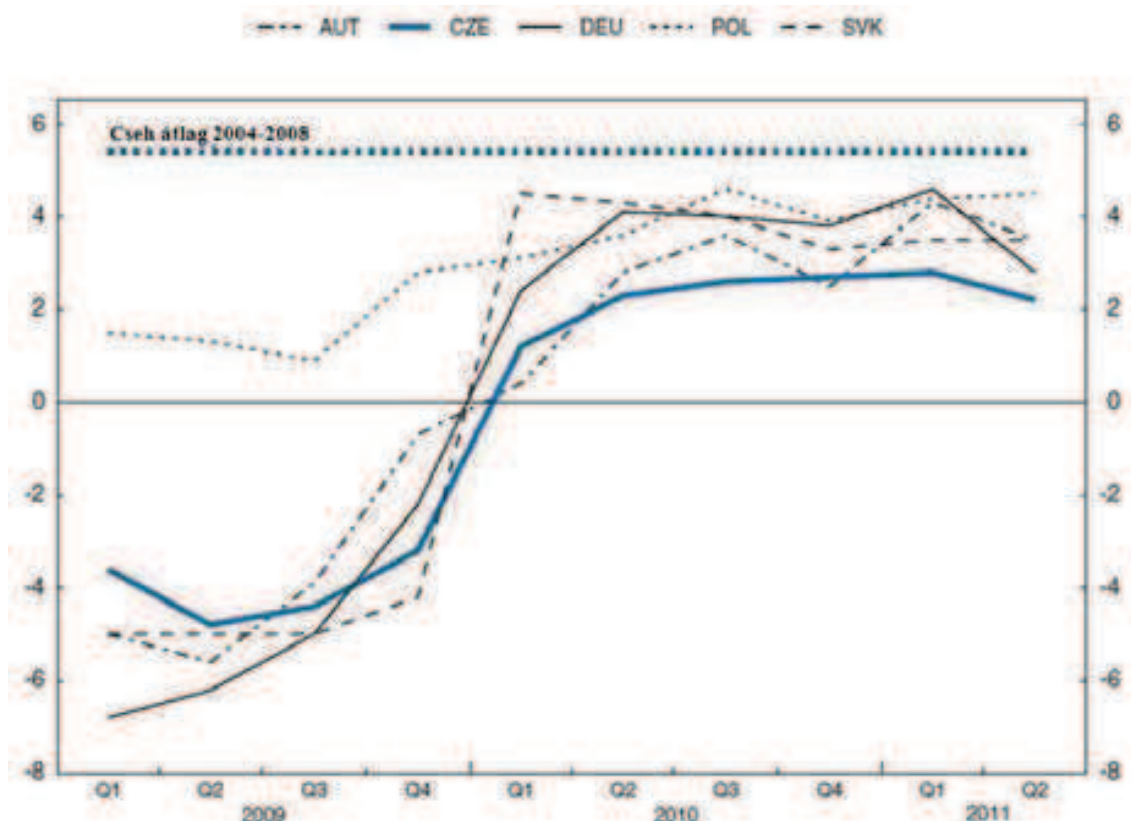
A cseh gazdaság sajátos helyzetben volt a közép-európai régión belül. A válság következményei Csehországot erősen sújtották, elsősorban az Európai Unióban tapasztalható gazdasági problémákon keresztül. Legfontosabb kereskedelmi partnerei az EU-ban találhatóak, ezen belül Németország szerepe gazdasági szempontból meghatározó. A belső egyensúlyhiány vagy külső eladósodottság, a külső finanszírozási forrásoktól történő cseh függés ugyanakkor nem volt a magyar helyzethez mérhető.

A költségvetési hiány 2010-ben 5% alatt maradt, pedig a GDP 2%-t elérő élénkítő csomagra vonatkozó döntéseket is elfogadtak. Az államháztartási hiány ezzel együtt is csak GDP arányosan 38%-on állt.

Az OECD értékelése szerint az egy főre jutó GDP növekedés tekintetében vásárlóerő paritáson számolva Csehország volt a legsikeresebb ország Közép-Kelet Európában. Ugyanakkor az EU- 15-ökhöz történő felzárkózás folyamata is megrekedt. (lásd 6. ábra)

6. ábra
Krízis utáni szerény fellendülés

Forrás: OECD Economic Survey, Czech Republic (2011), 12.

Csehország erősen integrált az EU-ba, tőkeellátottsága követi az EU átlagot, és az egy főre jutó működő tőke beruházások területén kimagasló eredményeket tudott felmutatni.

Szlovákia

Szlovákia több szempontból is különböző adottságokkal rendelkezett a pénzügyi gazdasági válság kirobbanásakor. Az ország euróövezeti tag 2009-től, amely a többi közép-európai országhoz képest más kötelezettségeket és lehetőségeket jelentett. Sikeres makrogazdasági politikát folytatott a válságot megelőzően, amelynek az volt az eredménye, hogy az euróövezeti tagság kritériumainak teljesítését követően csatlakozhatott az euró zónához. Jelentős külföldi működő tőke érkezett az országba.

A szlovák gazdaság és pénzügyi szektor a lakossági hitelezésben, a banki kockázatkezelés területén óvatos politikát folytatott, és nem alakult ki ingatlanpiaci buborék sem. A környező országokhoz képest enyhe versenyképesség csökkenés következett be az euróövezeti tagság miatt, mivel a régiós versenytársak valutái erősen leértékelődtek a válság éveiben. Viszont az euróövezeti tagság a finanszírozási forrásokhoz való hozzáférés és az alacsony finanszírozási költségek miatt előnyt jelentett.

A válságot megelőző években az autóipar meghatározó lett a szlovák gazdaságban, termelésben és exportban egyaránt. Ennek következményeként a pénzügyi gazdasági válságban nagyon jelentős visszaesés következett be a gépjárműgyártás ciklikus jellegéből és a globális problémákból kifolyólag. Az export magas hányada miatt a kereskedelmi partnerek nehézségei rögtön jelentkeztek a szlovák termelő és szolgáltató ágazatokban is. A munkanélküliség 2009-ben a régióban a legmagasabb, 14%-os értéket ért el.

2010-re a költségvetési hiány 8%-os szintre emelkedett, elsősorban a kormány diszkrionális, válságenyhítő és gazdaságélénkítő intézkedéseinek köszönhetően. Mindez azonban azt is jelzi, hogy a válságot megelőző évek fegyelmezett gazdaságpolitikának eredményeképpen a szlovák kormány viszonylag nagy mozgástérrel rendelkezett a költségvetési politika aktív gazdaságösztönző szerepének kihasználásában. 2010-től azonban ismét a fiskális konszolidáció került a középpontba.

Következtetések

A pénzügyi válság előtt Közép-Európa kiemelkedően vonzó befektetési területnek számított a világban. Működő tőkevonzó képességét a régió egésze a válság során is megőrizte, és a törvényszerű visszaesést követően ismét növekvő befektetői érdeklődés jelentkezett. Ugyanakkor az egyes országok eltérő mértékben tudtak hatékony válaszokat adni a válság negatív következményeire. Mindez szoros összefüggésben volt a válságot megelőzően folytatott makrogazdasági politikájukkal és induló pozícióik nehézségeivel. Az államadósság szintje, a költségvetési hiány mértéke, és a devizahitelezés aránya mellett meghatározó volt a helyi multinacionális leányvállalatoknak a multinacionális cégek nemzetközi hálózatába történt beágyazottsága is. Legsikeresebben azok a leányvállalatok teljesítettek, amelyek vertikális integráció keretében komoly nemzetközi beágyazottsággal rendelkeztek, valamint részükre az anyacég belső, vállalati finanszírozási forrásaihoz történő hozzáférés is biztosított volt.

Lengyelország a régióban kiemelkedően teljesített, nemzetközi szinten is sikeres politikát folytatott, Csehország relatív pozícióvesztést szenvedett el, de számos területen megőrizte vezető szerepét, Szlovákia komoly nehézségekkel küzdött meg az autóipar magas részaránya miatt nemzetgazdaságában, de az euróövezeti tagság és a józan gazdaságpolitika átsegítette ezeken. A Magyarország előtt álló kihívások a rendkívül nehéz induló pozíció és az eltérő válságkezelési technikák miatt még nem múltak el.

HIVATKOZÁSOK

- ANDOR, LÁSZLÓ (2009): Hungary in the Financial Crisis: A (Basket) Case Study”, *Debate: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, Vol. 17, No. 3, pp. 285-296.
- BARRIOS, SALVADOR – SVEN LANGEDIJK & LUCIO PENCH (2010): EU Fiscal Consolidation after the Financial Crisis. Lessons from Past Experiences, *Economic Papers*, No. 418, European Commission
- BECKER, J. & WEISSENBACHER, R. (eds) (2007): *Dollarization, Euroization and Financial Instability: Central and Eastern European Countries Between Stagnation and Financial Crisis?* Metropolis Verlag, Marburg, pp. 87 – 108.
- BERKMEN, PELIN – GASTON GELOS – ROBERT RENNHACK & JAMES WALSH (2009): *The Global Financial Crisis: Explaining Cross-Country Differences in the Output Impact*, IMF Working Paper 09/280, International Monetary Fund.
- BLANCHARD, OLIVIER – MITALI DAS & MAMID FARUQEE (2010): *The Initial Impact of the Crisis on Emerging Market Countries*, *Brookings Papers on Economic Activity*, Spring, pp. 263-323.
- DARVAS, ZSOLT (2010): The Impact of the Crisis on Budget Policy in Central and Eastern Europe, *OECD Journal on Budgeting*, Vol. 10, No. 1, pp. 47-86.
- D’CRUZ, J. (1986): *Strategic management of subsidiaries*, in *Etemad, H. and Dulude, L.S.* (Eds), *Managing the Multinational Subsidiary*, Croom Helm, London, pp. 75-80.
- DEBRUN, XAVIER & RADHICKA KAPOOR (2010): *Fiscal Policy and Macroeconomic Stability: Automatic Stabilizers Work, Always and Everywhere*, IMF Working Paper 10/111, International Monetary Fund.
- DUNNING, J. H. – LUNDAN, S. (2008): *Multinational Enterprises and the Global Economy*, 2nd ed., Edward Elgar, Cheltenham.
- DUNNING, J. H. (1993): *Multinational enterprises and the global economy*. Wokingham, UK: Addison-Wesley.
- GARDO, SANDOR & REINER MARTIN (2010): *The Impact of the Global Economic and Financial Crisis on Central, Eastern and South-Eastern Europe*, *Occasional Papers*, No. 111, European Central Bank.
- R. G. CLARKE – ROBERT CULL – GREGORY KISUNKO (2012): *External Finance and Firm Survival in the Aftermath of the Crisis - Evidence from Eastern Europe and Central Asia*, Policy Research Working Paper 6050
- HALLERBERG, MARK & SAMI YLAOUTINEN (2008): *Fiscal Governance in Central and Eastern Europe Before and After European Union Accession: What Role Europeanisation?*, Hertie School of Governance Working Papers, No. 37, Hertie School of Governance.
- KALOTAY, K. (2006): New members in the European Union and foreign direct investment, *Thunderbird International Business Review*, Vol. 48 No. 4, pp. 485-513.

- KARSTEN STAER (2010): The global financial crisis and the the public finances in the new EU countries in Central and Eastern Europe, *Development and Challenges Public Finance and Management* Volume 10, number 4 pp 671-712.
- KRUGMAN, P. (2010): *Crises*. Princeton. www.princeton.edu/~pkrugman/CRISES.pdf
- KRUGMAN, P. – OBSTFELD, M.(2005): *International Economics: Theory and Policy*, 7th ed. Addison-Wesley, Boston.
- KRUGMAN, P. (2008): *Trade and Wage; Reconsidered*. Princeton www.princeton.edu/~pkrugman/pk-bpea-draft.pdf
- LAURA ALFARO – MAGGIE XIAOYANG CHEN (2012): *Surviving the Global Financial Crisis - Foreign Ownership and Establishment Performance*, Policy Research Working Paper 5946
- PEARCE, R. (2001): Multinationals and industrialisation: the bases of ‘inward investment’ policy, *International Journal of the Economics of Business*, Vol. 8 No. 1, pp. 51-73.
- PEREZ, C. (2002): *Technological Revolutions and Financial Capital: The Dynamics of Bubbles and Golden Ages*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- RAINER KATTEL (2010): Financial and economic crisis in Eastern Europe. *Journal of Post Keynesian Economics* / Fall 2010, Vol. 33, No. 1 41. 43, 46, 48, 50.
- SERGEY FILIPPOV – KALMAN KALOTAY (2011): Global crisis and activities of multinational enterprises in new EU member states, *International Journal of Emerging Markets*, Vol. 6 Iss: 4 pp. 304 – 328
- SPIILIMBERGO, ANTONIO – STEVE SYMANSKY – OLIVIER BLANCHARD & CARLO COTTARELLI (2008): *Fiscal Policy for the Crisis*, IMF Staff Position Note, No. SPN/08/01.
- STIGLITZ, J. (2000): Capital market liberalization, economic growth and instability, *World Development*, Vol. 28 No. 6, pp. 1075-86.
- SZANYI, M. (2006): *Competitiveness and industrial renewal via production relocation by global multinational networks: post-1990s development in Hungary’s electrical industry*, Working Paper 166, Institute for World Economics Hungarian Academy of Sciences, Budapest, February.
- UNCTAD (2003): *World Investment Directory*, Volume VIII: Central and Eastern Europe, 2003
- WHITE, R. – POYNTER, T. (1984): Strategies for foreign-owned subsidiaries in Canada, *Business Quarterly*, Vol. 48 No. 4, pp. 59-69.
- ZAIDI, ASGHAR & MALGORZATA REJNIAK (2010): Fiscal Policy and Sustainability in View of Crisis and Population Ageing in Central and Eastern European Countries, *Policy Brief*, August 2010, European Centre for Social Welfare Policy and Research. Downloaded from databases on 8 Oct. 2010.

INTERNET:

World Bank WDI <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>
OECD Economic Surveys Czech Republic, Volume 2008/8, April 2008
OECD Economic Surveys Czech Republic, Volume 2010/7, April 2010
OECD Economic Surveys Czech Republic, November 2011
OECD Economic Surveys Hungary, Volume 2007/10, May 2007
OECD Economic Surveys Hungary, Volume 2010/2, February 2010
OECD Economic Surveys Hungary, March 2012
OECD Economic Surveys Poland, Volume 2008/10, June 2008
OECD Economic Surveys Poland, Volume 2010/8, April 2010
OECD Economic Surveys Poland, March 2012
OECD Economic Surveys Sloval Republic, Volume 2007/7, April 2007
OECD Economic Surveys Sloval Republic, Volume 2009/2, February 2009
OECD Economic Surveys Sloval Republic, Volume 2010/17, November 2010
UNCTAD World Investment reports (2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012)

Karakasné Morvay Klára

A JELZÉSEK (SIGNALING) SZEREPE A SZÁLLODAI MINŐSÉG KOMMUNIKÁCIÓJÁBAN

A minőség napjainkban fontos szerepet játszik az élet minden területén. A szállodapiaccon folyamatosan erősödő versenyhelyzetben a vendéglégedettséget biztosító minőségi szolgáltatás jelentős szerepet játszik a versenyelőny megteremtésében. A jól dokumentált és a marketingtevékenység által garantált minőség bizalmat kelt a potenciális jövőbeni turistáknál, és nagy szerepet játszik vásárlási döntéseiknél.

A szállodai szolgáltatás rendkívüli összetettsége miatt a szolgáltatók és a potenciális vendégek között ún. információs aszimmetria lép fel, azaz a fogyasztó sosem rendelkezik teljes információval a szolgáltatás várható minőségéről. Ennek áthidalására a szállodák erőteljesen igyekeznek minőségüket kommunikálni. A jelzés elmélet vizsgálatának aktualitását az adja, hogy a szállodai minőséget tanúsító HotelStars védjegy megszerzése folyamatban van, de a 2012 év végi adatok szerint a hazai szállodák kevesebb, mint fele tartotta ezt eddig fontosnak. Az osztályba soroláson kívül még számos lehetőség van a minőség jelzésére. Jelen cikk a minőség jelzések (szignálok) elméleti háttérét tárja fel, és kísérletet tesz a szállodák esetében alkalmazható jelzések működésének magyarázatára és csoportosítására.

Nowadays the quality plays an important role in all aspects of life. The hotels also tend to provide their customers with well-documented service quality. Due to its complexity, guests never have enough information to their decisions, so "information asymmetry" occurs between potential consumers and service providers. For this, variety of quality signals are used. The examination of signaling theory is actual nowadays, since the former mandatory classification system was repealed and hotels have to „buy” new HotelStars trademark. This article reviews the theoretical background of quality signals and attempts to explain and measure their operation.

A jelzésemélet szakirodalmi háttere

A közgazdaságtanban és a marketingben használatos jelzéseket el kell különíteni a biológiában nevesített jelzésemélettől. Jelen értelmezés alapjául az információs asszimetria szolgál, mely elmélet kidolgozásáért Joseph Stiglitz 2001-ben közgazdasági Nobel díjat kapott. Ennek átvételekor úgy nyilatkozott, hogy „az információs tökéletlenségek vizsgálata rendkívül fontos, mert alapjában változtatja meg a piacgazdaság paradigmákat”.

Az információs asszimetria elmélet szerint a piaci tranzakciókban a felek gyakran nem rendelkeznek azonos információkkal, egyenlőtlen a hozzáférésük. Ez jelentősen befolyásolja döntéseiket az áruk és szolgáltatások vásárlásakor. Akerlof (1970) állítja, hogy a piac akár teljesen eltűnhet, ha a fogyasztók nem képesek reálisan felmérni a termékek minőségét. Michael Spence (1973) szerint ez a probléma áthidalható, ha a több információval rendelkező fél küld egy jelzést, amelybe lényeges információkat sűrít. A jelzésnek igazán az a szerepe, hogy a másik fél – miután értelmezte a jelentését – hajlandó legyen magasabb árat fizetni. A munkaerő piacon szemléltetve a problémát: tegyük fel, hogy kétféle alkalmazott létezik. A munkaadók a „jó” alkalmazottaknak hajlandóak magasabb bért fizetni, mint a „rossz” alkalmazottaknak. A dolgozók kiválasztásakor azonban nem mérhető fel előzetesen azok minősége. A „rossz” alkalmazottaknak ez előnyt jelent, míg a „jó” alkalmazottak tudják, hogy ők jobban megérdemelnék a munkalehetőséget. Azért, hogy magasabb termelékenységükről informálják a munkaadókat – és a későbbi magasabb fizetés reményében – a „jó” dolgozók jelzéseket küldenek. Ez lehet például annak demonstrálása, hogy mennyi időt (és pénzt) fektettek a tanulmányaikba, továbbképzésükbe.

Spence, Akerlof és Stiglitz tudományos tevékenységének köszönhetően az információs asszimetria hatását bebizonyították a piacokon, és ezt a kutatók több területen (tőzsde, politika, munkaügy, számvitel, pénzügyi befektetés, ingatlan és használt autó értékesítés) dokumentálták.

Ez a problematika értelmezhető a szolgáltatások területén is, mivel azok egyidejűsége, változékonysága és kézzel-foghatatlansága miatt nehezen lehet előzetesen felmérni minőségüket. Így a szolgáltató (agent, ügynök) igyekszik egyértelmű és hiteles jelzéseket küldeni a másik (principal, megbízó) félnek. Ilyen jelzés lehet például a termék ára, a marketingköltség nagysága, a márkanév vagy egy speciális garanciavállalás.

A helyes jelzések kiválasztása több tisztázandó kérdést is felvet:

- Mennyi időt, energiát vagy pénzt kell illetve érdemes a jelzésekre áldozni?
- Hogyan lehet elérni, hogy a megbízó (általában a vevő) megbízzon a küldött jelzésben?
- Egységesen érzékelik-e a fogyasztók a jelzéseket? Ha nem, akkor mely tényezők befolyásolják?

A meggyőző jelzések generálása természetesen költségeket jelenthet a szolgáltatók számára, amelyek megtérülését a visszatérő vásárlóktól remélik. Ippolito (1990) felveti a kérdést, hogy vajon a szolgáltatók minőség iránti elkötelezettsége arányos-e a jelzésekre költött ráfordításokkal. Feltovich, Harbaugh és To (2002) bebizonyították, hogy bizonyos esetekben a magas minőség jelzésére nem érdemes költeni, mert a rendelkezésre álló másodlagos információkból az kikövetkeztethető. További szerzők vizsgálták, hogy a termék – objektív illetve a vevők által értékelt – minőségének megfelelnek-e az olyan küldött jelzések, mint az árak (Gerstner, 1985) vagy a hirdetések költségének mértéke (Caves – Greene, 1996).

A minőség jelzések működése

Empirikus kutatások bizonyítják, hogy többféle jelzés alkalmas a minőség érzékeltetésére, és hogy a fogyasztók nem egyforma intenzitással használják ezeket. Több lehetséges kombinációt vizsgálva sem sikerült általánosítható választ adni arra, hogy a fogyasztók hogyan következtetnek a minőségre (Rao – Monroe, 1988). Azt a klasszikus hipotézist, hogy az érzékelt minőség az ár és/vagy a reklám költség monoton növekvő függvénye, már több vizsgálat is elutasította. Kirmani (1997) kimutatta, hogy a reklámra és marketingre fordított összeg emelése egy bizonyos szintig mutatja a magasabb minőséget, de a túlzott költség inkább azt sugallja, hogy az adott cég kétségbeesett.

A marketingre fordított költség nagysága kapcsolatban áll a cég piaci részesedésével, ami befolyásolja a fogyasztók minőség értékelését. A marketingben „érezelt minőség”-ként (perceived quality) használt szakkifejezés közel áll ahhoz, amit a közgazdaságtanban „hírnév”-nek (reputation) hívnak. Ha több terméket egy márkanév alatt értékesítenek, akkor az adott brand hírneve áttevődik a hozzá tartozó termékekre (Wernerfelt, 1988), és befolyásolja az egyes termékek minőség érzékelését. A *márkanév* tehát minőségjelzés-ként funkcionál.

Az árak érzékelése azt jelenti, hogy a fogyasztó az árat magasnak, alacsonynak vagy reálisnak értékeli-e. Általában a magas árakhoz magas minőséget kapcsolnak. Jones és Hudson (1996) rámutatnak arra, hogy az árnak kettős szerepe van a fogyasztó tudatában. Létezik egy kritikus ár, ami alatt vagy felett az árnak már nincs minőség jelző szerepe.

A szakirodalom szerint a jelzések értelmezése nagyban függ a kulturális különbségektől (Erevelles et al, 2001), a személyes jellemzőktől (Dawar és Parker, 1994), és a termékről szerzett ismeretektől (Alba – Hutchinson, 1987).

Az *eltérő kultúrákban* nevelkedett fogyasztók normarendszerében jelentős eltérések léteznek, amely befolyásolja érzékelésüket, fogyasztói szokásaikat. A nemzetközi marketing szakirodalom bővelkedik ezzel foglalkozó írásokban, mivel a kulturális külön-

ségeket nagyon fontos tényezőként ítélik meg (Hofstede, 2001). A jelzések érzékelését természetesen minden olyan *egyéni jellemző* is befolyásolja, ami hatással van az egyének észlelésére, mint a neme, kora, egészségi állapota, iskolázottsága, stb.

A korábbi termék használat azért fontos, mert tapasztalati úton juttatja információhoz a fogyasztót a termék lényegi tulajdonságairól és minőségéről. Ez tulajdonképpen nem tekinthető valódi „jelzés”-nek, mivel nem kerül költségbe az eladóknak, nem kell eljuttatni a fogyasztóhoz (Geraud – Livat, 2007).

Az ismeretekhez közvetlen termékhasználat útján vagy szakértelemmel jut a fogyasztó. Akinek közvetlen tapasztalata van a termékről, azok inkább az ún. belső vagy saját (intrinsic) jelzéseket használják, mint a termék színe, formája. Akik csak elméleti szaktudással rendelkeznek egy adott termékkel kapcsolatban, azok pedig főleg a külső vagy kivetített (extrinsic) jelzéseket értelmezik, mint az ár vagy a márka (Rao – Monroe, 1988). Ahogyan mélyül a fogyasztók termékismerete, egyre inkább a termékek belső, lényegi tulajdonságai alapján ítélik meg annak minőségét. Ebben az értelemben az árak minőségjelzőként való használata racionális a fogyasztó részéről, és utal a Scitovszky (1945) által bizonyított tényre, mely szerint az ár-érték arányok – e tudás birtokában - kialakulnak a piacon. Jacoby és szerzőtársai (1971) úgy vélik, hogy az ár és az érzékelt minőség viszonyában jelentős mediáló szerepe van a fogyasztói ismereteknek.

A minőség jelzések csoportosítása

A jelzéseket több szerző tipologizálta. A disszipatív/nem disszipatív csoportosítás (Bhattacharia, 1980) ritkán használatos. Mélyebb összefüggéseket tár fel Kirmani és Rao (2000), ahol a csoportosítás alapja a jelzések kapcsolata az értékesítéssel, a hibás teljesítéssel, a bevétellel és a költségekkel (lásd: 1. táblázat).

Az értékesítéstől független jelzések közé sorolják a hirdetéseket, a márkanevet és a kereskedők hírnevét javító intézkedéseket. Az értékesítéstől függő jelzések: az alacsony bevezető árak, a kuponok/engedmények és a polcpénz. A későbbi bevételt veszélyeztető jelzések közé tartozik a magas ár és a márkanev kiterjesztése. A költségkockázatot jelentő jelzések pedig: az általános és pénz-visszafizetési garanciák, jótállások. Az értékesítéstől független (sales-independent) jelzések akkor is igényelnek pénzügyi ráfordítást, ha nem történik szolgáltatás értékesítés. Az értékesítéstől függő (sales-contingent) jelzések csak akkor jelentenek pénzügyi veszteséget, ha konkrét tranzakció történik, például a kuponnal érkezők fél áron kapják a szolgáltatást. Általában ez teszi lehetővé, hogy a szállodák beszállhassanak az árversenybe, hiszen az értékesítéstől független jelzések úgy működnek, mint a fix költségek, míg az értékesítéstől függő jelzések változó költségként. Ez utóbbiak jóval kézzelfoghatóbb hasznot hoznak a fogyasztók számára.

1. táblázat

	A jelek tulajdonságai			
	hibás teljesítéstől független		hibás teljesítéstől függő	
	értékesítéstől független	értékesítéstől függő	bevétel-kockázat	költség-kockázat
példák	reklám költség nagysága, márkanev, a kiskereskedő befektetése a hírnévbe	alacsony bevezető ár, kuponok, polcpénz	magas ár, a márkasérülékenysége	jótállás, pénzvisszafizetési garancia
tulajdonságok	a nyilvánosság számára is látható értékesítés előtti kiadások	nem látható kiadások az eladási tranzakciók során	jövőbeni bevételek kockáztatása	jövőbeni kiadások kockáztatása
ismételt vásárlás	fontos cél	fontos cél	fontos cél	irreleváns
pénzvesztés	fix	változó vagy közepesen változó	jövőbeni	jövőbeni
másodlagos haszon	a vásárló számára nem jelent közvetlen hasznot	a vásárló számára közvetlen hasznot hoz	a vásárló számára nem jelent közvetlen hasznot	a vásárló számára közvetlen hasznot hoz
alkalmazható, ha...	nem könnyű a vevőkör azonosítása	a vásárlókör könnyen azonosítható	gyakran vásárolt használati cikkek esetében	tartós fogyasztási cikkek esetében
esetleges visszaélés a fogyasztó részéről	nincs	magas	nincs	magas

Forrás: Kirmani – Rao (2000), 69.

A fogyasztói magatartással kapcsolatos szakirodalomban gyakran foglalkoznak a minőség és az ár kapcsolatával, de az ár, mint minőség jelzés ritkán kap helyet. Az ár-minőség korreláció erősebbnek mutatkozik a tartós fogyasztási cikkek esetében, mivel ezeknél a minőség hosszabb távon jelenthet hozadékot a vásárló számára (Tellis – Wernerfelt, 1987). Azon fogyasztási cikkek esetében is megfigyelhető a szoros ár-minőség kapcsolat, amelyeknél a minőség közvetlenül nem mérhető fel (például az előrecsomagolt áruknál).

A polcpénz a kiskereskedelmi gyakorlatban értelmezhető. Ha egy gyártó új terméket kíván a piacra bevezetni, akkor a kiskereskedelmi egységekben többlet helyet kell vásárolnia a polcokon a termék kihelyezésére, bemutatására. Amennyiben ezt hajlandó kifizetni, az mutatja, hogy bízik a termék jó minőségében, piaci sikerében.

A jótállások és egyéb garancia vállalása azért hat minőségjelzésként, mert köztudott, hogy a rossz minőségű termékek cseréje, javítása jelentős költség vonzattal jár. Ha egy vállalat kinyilatkoztatja, hogy több éves jótállást vállal a termékeire, azzal egyben kifeje-

zi, hogy nem fél a várható többlet költségektől, mert az adott termék magas minőségű. Ez a jelzés pillanatában nem jár közvetlen pénzügyi kiadással, így kevésbé tűnik hitelesnek. Vizsgálatok azt igazolták, hogy a garanciák kizárólag a jó hírnévvel rendelkező vállalatok esetében szolgáltak sikeres minőség jelzésként (Boulding – Kirmani, 1993), illetve ott, ahol fogyasztóvédelmi fórumok ténylegesen funkcionálnak.

A jelzéselmélet kritikus értékelése

A minőség jelzések használata viszonylag szűk területen értelmezhető. Nem játszik szerepet az olyan termékek esetében, amelyek mindennapos használatúak, és a fogyasztók jól ismerik. Jó példa lehet a jelzés szükségességére a bébiétel piaca, ahova viszonylag gyorsan, ismeretek nélkül lépnek be a vásárlók (a szülők), a termékekre rövid ideig van szükség (nincs idő a szakértelem kellő mélységű megszerzésére), és nagyon fontos a jó minőség kiválasztása.

Nagyon nehéz megfelelő minőségjelzéseket találni a bizalmi termékek/szolgáltatások piacán, pedig véleményem szerint ezeknél nagy jelentősége lehetne. Olyan esetben is kétséges a jelzés, ahol a vásárlás után sem mérhető egyértelműen a minőség: a villanyégők ezer órás működési idejét például senki nem tudja pontosan ellenőrizni (Kirmani – Rao, 2000).

Ha például egy autópálya melletti étterem magas áron kínálja termékeit, amelyek minősége ténylegesen alacsony, ezt megteheti. Potenciális vendégei az átutazók, akik nincsenek kapcsolatban egymással, és nem várható, hogy rendszeresen visszatérjenek. Ebben az esetben az újravásárlásra alapozott minőségjelzés nem lesz hiteles (Wolinsky, 1983). Véleményem szerint az árak itt nem minőségjelző szerepe van, hanem a szolgáltatást igénybevenni kívánó „kiszolgáltatót” helyzetét demonstrálja.

A legtöbb kritika ott éri a jelzés elméletet, hogy sok feltevással él. Ha feltesszük, hogy a fogyasztó nem képes felmérni előzetesen a termék minőségét, akkor honnan lenne információja arról, hogy az eladónak mekkora a piaci részesedése, mekkora a reklámokra fordított költsége, mekkora árrésről mond le? Hogyan képes felfogni azt a kockázatot, amit a cég vállal egy árengedmény vagy garancia vállalás alkalmával? Egyáltalán érti-e, hogy az egy valós kockázat? Helyesen értelmezi-e saját szerepét, amelynek a lényege, hogy a megtapasztalt minőséget továbbadja és újra vásároljon?

A szállodai minőség

A kritikák mellett a minőségjelzések szerepét érdemes részletesebben vizsgálni a jelenlegi piaci helyzetben. A szállodák a gazdasági válság miatt fizetőképességében meggyengült kereslettel és növekvő kínálattal szembesültek. Az árak minőségjelző szerepe erodálódott a fokozódó árversenyben. A hagyományosan használt szállodai osztálybesorolás, a

csillag (*) szimbóluma viszonylag jól orientálta a vendégeket a szálláshelytől elvárható minőségről. A szállodákat Magyarországon 1979 óta csillagokkal jelölt osztályokba sorolták, amelynek feltételeit az 54/2003. (VIII.29.) GKM rendelet szabályozta. Kategóriamegjelölés nélkül nem működhetett szálláshely, a besorolás kötelező volt. 2009. október 25-én lépett hatályba a szálláshely-szolgáltatási tevékenység folytatásának részletes feltételeiről és a szálláshely-üzemeltetési engedély kiadásának rendjéről szóló 239/2009. (X. 20.) Korm. rendelet, a belső piaci szolgáltatásokról szóló 2006/123/EK irányelvvel összhangban. Ezt követően megszűnt Magyarországon a szálláshelyek kötelező osztályba sorolási, illetve minősítési rendszere, ugyanis a rendeletben csak a szálláshely üzemeltetési engedély megszerzésének alapvető követelményei kerültek meghatározásra az egyes szálláshely-típusokra. A Nemzetgazdasági Minisztérium és a Magyar Szállodák és Éttermek Szövetsége 2012. június 12-én megállapodást kötött, amely szerint a színvonal differenciálásához a HotelStars harmonizált európai minősítő rendszert – nemzeti tanúsító védjeggyé emelve – alkalmazzák a hazai szállodák minősítésére. A védjegy megszerzésére önkéntesen benyújtott pályázat elnyerése útján van lehetőség. Ehhez teljesíteni kell az adott kategóriára előírt minimum követelményeket (az 1* esetében csak 44, míg az 5* eléréséhez 121 kritérium illetve 570 pont). A csillagokat tehát ezentúl csak azok a szállodák használhatják, amelyek folyamatosan megfeleltek a minőségi követelményeknek, és kifizetik a védjegy megszerzésének költségeit (83 000 Ft – 480 000 Ft közötti összeg).

Felmerül tehát a kérdés, hogy a likviditási gondokkal küzdő szállodák milyen jelzésekkel informálhatják potenciális vendégeiket minőségükről. Van-e ennek bármilyen haszna a bizalomra, a vásárlási hajlandóságra vagy az árérzékenységre?

A jelzéselmélet alkalmazásának indoklása a szállodai szolgáltatások esetében

A minőség jelzésekkel azon vállalkozásoknak érdemes foglalkozni, amelyek termékei, szolgáltatásai vonatkozásában

- a fogyasztók információ hiányban (információs asszimetria) szenvednek,
- a minőségük rejtve marad, nehezen mérhető fel előzetesen
- a vásárlókörük minőség érzékeny
- új terméket vezetnek be a piacra
- utólag is bonyolult a minőséget értékelni (Kirmani – Rao, 2000).

A szállodai tevékenység olyan komplex szolgáltatás, amely esetében fennállnak a következők:

A szolgáltatás igénybevétele előtt a potenciális vendégek nem rendelkeznek elegendő információval a szálloda minőségéről, de a tervezett utazás előtt van lehetőségük információt beszerezni. A szállodák nem képesek minden minőségjellemzőjüket részletesen megosztani az információt keresőkkel, mivel rendkívül sok és bonyolult részletre kelle-

ne kitérni. Ezen túlmenően, a potenciális vendégek zömében laikusok, szakértelem hiányában nem lennének képesek értelmezni a leírt minőség sztenderdeket. A szolgáltatók bizonyos minőségi részleteket nem árulnak el, mert azok szakmai titoknak minősülnek, versenyelőnyt jelent számukra ezek ismerete.

A szállodák vendégköre sokrétű, soha nem egyetlen szegmensre korlátozódik. A corporate és MICE szegmens kifejezetten minőség-érzékeny. Számukra presztízskérdést jelent a szállásválasztásban a minőség hangsúlyozása. A szabadidős egyéni vendégek között is egyre többen tudatosan választanak magas minőségű szálláshelyet.

A szállodai szolgáltatás minőségének értékelése a fogyasztás után is bonyolult és szubjektív. Nem egyértelmű, hogy a vendégek azt értékelik-e jó minőségűnek, amely szolgáltatás megfelelt az elvárásaiknak, vagy azt, ahonnan pozitív élményekkel távoznak, vagy azt, amelyik megfelelt az előírásoknak.

Ezen jellemzők miatt a szállodák jelzéseket küldenek a potenciális fogyasztóknak azért, hogy az előzetesen nehezen felmérhető minőségükről egyértelmű, tömör és hiteles információt nyújtsanak.

A szállodai minőség jelzések fajtái és működése

Az 1. táblázatban a leginkább általánosítható minőség jelzések csoportosítását találhatjuk, amely a szállodai területen még néhány tényezővel kiegészíthető.

A márkanev: a márkáépítés a szállodaláncok esetében tudatosan történik. Egy jól definiált márká (Hilton, Novotel, Ibis, Club Robinson) kihangsúlyozza a brand egyéniségét, egységét és erősségét, valamint egyértelművé teszi, hogy a szolgáltatás mely vendégkörnek szól. A szállodák gyakran kommunikálják a brand esszenciáját egy emocionálisan is motiváló szlogen felhasználásával. A márkanevvel rendelkező szállodák komoly ráfordításokat fektetnek a márká felépítésébe (reklám, design, arculat, PR, Reputation Management), amelyek értéke a későbbi értékesítésből kell megtérüljön. Az alacsony minőségű láncszem vagy a márká alá bevitt gyengébb minőségű szolgáltatások egy ideig élvezhetik a márkanev erejét, de később rombolhatják az egész márká értékét. A magas minőségű szállodáknak érdemes a márkáépítésre költeni, mert ez emelheti a minőségjelzéseik hitelességét.

A szálloda neve: a szálloda elnevezésének szerepe van a minőség előzetes megítélésében. A név jelentése és hangzása információt hordoz a várható szolgáltatás tartalmáról és színvonaláról. Az „Excelsior” és a „Sofitel” név magasabb minőséget sugall, mint a „Barát-ság” vagy a „Kapitány”. A szállodák esetében az elhelyezkedés (Budapest), a tulajdonos vagy az alapító neve (Gerébi), a típusa (Aquatherm), a célszegmense (Family) is gyakran bekerül az elnevezésbe.

A szállodai osztálybesorolás ():* A jogszabályi háttérrel az átlagos utazó nem ismeri, viszont a csillagok alkalmazása már beivódott a köztudatba. Mindenki számára ismert, hogy a magasabb csillagszám magasabb minőséget jelez. Annak ellenére, hogy a vendégek nincsenek tisztában az egyes kategóriák követelmény rendszerével, a * szimbólum mégis hatékony minőségjelzésként funkcionál.

A szálloda árai: A közgazdaságtanból ismert összefüggés, hogy az ár fontos gazdasági információkkal szolgál a termelők és fogyasztók gazdasági döntéseikhez. Mint elszámoló eszköz, alkalmas a gazdasági eredmények nyilvántartására, a termékek és teljesítmények mérésére, összemérésére és összegzésére (Farkasné – Molnár, 2007.). A fogyasztók bonyolult vásárlási döntéseiben a magasabb árak magasabb minőséget jeleznek, emiatt az árak is alkalmazhatók minőségjelzésként. A szállodai gyakorlatban a Rack Rate szolgál minőségjelzésként. A Rack Rate az úgynevezett portai ár, az értékesítés kínálati alapára, amelyet hosszabb időtávra változatlanul hagynak. Ez az alapja minden kedvezménynek, amelyet a szálloda – különböző megfontolások alapján – a vendégek részére felkínál. Ez az ár tartalmazza a szálloda üzemeltetési költségeinek minden összetevőjét, a befektetett tőke megtérülését, terheit és a szálloda gazdaságos üzemelésének tisztességes hasznát. Ez mutatja tehát reálisan a szálloda minőségét, ezt (és az átlagárát) rögzítik a marketing tervben a pozicionálás indoklásaképpen.

A napi piaci gyakorlatban a szállodai szobák ritkán kelnek el a Rack Rate áron, ezért differenciált árakat alkalmaznak. A Revenue Management célja, hogy egy adott szituációban (szezón, vendégkör, értékesítési csatorna) a mindenkori legmagasabb hozamot biztosító árat érvényesíthessék. Az akciós áraknál egyértelművé kell tenni, hogy azok csak bizonyos feltételekkel érvényesek, például az alacsony foglaltságú időszakok kereslet élénkítésére. Véleményem szerint, az árakciók a vendégek számára nem szolgálnak valós minőségjelzésként, és ezt tudatosítani szükséges.

Egy nyitó szálloda alkalmazhat alacsony bevezető árakat. Ez akkor lesz sikeres jelzés, ha a fogyasztó számára egyértelművé teszi, hogy ez az ár jóval a határköltség alatt van, és csak bizonyos ideig lehet alacsony áron kipróbálni a szolgáltatást. Ha a magas minőség bebizonyosodik, akkor emelni fogja az árat, és az elvesztett bevételt a visszatérő vendégek bevételeiből fogja pótolni. Ha alacsony minőséget próbál eladni, akkor a megemelt áron nem fognak újra vásárolni tőle, így nincs módja a kiesett bevételt visszaszerezni. Látható, hogy mind a magas, mind az alacsony ár minőségjelző funkcióval bír. Ha egy magas minőségű szálloda magas árakat alkalmaz, azzal megnyerheti a minőség-orientált vendégeket és elveszítheti az árérzékeny szegmensét. Amennyiben a szálloda nem képes elegendő minőségtudatos vendégkört vonzani, illetve ha ezek rezervációs ára alacsonyabb a megemelt árnál, abban az esetben sem fognak megtérülni a minőség jelzésbe fektetett ráfordításai.

A szálloda marketing költsége: A marketing ráfordítások pontos összege nem ismert a vendégek számára. A marketing tevékenység aktivitása, a reklám gyakoriság és a szálloda jelenléte a köztudatban azonban érzékelhető. Az internet, az okos telefonok és a web 2.0 eszközök alkalmazásával az információ áramlás gyorsabb, széleskörűbb, és – nem utolsósorban – jóval olcsóbbá vált. A hagyományos csatornák háttérbe szorultak, és egyre inkább az válik fontossá, hogy hol és milyen kreativitással jelenik meg egy szálloda. Ha csak a kuponos, akciós oldalakon találkozhatunk egy szállodával, az nem vet jó fényt rá. Ha a célszegmens lépten-nyomon találkozik a szálloda nevével, eseményeivel, ajánlásával, akkor nemcsak ismertsége, hanem hírneve is javul, ezzel emelve az érzékelt minőségét. Ha egy szálloda komoly összegeket költ olyan hirdetésekre, amelyek a minőségéről adnak információt, akkor mindenképpen reálisnak kell lennie, ellenkező esetben lemondhat a visszatérő vendégekről.

A nyújtott garanciák: Egyelőre a szállodai gyakorlatban még nem jellemző széles körben (Hampton Inn és Hilton Garden Inn), mivel nagyon nehéz ilyet megfogalmazni. Jó példaként az Ibis brand panaszkezelési sztenderdjében szerepel az ún. „15 perces garancia”. Ebben azt vállalják, hogy bármilyen felmerült panasz kezelését 15 percen belül megkezdik, ellenkező esetben a vendégnek az érintett szolgáltatást nem kell kifizetnie. Érezhető, hogy az ígélet nem rejt túl nagy kockázatot, hiszen azt rögzíteni tudják, hogy mikor vették fel a panaszt a vendég részéről, és milyen intézkedés született (például: értesítették a műszaki részleget; a felszolgáló jelezte a konyhán az étel kifogásolását). Nem a megoldásra vállalnak garanciát, hanem arra, hogy a vendégek jelzéseit komolyan veszik, és gyorsan reagálnak. Maga a garancia ígérete már bizalmat kelt a vendégekben.

Engedmények: A szállodai engedmények lehetnek árjellegűek, de jellemzőek többletszolgáltatások formájában is. Elterjedt az utóbbi néhány évben, hogy a szállásközvetítés kuponok kibocsátásával történik, amelyek a szállodák részéről rendkívül nagy (30-50%) árengedmény (+ jutalék) felajánlását követelik meg. A 6 = 7 mennyiségi engedmény esetében például 6 éj kifizetésével a 7. éjszaka ingyenesen igénybe vehető, amelynek nincs minőség (előre)jelző értéke. A jól megválasztott többletszolgáltatás (például ingyenesen nyújtott étkezés, program, bekészítés) a gáláns szolgáltató érzetét keltheti, hozzájárulva a szálloda hírnevének, imázsának javulásához. (Gyakran az is elég, ha „meglepetést” hirdetnek, vagy a vendég választhat a többletként kapott ingyenes szolgáltatások közül.)

A szállodai minőségbiztosítás: A szállodák értékteremtési folyamatában egyre gyakrabban formálisan is megnyilvánul az a törekvés, hogy a teljesítményük javításával magasabb minőségű outputot biztosítsanak. Minőségbiztosítás „a minőségügyi rendszerben alkalmazott és szükség esetén igazolt minden tervezett és módszeres tevékenység, amely megfelelő bizalmat hivatott kelteni arra, hogy az egység teljesíti a minőségi követelményeket” (MSZ EN ISO 9000-2005).

Az osztálybesorolás mellett a szállodák (szálloda láncok) megfogalmazzák saját minőség *sztenderd*jeiket, amelyek világos és egységes útmutatást adnak az üzemeltetés és a vendégkapcsolatok kívánatos folytatására. Ezen előírások részletei a vendégek számára nem ismertek, de ha egyszer magas minőségű szállodát vett igénybe, akkor – feltételezve a szolgáltatás uniformizáltságát – már rendelkezik információval a hasonló szolgáltatókról. A sztenderdek tehát a szálloda márkanévét (a bizalmat) erősítik, így közvetve hozzájárulnak a minőség előrejelzéséhez.

A szállodai minőség előzetes jelzésében fontos szerepet játszhatnak a külső grémiumok által kiadott *tanúsítványok, díjak*. Önkéntes alapon vállalhatják a szállodák az auditokat, amelyek alapja gyakran az önértékelés. A hazai gyakorlatban a következő tanúsítványok megszerzése jellemző: ISO (nemzetközi szabvány rendszer), TÜV Rheinland (medical wellness), HACCP (élelmiszerbiztonság), Magyar Turizmus Minőségi Díj (szállodai és éttermi követelmény rendszer, európai akkreditációval), Zöld szálloda (környezetvédelem). Ezek a tanúsítványok a laikus fogyasztók számára gyakran semmit nem jelentenek. A szállodák azonban kommunikációjukban használják, mert ezek léte azt igazolja a külvilág felé, hogy minőségorientált szemléletben működnek.

Egyéb elismerések: A szakmai szervezetek (szövetségek, lapkiadók) által adományozott elismerések követelményrendszere és elbírálása gyakran szubjektív, mégis lehet a minőségre vonatkozóan jelzésértékük. Ez különösen akkor igaz, ha az adományozó szervezetnek jó hírneve, tradíciói vannak (például Michellin csillagok vagy a Vendéglátó Ipartestület Védnöki táblája). Napjainkban egyre szaporodnak az elnyerhető elismerések, mint például az Aranynap díj (legjobb belföldi wellness szálloda), az Év legbarátságosabb szállodája díj (barátságos vendégkezelés), Best of Budapest díj (kiemelkedő turisztikai szolgáltató), Prix d'Excellence (ingatlanfejlesztési nívódíj), amelyeknek se szeri, se száma. Az elismerések jelzéseként való használata egyszerű, és arról tanúskodik, hogy egy harmadik fél már megtapasztalta a szolgáltatást, és magas minőségűnek értékelte.

Az alapítás dátuma: Főleg a személyi szolgáltatások és a termelő üzemek esetében szokták hangsúlyozni az alapítás időpontját. Ez a dátum azt hivatott jelezni, hogy a vállalat minden körülmények között megállja a helyét a piacon, termékére hosszú ideje létezik kereslet, vásárlói visszatérnek. A szállodák esetében csak a kastélyszállóknál mutat jól egy régi dátum, mivel a termék részét képezi a korabeli hangulat. Jelenlegi szállodai kommunikációkat vizsgálva úgy tűnik, hogy a „legújabb” jelzést használják leginkább. Ehhez a modernitás, a design és a „nem lelakott” minőséget kapcsolják a vendégek.

Az eddig felsorolt jelzések hatásukat tekintve tehát kétféleképpen észlelhetők. Egyrészt a várható minőségi színvonalra utalnak, másrészt pedig a szolgáltató iránti bizalmat növelik. A 2. táblázat rendszerezi a szállodai gyakorlatban használható jelzéseket. A kifejtett hatás mellett fontos szempont, hogy a jelzés előállítása és kibocsátása mekkora

ráfordítást igényel. A ráfordítások alatt a konkrét pénzügyi kiadások jelentkeznek, illetve azok az elveszett hozamok (például bevétel-kiesés), amelyet a szolgáltató feláldoz. Azon jelzések alkalmazása, amelyek előállítása költséges, csak akkor célszerű, ha valószínűsíthető az újravásárlás, vagy a jelenlegi vendégek képesek befolyásolni mások vásárlási hajlandóságát (pl. a vélemény vezérek, hangadó bloggerek, celebek).

2. táblázat
A jelzések hatása és költségvonzata

Jelzés	Minőségre utaló jelzés	Bizalmat keltő jelzés
Magas költségű (pénzügyi kifizetés vagy elvesztett hozam)	A márkanév építése Marketing költség Kuponos értékesítés	Alacsony bevezető árak Sztenderdizálás
Közepes költségű	Osztálybesorolás (*) Engedmények Minőség tanúsítványok	Minőség tanúsítványok Márka "szövetség"
Alacsony költségű	A szálloda neve Magas Rack Rate Többlet szolgáltatások	Nyújtott garanciák Szakmai szervezetek elismerései Az alapítás dátuma

Forrás: saját szerkesztés

A táblázatban szereplő jelzések besorolása egyfajta javaslat, amely nem tekinthető merev csoportosításnak.

A jelzések alkalmazásának javasolt alapelvei

A jelzésekhez kapcsolódó elmélet feltételeit és kereteit már értelmezték a kutatók, de a menedzserek számára kevés a konkrét útmutatás arra vonatkozóan, hogy bizonyos helyzetekben mely jelzések használata a leghatékonyabb. A vállalkozások gyakran a legolcsóbb megoldásokat keresik, pedig a jelzésekre közel azonos mértékben kell áldozni. Hol van ez a mérték? Elméletben legalább annyit kell költeni, amennyi távol tartja (eltántorítja) az alacsony minőségű versenytársakat attól, hogy ők is hasonló jelzéseket küldjenek. Annál viszont kevesebbet, mint az ebből remélt haszon, hogy annak mértéke vonzó maradjon a magas minőségű vállalatok számára.

Amennyiben a *célszegmens* könnyen azonosítható (például a magyar kisgyermekes családok), akkor a forgalomfüggő jelzéseket célszerű preferálni, mint például az alacsony bevezető árak. Ha a célközönség nehezen behatárolható (például az egészségtudatosok), akkor az értékesítéstől független jelek használhatóak, azaz a reklámköltség emelése). Ha nincs pontos célszegmens, akkor például az alacsony (bevezető) árak az érzékeny fogyasztókat fogják vonzani. Ebben az esetben a forgalomfüggő jelzés nagyon drága lesz, hiszen az alacsonyabb jövedelmű (érzékeny) vendég szegmens nem fogja kifizetni a később megemelt árat.

A *minőségre* fogékony szegmens nagyságától is függ az alkalmazott jelzések köre. Ha viszonylag széles körről beszélünk, akkor az alacsony minőségű versenytársak is be fognak szállni a jelzéseikkel, mert mindaddig, amíg a gyengébb minőségük nyilvánvalóvá nem válik, nyereséggel zárják az egyszeri tranzakcióikat. A magas minőségű vállalatoknak tehát a későbbi nyereségre kell törekedniük, és a minőség kommunikálására kell helyezni a hangsúlyt.

Ha erős *versenyhelyzet* áll fenn az adott területen – mint ahogy ez a szállodapiacra jellemző –, a vállalat szembesülhet azzal, hogy több jó minőségű konkurens is jelzi a saját magas minőségét. Érdeemes ekkor inkább a potenciális vendégek bizalmát elnyerni az erős reklám zajban, és az azonos minőségi szinten megkülönböztetni a szállodát az elnyert szakmai elismerések vagy garanciák hangsúlyozásával.

Amennyiben *pénzügyi nehézségeik* is vannak (alacsony cash flow), akkor azok a jelzések praktikusak, amelyek a jelenlegi érdeklődést növelik, és a jelzés költségét későbbre halasztják. Tipikusan a jótállások, garanciavállalások tartoznak ide. Szállodákra e jelzés használata még nem jellemző. Mivel a szolgáltatás minősége a fogyasztáshoz képest hamar (azonnal) kiderül, ezért a gyengébb minőségű szállodák biztosan nem fognak garanciákat vállalni.

A szállodák kihasználhatják az értékesítési és beszállítói hálózatukból eredő hasznokat is. Ha van elismert vállalattal kapcsolata (például légitársaság, utazás szervező, kozmetikai gyártó), azzal „márka szövetségre” léphet, azaz hangsúlyoznia kell a másik cég jó minőségét, és a szoros együttműködést. Így egy másik márka magas értékét használja saját minőségének jelzésére. Ha a versenytársak ezzel nem élnek, akkor sikeres lehet a jelzés. Ennek megvalósítását az alacsony együttműködési készség nehezíti hazánkban.

Összefoglalás

Az előzőek alapján látható, hogy a szolgáltatásminőség kérdése még mindig sok teret ad a kutatók számára. A marketing szakirodalom foglalkozik a minőség jelzésekkel, de ezek sokoldalúsága miatt több nyitott kérdés is van. Többféle jelzés értelmezhető a minőség vonatkozásában, de nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a fogyasztók ezeknek mely kombinációját használják bizonyos szituációkban. A szálloda kiválasztásakor a szolgáltató irányában a bizalom megszerzése éppoly fontos, mint a várható minőségről alkotott reális kép sugárzása. Ha a minőség jelzés helyesen orientál, akkor a vendégek elvárásai is reálisak lesznek. Így megnőhet annak az esélye, hogy a tapasztalt szolgáltatás minőség közel kerüljön az elvárásokhoz, és a vendégek elégedettek legyenek.

A szállodai szolgáltatók esetében az osztályba sorolás a minőség egyik legáltalánosabban ismert mércéje. A * szimbólum az adott minőség kategória kritériumainak való megfelelést jelzi. A színvonal azonban az adott kategórián belül is különbözhet, mivel a megfele-

lés mértéke eltérhet. A szálloda tényleges minősége sokkal komplexebben értelmezhető. A minőség magában foglalja, hogy a szállodai vezetés elkötelezett a folyamatos színvonal-emelés és a minőségtudatos működés mellett. Ennek értelmében a technikai körülmények és a folyamatok megfelelnek az előírásoknak és a szakmai normáknak, megfelelnek a saját maga által felállított sztenderdeknek, a küldetésben megfogalmazott célkitűzéseknek, a vendégek elvárásainak, és a különböző jelzésekkel a kommunikációban tett ígéreteknek.

További kiterjedt empirikus kutatás pontosabban feltárhatja, hogy a szállodák minőségének előzetes felmérésekor milyen jelzésekre támaszkodnak a potenciális vendégek; hogyan dekódolják a küldött jeleket, illetve milyen intenzitással hatnak rájuk a minőségjelzések a fogyasztás előtt és azt követően. A minőség fejlesztési intézkedések fontos kiegészítője lehet a szállodák esetében az elért minőség hiteles és reális kommunikációjának megvalósítása a minőségjelzések segítségével.

HIVATKOZÁSOK

- ALBA, J. W.– HUTCHINSON, J.W. (1987): Dimensions of Consumer Expertise. *Journal of Consumer Research*, 13, 411–454.
- AKERLOF, G.A. (1970): The Market for Lemons: Quality, Uncertainty, and the Market Mechanism. *The Quarterly Journal of Economics*. 84. sz. 488–500.
- CAVES, R.E.– GREENE, D.P. (1996): Brands' Quality Levels, Prices, and Advertising Outlays : Empirical Evidence on Signals and Information Costs. *International Journal of Industrial Organization*, 14. sz., 29–52.
- CONNELLY, B. L.– CERTO, S.T. – IRELAND, R.D. – REUTZEL, C. (2011): Signaling Theory: A Review and Assessment. *Journal of Management*, 37(1), 39–65.
- DAWAR, N.– PARKER, P. (1994): Marketing Universals : Consumers' Use of Brand Name, Price, Physical Appearance, and Retailer Reputation as Signals of Product Quality. *Journal of Marketing*, 58, 81–95.
- EREVELLES, S.– ROY, A.– YIP L.S.C. (2001): The Universality of the Signal Theory for Product and Services. *Journal of Business Research*, 52, 175–187.
- FARKASNÉ, F. M. – MOLNÁR, J. (2007): *Közgazdaságtan I. – Mikroökonómia*. DE AMTC AVK, Debrecen
- FELTOVICH, N.– HARBAUGH, R.– TO, T. (2002): Too cool for school? Signalling and Countersignalling, *RAND Journal of Economics*, 33, 630–649.
- GERGAUD, O. – LIVAT, F. (2007): *How do consumers use signals do assess quality?* AAWE (American Association of Wine Economists) Working Paper. April 3. sz. 1–23.
- GERSTNER, E. (1985): Do Higher Prices Signal Higher Quality? *Journal of Marketing Research*, 22. sz., May, 209–215.
- HOFSTEDE, G. (2001): *Culture's Consequences*. Beverly Hills, CA : Sage Publications.

- IPPOLITO, P.M. (1990): Bonding and Nonbonding Signals of Product Quality. *Journal of Business*, 63(1), 41–60.
- JONES, P.– HUDSON, J. (1996): Signalling Product quality : When is Price Relevant?. *Journal of Economic Behavior and Organisation*, 30, 257–266.
- KIRMANI, A. (1997): Advertising Repetition as a Signal of Quality : If It's Advertised So Often, Something Must Be Wrong. *Journal of Advertising*, 26(3), 77–86.
- KIRMANI, A.– RAO, A.R. (2000): No Pain, No Gain: A Critical Review of the Literature on Signaling Unobservable Product Quality. *Journal of Marketing*, 64. sz. April, 66–79.
- MONTGOMERY, C. A.– WERNERFELT, B. (1992): Risk Reduction and Umbrella Branding. *Journal of Business*, 65(1), 31–50.
- MSZ EN ISO 9000: 2005 - *Minőségirányítási rendszerek. Alapok és szótár*
- RAO, A.R.– MONROE, K.B. (1988): The Moderating Effect of Prior Knowledge on Cue Utilization in Product Evaluations. *Journal of Consumer Research*, 15(2), 253–264.
- SHAPIRO, C. (1983): Premiums for High Quality Products as Returns to Reputations. *Quarterly Journal of Economics*, November, 659–679.
- SPENCE, M (1973): Job Market Signaling. *The Quarterly Journal of Economics*, 87(3), 355–374.
- SPENCE, M. (2002): Signaling in Retrospect and the Informational Structure of Markets. *American Economic Review* 92(3), 434–459.
- STIGLITZ, J.E. (2001): *Information and the Change in the Paradigm in Economics*. Előadás a Nobel-díj átvételekor, Aula Magna, Stockholm University, 2001. december 8.
- WEISS, A. (1995): Human Capital vs. Signaling Explanations of Wages. *The Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 133–154.
- WERNERFELT, B. (1988): Umbrella Branding as a Signal of New Product Quality: an Example of Signalling by Posting a Bond. *RAND Journal of Economics*, 19(3), Autumn, 458–466.
- 1989, "Principal and agent," In J. Eatwell, M. Milgate and P. Newman (eds.): *The New Palgrave. Allocation, Information and Markets*. New York: W. W. Norton
- <http://www.hospitalitynet.org/news/4050893.html> (letöltés ideje: 2012.08.21)

Lőkös Dániel

A GYÓGYÚSZÁS HATÁSA FUNKCIONÁLIS GERINC ELVÁLTOZÁSOS ÉS ASZTMÁS ISKOLÁSOK SZORONGÁSÁRA

Fóton, Dunakeszin, Erdőkertesen, valamint Újpesten több mint 10 éve szervezünk gyógytestnevelőként gyógyúszást, úszás oktatást. Az alkalmazott oktatási módszer a kezdetektől a TF-en tanultakra épült, amelyet az Akarat – modell (Gyene 2006) megismerése után a 18 éves kor alatti csoportos gyógyúszás speciális módszerével (Jády 2002) egészítettem ki. Korábbi vizsgálatunkkal (Lőkös, Sipos 2009) arra a kérdésre kerestük a választ, hogy miben különbözik a decimális életkor és testtömeg index szerint homogén csoportot alkotó nem gyógyúszó egészséges gyerekek és a tartáshiba miatt gyógyúszáson résztvevők pillanatnyi és alkati szorongása, vizsgaszorongása, szociális szorongása, testi énképe és mozgásos ügyessége. Jelen cikkünkben arról számolunk be, hogy 2011-ben a két év elteltével történt utánkövetéses vizsgálatunk milyen változásokat tárt fel a gyógyúszó csoportokban és a tartáshibával nem rendelkező nem gyógyúszó kontroll csoportban, a korábbi vizsgálat változóiban.

The authors organise swimming and health swimming training for more than 10 years at cities of Fót, Dunakeszi, Erdőkertes, and Budapest-Újpest. The method used here is based on those experiences learnt at TF College primarily that of Akarat – modell (Gyene 2006) and for groups under age of 18 complemented with special techniques (Jády 2002). Our previous research (Lőkös, Sipos, 2009) focused on the differences of decimal age and bodyweight index for homogeneous and non homogeonus groups. This paper reffers to the follow up examination conducted in 2011 and two years later analysing the changes in the above mentioned groups comparably to the original analysis period findings.

A gyógyúszás kialakulása

A gyógyúszás hazánkban az 1970-es években az asztmás betegek részére szervezett úszásoktatással kezdődött. 1973-tól működik a Gyene István által kidolgozott „Akarat–modell”, nevelési programot is tartalmazó úszásterápia, amelynek újdonsága az volt, hogy a tünetmentes időszakban szervezik a foglalkozásokat. A módszer igazán eredményesnek mondható, mivel a rendszeresen sportoló asztmás gyermekek légzésfunkciós

értékei folyamatosan javulnak, gyógyszeresükségletük, illetve a tünetes napok száma csökken, állóképességük javul, fizikai terhelhetőségük azonos lesz az egészséges társaikéval. (Gyene, 2006)

Az asztma közgazdasági vonatkozásban két legkiemelkedőbb tényezője a tünetes napok számának és a gyógyszerfogyasztásnak a csökkenése, az asztmára fordított kiadásokat ugyanis világszerte magasabbra becsülik, mint a TBC és a HIV/AIDS együttes költségeit (Dobosné Nádházi, 2009). Az úszásterápia mellett szólnak azok a tények is, hogy viszonylag olcsó, könnyen megszervezhető, nincs ártó mellékhatása, és a terhelés következtében fellépő nehézlégzésnek minimális a kockázata.

A sikeres programok mintájára az 1980-as, 1990-es években bővítette az OEP az ellátottak körét: ortopédiai, belgyógyászati és neurológiai elváltozásokkal rendelkező betegek kezelésére, illetve ezeknek a betegségcsoportoknak a megelőzésére.

Jády (1996) megállapítása szerint az asztmások úszásterápiája nem korlátozódhat az edzések oktatási folyamatára, mert a betegség pszichoszomatikus jellege miatt asztmás betegeknél hangsúlyosabb személyiségfejlesztés válik szükségessé, mint az egészséges gyermekek esetében, így a pedagógiai munka jelentősége meghatározódik.

Az orvosok és a pszichológusok nagy figyelmet fordítanak a beteg személyiségére, családi kapcsolatrendszerére. Szükséges hosszú távú célként megjelölni, hogy a programhoz egy, a szülők számára kialakított rekreációs tevékenység csatlakozzon. Fontos tudni, hogy az egészségi állapotot befolyásoló tényezők megoszlása: életmód: 43%, genetikai tényezők: 27%, környezeti hatások: 19%, egészségügyi ellátás: 11%. (Jády, 1996, 1997) Sport segítségével csökkenthetjük a személyiségtorzulásokat. Fontos a pozitív értékeken alapuló sportember eszményképét, a sport és testedzés iránti igényt és tiszteletet kialakítani. Emellett értékként kell közvetíteni és átszarmaztatni a fegyelem és önfegyelem képességét, amelyek segítségével a gyógytestnevelés foglalkozásokon résztvevők reális önértékelésre tesznek szert.

Nehézségeket okoz a szülők meggyőzése, illetve aggodalmuk feloldása a tekintetben, hogy gyermekeiknek igenis szüksége van fizikai terhelésre, ezért is próbálják a gyógyúszó gyermek családját is minél jobban bekapcsolni a foglalkozásokba. (Gyene – Lőkös, 2009) Az asztmás gyermekeket túlzottan óvják a szülei, beléjük szuggerálják, hogy minimális fizikai terhelésre is bekövetkezhet a nehézlégzés. Az asztmás gyermekek céljai a versenysportéhoz képest speciálisak. A sajátos motivációt jellemzően az önbizalom növelő feladatok jelentik. (Jády - Szánthó, 1998)

A HRG (Hidroterápiás Rehabilitációs Gimnasztika) módszer 1994 óta levédett magyar rehabilitációs eljárás. Jellemzője, hogy alapos neurológiai és szenzomotoros vizsgálat

előzi meg. Ennek segítségével az organikusan éretlen gyermek idegrendszeri érettsége százalékban megadható, illetve a hiányosságok és a meglévő készségek-részképességek profilja is ismertté válik. A HRG-tréningeket ezeknek az adatoknak a figyelembevételével tervezik meg, tehát a csoport összeállításánál az aktuális érettségi szint számít elsősorban. A HRG-módszer és feladatok rendszeres és kellően intenzív alkalmazása a központi idegrendszer kéreg alatti szabályzásának normalizálódására pozitív hatással van. Ezzel párhuzamosan a sikeres viselkedésszervezéshez és a kognitív funkciók végrehajtásához szükséges agykérgi sémák is „bejáratódnak”, ami a pozitív transzferfolyamatok kialakulását segíti elő. (Lakatos, 1994, 1999)

A gyógyúszás hatása az életminőségre, szorongási tünetekre

Balla (2009) a rendszeres fizikai aktivitás hatását vizsgálta asztmás fiatalok életminőségére, szorongási és depressziós tüneteire. Vizsgálataival bizonyította, hogy a gyerekek magasabb szorongás tünete a szülők magasabb stresszállapotában tükröződnek. A nemzetközi szakirodalmi adatokkal (Kelsay és munkatársai, 2005) összecseng az a megállapítása, amely szerint a lányok szorongási és depressziós tüneteinek a száma magasabb, mint a hasonló korú fiúké. Nem talált szignifikáns kapcsolatot az úszó és nem úszó asztmások életminősége terén. Kérdőíves felméréseiből kiderült továbbá, hogy a rendszeres úszóedzésnek nincs hatása az asztmások meglévő szorongási- depressziós tüneteinek mérséklésében.

Raat és munkatársai (2005) vizsgálataikkal igazolták, hogy az életminőség kevésbé korrelál az asztma súlyosságával, mint az aktuális tünetekkel kontrolláltsággal. Fanelli és munkatársai (2006) asztmás gyerekeken végzett felméréseikben megállapították, hogy a rendszeres fizikai aktivitás növeli az életminőséget. Akcakaya és munkatársai (2003) kutatásaikból kiderült, hogy a súlyos asztma gyakrabban társul erős szorongással, pszichés problémákkal, mint az enyhe tüneteket produkáló asztma.

Jelen kutatási eredmények előzményei

Az újpesti Bajza utcai Általános Iskolában vizsgált iskolai testnevelésórán résztvevők (N=93) a szorongásra való hajlamban, és a társak részéről jelentkező negatív értékeléstől való félelemben mutattak nemi különbségeket. A lányok jobban teljesítettek a motoros próbában, de szorongásra hajlamosabbak, mint a fiúk. A vizsgálati csoport és a teljes mintából nem, decimális életkor és testtömegindex szerint kiválogatott illesztett kontrollcsoport (N=26) a szorongásmutatók szerint szignifikáns eltérést nem mutattak. Figyelembe véve, hogy a tartáshibás gyógyúszók a pszichometriai skálák eredményei alapján nem maradtak el az egészséges gyerekekből álló kontrollcsoporttól, megállapítható, hogy a gyógyúszó programban hatékonyan valósult meg a testi-lelki egészségfejlesztés. (Lőkös, 2010)

Minta és módszer

Míg Magyarországon 4-5000 fő 18 év alatti gyermek vesz részt OEP támogatással a speciális úszásoktatást is tartalmazó gyógyúszó programban, addig Budapest 4. kerületében 3-400-an gyógyúsznak. A mintavételnél elsődleges szempont volt, hogy nemre, életkorra, egészségi állapotra, az úszástudás szintjére, valamint az iskolai hatásokat tekintve – testnevelés óra, iskolai elvárások, tanárok személyisége – homogén csoportba tartozó almintákat kapjunk. A Budapest 4. kerületi Bajza József Általános Iskola 1 - 4. osztályában (N=123) fordult elő a gyerekek között a legnagyobb gyakorisággal a tartáshiba (csontszerkezeti elváltozással nem járó – funkcionális scoliosis) és a túlsúly miatti csoportos gyógyúszó programban való részvétel (N=26). A vizsgálatba bevontuk a gyógyúszó gyerekek osztálytársait is, így lehetőség adódott decimális életkor és testtömegindexnek megfelelő illesztett kontrollcsoportot alkotó alminták létrehozására. Az ország legrégebbi és legsokszínűbb kiegészítő programokat – futás, torna, kerékpár és sítábor – biztosító gyógyúszató egyesületének a fentebb meghatározott alapsokaságba illő asztmatikus tüneteket is produkáló tartáshibás gyógyúszóit (N=15) a hozzájuk illesztett kontrollcsoporttal együtt is kétszer vizsgáltuk.

Az újpesti Bajza József utcai Általános Iskolából

- 11 fő csoportos gyógyúszásban résztvevő, 8,5 - 11 éves tartáshibás fiú,
- 16 fő csoportos gyógyúszásban résztvevő, 8,5 - 11 éves tartáshibás lány,
- 62 fő nem gyógyúszó 8,5 - 11 éves fiú,
- 61 fő nem gyógyúszó 8,5 - 11 éves lány.

Az Akarat DSE-ben csoportos gyógyúszásban résztvevő asztmatikus tüneteket is produkáló tartáshibás

- 8 fő fiú 8,5 – 11,5 éves,
- 7 fő lány 8,5 – 11,5 éves.

Pszichometriai skálák

Csoportos gyógyúszó programban résztvevő tartáshibás (A – csoport) és gyógyúszás alapú komplex sportterápiás programban résztvevő asztmatikus tüneteket is produkáló tartáshibás (B - csoport), valamint nem, testtömegindex és decimális életkor szerint illesztett egészséges kontrollcsoportba tartozó gyerekeknél vizsgáltuk az alábbiakat:

1. Állapot (pillanatnyi) szorongás State – anxiety (STAIC/S)
2. Vonás (alkati) szorongás Trait – anxiety (STAIC/T) (State Trait Anxiety Inventory for Children: STAIC, Spielberger, 1973)
3. Gyermekek szociális szorongásának összpontszáma Social Anxiety and Distress Total Scores (SAD/TOT)

4. Gyermek új szituációban jelentkező szociális szorongása Social Anxiety and Distress in New Situations subscale (SAD/N)
5. Negatív értékeléstől való félelem Fear of Negative Evaluation subscale (SAD/FNE)
6. Gyermek általában megjelenő szociális szorongása Social Anxiety and Distress in General subscale (SAD/G) (Social Anxiety Scale for Children, Greca et al., 1988)
7. Aggodalom Worry subscale (TAI/W)
8. Érzelmi izgalom Emotionality subscale (TAI/E)
9. Vizsgaszorongás összpontszám Total scores of TAI (TAI/TOT) (Test Anxiety Inventory, Spielberger, 1980)

Valamennyi vizsgálati személy követéses – hosszmetzeti vizsgálatban vett részt. Az első és a második mérés között 1,5 év telt el.

Eredmények

1. táblázat

A gyógyulás alapú komplex sportterápiás csoport (B – csoport) első és második vizsgálatban kapott átlag pontszámainak összehasonlítása egymintás T-próbával (N=15) (decimális életkor, STAIC-H, SASC-H, TAI-H és BMI)

	Változó	Átlag	N	Szórás	Átlag hibája
1. pár	Decimális ék. 1	10,32	15	1,10	0,28
	Decimális ék. 2	11,77***	15	1,10	0,28
2. pár	STAIC/S 1	32,47	15	4,34	1,12
	STAIC/S 2	29,13**	15	3,20	0,83
3. pár	STAIC/T 1	32,40	15	6,01	1,55
	STAIC/T 2	26,47**	15	3,09	0,80
4. pár	SAD/TOT 1	60,80	15	12,00	3,10
	SAD/TOT 2	47,67**	15	8,03	2,07
5. pár	SAD/N 1	16,87	15	5,28	1,36
	SAD/N 2	12,33**	15	3,27	0,84
6. pár	SAD/FNE 1	19,93	15	5,86	1,51
	SAD/FNE 2	15,07**	15	3,83	0,99
7. pár	SAD/G 1	7,67	15	2,13	0,55
	SAD/G 2	5,80**	15	1,21	0,31
8. pár	TAI/TOT 1	37,67	15	9,78	2,53
	TAI/TOT 2	30,20**	15	5,00	1,29
9. pár	TAI/W 1	13,60	15	2,92	0,75
	TAI/W 2	10,73**	15	1,71	0,44

10. pár	TAI/E 1	15,87	15	5,85	1,51
	TAI/E 2	12,70*	15	2,96	0,76
11. pár	BMI 1	19,22	15	4,37	1,13
	BMI 2	19,19	15	2,81	0,72

* $p < 0.003$; ** $p < 0.000$

A szorongás mutatók mindegyike statisztikusan jelentős mértékben kedvező változást mutat az első és második mérések összehasonlításában. A vizsgaszorongás összpontszáma is igen erős ($p < 0.003$), a többi vizsgaszorongás mutató-, a pillanatnyi és az alkati szorongást-, valamint szociális szorongást mérő skálák eredményei még erősebb szignifikancia szinten ($p < 0.000$) térnek el egymástól.

2. táblázat

A gyógyúszás alapú komplex sportterápiás csoport (B – csoport) STAIC-H, TAI-H és SASC-H skálák teszt-reteszt korrelációs megbízhatósági vizsgálata (N=15)

	Változó	N	Korreláció	Signifikancia
1. pár	STAIC/S 1./2.	15	,894	$p < 0,000$
2. pár	STAIC/T 1./2.	15	,912	$p < 0,000$
3. pár	TAI/TOT 1./2.	15	,883	$p < 0,000$
4. pár	TAI/W 1./2.	15	,717	$p < 0,001$
5. pár	TAI/E 1./2.	15	,895	$p < 0,003$
6. pár	SAD/N 1./2.	15	,960	$p < 0,000$
7. pár	SAD/FNE 1./2.	15	,898	$p < 0,000$
8. pár	SAD/G 1./2.	15	,779	$p < 0,001$
9. pár	SAD/TOT 1./2.	15	,905	$p < 0,000$

Valamennyi vizsgált skála megbízhatósága megfelelőnek bizonyult mindkét vizsgálatban.

3. táblázat

A gyógyúszó csoport (A – csoport) első és második vizsgálatban kapott átlag pontszámainak összehasonlítása egymintás T-próbával (N=26) (decimális életkor, STAIC-H, SASC-H, TAI-H és BMI)

	Változó	Átlag	N	Szórás	Átlag hibája
1. pár	Decimális ék. 1	9,77	26	1,10	0,14
	Decimális ék. 2	11,60	26	1,10	0,14
2. pár	STAIC/S 1	33,15	26	4,34	1,24
	STAIC/S 2	30,92	26	3,20	1,19
3. pár	STAIC/T 1	33,12	26	6,01	1,33
	STAIC/T 2	30,31*	26	3,09	1,12
4. pár	SAD/TOT 1	61,62	26	12,00	2,20
	SAD/TOT 2	57,36**	26	8,03	1,98
5. pár	SAD/N 1	15,96	26	5,28	0,85
	SAD/N 2	15,04	26	3,27	0,69
6. pár	SAD/FNE 1	21,62	26	5,86	1,18
	SAD/FNE 2	19,00**	26	3,83	0,97
7. pár	SAD/G 1	7,92	26	2,13	0,85
	SAD/G 2	7,00	26	1,21	0,74
8. pár	TAI/TOT 1	42,50	26	9,78	1,20
	TAI/TOT 2	37,69*	26	5,00	0,84
9. pár	TAI/W 1	15,04	26	2,92	0,46
	TAI/W 2	12,85**	26	1,71	0,50
10. pár	TAI/E 1	19,00	26	5,85	2,03
	TAI/E 2	17,19*	26	2,96	1,63
11. pár	BMI 1	18,22	26	4,37	0,76
	BMI 2	18,80	26	2,81	0,72

* $p < 0.014 - 0.038$; ** $p < 0.002 - 0.006$

A második vizsgálat kedvezőbb szorongás értékeket mutatott. Statisztikailag jelentősen alacsonyabb szorongás pontszámokat értek el a vonás szorongás ($p < 0,018$), a szociális szorongás összpontszám ($p < 0,006$), a negatív értékeléstől való félelem ($p < 0,002$), a vizsgaszorongás összpontszám ($p < 0,014$), az aggodalom ($p < 0,004$) és az emocionális izgalom skálák értékei alapján a másfél év elteltével végzett ismételt vizsgálaton az általános iskolás gyógyúszók. (Table 3)

4. táblázat

A gyógyúszó csoport (A– csoport) STAIC-H, TAI-H és SASC-H skálák teszt-reteszt korrelációs megbízhatósági vizsgálata (N=26)

	Változó	N	Korreláció	Signifikancia
1. pár	STAIC/S 1./2.	26	,268	p<0,185
2. pár	STAIC/T 1./2.	26	,603	p<0,001
3. pár	TAI/TOT 1./2.	26	,625	p<0,001
4. pár	TAI/W 1./2.	26	,623	p<0,001
5. pár	TAI/E 1./2.	26	,724	p<0,000
6. pár	SAD/N 1./2.	26	,481	p<0,013
7. pár	SAD/FNE 1./2.	26	,777	p<0,000
8. pár	SAD/G 1./2.	26	,432	p<0,027
9. pár	SAD/TOT 1./2.	26	,687	p<0,000

A STAIC/H teszt vonás alskálája, a szociális szorongás új helyzetben és a szociális szorongás általában alskálák kivételével valamennyi vizsgált skála megbízhatósága megfelelőnek bizonyult mindkét vizsgálatban.

5. táblázat

A teljes gyógyúszó minta (N=41) és a nemek, decimális életkor, valamint BMI szerint illesztett kontroll minta (N=41) átlag pontszámainak összehasonlítása kétmintás T-próbával (decimális életkor, STAIC-H, SASC-H, TAI-H és BMI)

	Változó	Átlag	N	Szórás	Átlag hibája
1. pár	Decimális ék. 1	11,62	41	1,06	0,16
	Decimális ék. 2	11,68	41	0,85	0,13
2. pár	STAIC/S controll group	31,30	41	5,44	0,86
	STAIC/S Sth group	30,12	41	5,73	0,91
3. pár	STAIC/T controll group	31,07	41	5,83	0,91
	STAIC/T Sth group	29,49	41	6,23	0,97
4. pár	SAD/N controll group	15,70	41	4,41	0,69
	SAD/N Sth group	16,44	41	4,30	0,67
5. pár	SAD/FNE controll group	19,34	41	4,88	0,76
	SAD/FNE Sth group	18,80	41	6,31	0,99
6. pár	SAD/G controll group	7,24	41	2,41	0,38
	SAD/G Sth group	6,88	41	2,60	0,41
7. pár	TAI/TOT controll group	37,27	41	9,63	1,50
	TAI/TOT Sth group	36,39	41	11,98	1,87
8. pár	TAI/W controll group	12,95	41	3,23	0,50
	TAI/W Sth group	13,29	41	4,78	0,75
9. pár	TAI/E controll group	16,34	41	5,31	0,83
	TAI/E Sth group	15,39	41	5,76	0,90
10. pár	BMI controll group	18,89	41	3,85	0,60
	BMI Sth group	19,09	41	3,52	0,52

A teljes gyógyúszói minta (N=41), amely a gyógyúszáson alapuló komplex sportterápiás módszerrel foglalkoztatott csoportból (N=15) és az általános iskolás gyógyúszók (N=26) almintájából áll a szorongásmutatókban statisztikailag jelentős mértékben nem különbözik a teljes kontrollmintából kiválogatott illesztett almintától (N=41).

6. táblázat

A gyógyúszás alapú komplex sportterápiás csoport (N=15) és a nemek, decimális életkor, valamint BMI szerint illesztett kontroll csoport (N=15) átlag pontszámainak összehasonlítása kétmintás T-próbával (decimális életkor, STAIC-H, SASC-H, TAI-H és BMI)

	Változó	Átlag	N	Szórás	Átlag hibája
1. pár	Decimális ék. kontroll	10,32	15	1,10	0,28
	Decimális ék. gyógyúszó	11,77**	15	1,10	0,28
2. pár	STAIC/S kontroll	32,00	14	4,19	1,12
	STAIC/S gyógyúszó	27,79***	14	2,55	0,68
3. pár	STAIC/T kontroll	32,40	15	6,01	1,55
	STAIC/T gyógyúszó	26,20***	15	3,00	0,78
4. pár	SAD/N kontroll	16,87	15	5,28	1,36
	SAD/N gyógyúszó	16,15	15	5,08	1,26
5. pár	SAD/FNE kontroll	19,93	15	5,86	1,51
	SAD/FNE gyógyúszó	15,47***	15	4,02	1,04
6. pár	SAD/G kontroll	7,67	15	2,13	0,55
	SAD/G gyógyúszó	5,80***	15	1,21	0,31
7. pár	TAI/TOT kontroll	36,40	15	9,21	2,38
	TAI/TOT gyógyúszó	30,60**	15	5,18	1,34
8. pár	TAI/W kontroll	13,13	15	2,80	0,72
	TAI/W gyógyúszó	10,73***	15	1,71	0,44
9. pár	TAI/E kontroll	14,73	15	5,44	1,41
	TAI/E gyógyúszó	12,73*	15	2,96	0,77
10. pár	BMI kontroll	19,22	15	4,37	1,13
	BMI gyógyúszó	19,19	15	2,81	0,72

*P < 0,003; **P < 0,001; ***P < 0,000

A teljes minta második vizsgálatánál a gyógyúszáson alapuló komplex sportterápiás csoportnál valamennyi szorongás-mutatóban kedvezőbb értéket mértünk, mint a kontroll mintából nemek, decimális életkor és testtömegindex szerint kiválogatott illesztett almintánál. A gyógyúszóknál statisztikailag jelentősen alacsonyabb ($p < 0,003$) a szociális szorongás új helyzetben és a vizsgaszorongás emocionális izgalom pontszámok értéke. Erősen szignifikáns mértékben mutatnak kedvező irányú eltérést a vizsgaszorongás összpontszámában ($p < 0,001$) és még erősebb a pillanatnyi és alkati szorongás skála, a szociális szorongás negatív értékeléstől való félelem és distressz általában skálák, valamint a vizsgaszorongás aggodalom skála összpontszámában látható különbség ($p < 0,00$). (6. táblázat)

7. táblázat

A gyógyúszó csoport (N=26) és a nemek, decimális életkor, valamint BMI szerint illesztett kontroll csoport (N=26) átlag pontszámainak összehasonlítása kétmintás T-próbával (decimális életkor, STAIC-H, SASC-H, TAI-H és BMI)

	Változó	Átlag	N	Szórás	Átlag hibája
1. pár	Decimális ék. kontroll	11,60	26	,70	,14
	Decimális ék. gyógyúszó	11,59	26	,67	,13
2. pár	STAIC/S kontroll	30,92	26	6,05	1,19
	STAIC/S gyógyúszó	31,38	26	6,57	1,29
3. pár	STAIC/T kontroll	30,31	26	5,70	1,12
	STAIC/T gyógyúszó	31,38	26	6,84	1,34
4. pár	SAD/N kontroll	15,04	26	3,78	0,74
	SAD/N gyógyúszó	16,19	26	3,72	0,73
5. pár	SAD/FNE kontroll	19,00	26	4,30	0,84
	SAD/FNE gyógyúszó	20,73	26	6,65	1,30
6. pár	SAD/G kontroll	7,00	26	2,56	0,50
	SAD/G gyógyúszó	7,50	26	2,98	0,59
7. pár	TAI/TOT kontroll	37,69	26	10,01	1,96
	TAI/TOT gyógyúszó	39,73	26	13,52	2,65
8. pár	TAI/W kontroll	12,85	26	3,51	0,69
	TAI/W gyógyúszó	14,77	26	5,36	1,05
9. pár	TAI/E kontroll	17,19	26	5,10	1,00
	TAI/E gyógyúszó	16,92	26	6,44	1,26
10. pár	BMI kontroll	18,70	26	3,59	,70
	BMI gyógyúszó	19,03	26	3,92	,77

Az általános iskolás gyógyúszók mintája (N=26) és a nem gyógyúszó teljes kontroll mintából (N=123) nemek decimális életkor és testtömegindex szerint kiválogatott illesztett kontrollcsoport (N=26) között nem volt statisztikailag jelentős különbség a szorongás skálák pontszámaiban. (7. táblázat)

Összefoglaló

A gyógyúszás alapú komplex sportterápiás módszerrel foglalkoztatott (B-Csoport) csoportban a szorongás mutatók mindegyike statisztikusan jelentős mértékben kedvező változást mutat az első és második mérések összehasonlítása alkalmával. A vizsgaszorongás összpontszáma is igen erős, a többi vizsgaszorongás mutató-, a pillanatnyi és az alkati szo-

rongást-, valamint szociális szorongást mérő skálák eredményei még erősebb szignifikancia szinten térnek el egymástól. Az iskolai testnevelés mellett kizárólag gyógyúszás terápiával foglalkoztatott (A-Csoport) csoport esetében statisztikailag jelentősen alacsonyabb szorongás pontszámokat figyelhetünk meg a vonás szorongás, a szociális szorongás összpontszám, a negatív értékeléstől való félelem, a vizsgaszorongás összpontszám, az aggodalom és az emocionális izgalom skálák értékeiben a másfél év elteltével végzett ismételt vizsgálaton.

Míg a B-Csoport valamennyi szorongás-mutatóban szignifikánsan jobb eredményt ért el, mint a nemek, decimális életkor és BMI szerint kiválogatott, illesztett kontroll csoport, addig az A-Csoport a saját illesztett kontroll csoportjától nem különbözött statisztikailag a második vizsgálat eredményei alapján.

HIVATKOZÁSOK

AKCAKAYA N. – AYDOGAN M. – HASSANZADEH A. – CAMCIOGLU Y. – COKUGRAS H. (2003): Psychological problems in turkish asthmatic children and their family. *Allergol Immunopathol*, 31:282–287.

BALLA K. (2007): The running fitness of young asthmatic patients. *Int. Rev Allergol Clin Immunol*, 13: 38–43.

DOBOSNÉ NÁDHÁZI M.(2009): *A gyógyúszás szolgáltatás és a biztosítás kapcsolata*. Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdasági Továbbképző Intézet Egészségügyi Biztosítási Szakértő szak, szakdolgozat

FANELLI A. – CABRAL AL. – NEDER JA. – MARTINS MA. – CARVALHO CR. (2007): Exercise training on disease control and quality of life in asthmatic children. *Med Sci Sports Exerc*, 39:1472–1480.

FARMOSI I., GAÁL SÁNDORNÉ (2007): *Óvodások és kisiskolások testi és mozgásfejlődése*. Nordex Kft. – Dialog Kampus, Pécs

GYENE I. (2006): Asztmás gyerekek gyógyúszásának 30 éves tapasztalatai az Akarat DSE munkájának tükrében. *Magyar Sporttudományi Szemle*, 47–49.

JÁDY Gy. (1996): *Asztmás gyermekek úszásoktatásának alapelvei*. Esszencia, 2. 22.

JÁDY Gy. (1997): A családterápia lehetőségei az asztmás gyermekek gyógyúszó programjában. *Budapesti Közegészségügy*, 2. 152-153.

JÁDY Gy. – SZÁNTHÓ A. (1998): Speciális egészségvédelmi és nevelési feladatok az asztmás gyermekek úszásterápiás programjában. *Egészségnevelés*, 3. 128–130.

KELSAY K. – HAZEL N. – WAMBOLT M. (2005): Predictors of bodydissatisfaction in boys and girls with asthma. *J Ped Psychol*, 30:522–531.

Koncepció a mozgásszervi betegségek leküzdésére a Csont és Izület Évtized jegyében. Vitaanyag – hozzászólás (2009), készítették: dr. Gyene István (Szakmai Egyesület a Gyógyúszó Gyermekekért, elnök), Lőkös Dániel (Szakmai Egyesület a Gyógyúszó Gyermekekért, titkár)

LAKATOS K. (1994): A nehezen kezelhető, hiperaktív, részképesség – kieséssel küzdő kisiskolás gyerekek csoportos uszodai mozgásterápiája a hidroterápiás rehabilitációs gimnasztika módszerrel, *Testnevelés és Sporttudomány*, Bp. 1994. 1. sz. 29–32.

LAKATOS K. (1999): A gyógyúszás foglalkoztató szakképzés előzményei, kialakulása, jövője. *ETInfo*, 5. 4-5.

LŐKÖS D. – SIPOS K. (2009): Sportterápia - az úszásterápia alapjai - gyógyúszás *Kalokagathia*, 2009. No. 2-3. 112–132.

LŐKÖS D. (2010): Swimming therapy for school children with functional spinal cord disorders (scoliotic, kyphotic and lordosis) *Kalokagathia*. 2010. No. 2-3. 121–129.

RAAT H. – BUEVING HJ. – JONGSTE JC. – GROOL MH. – JUNIPER EF. – WOUNDEN JC. (2005): Responsiveness, longitudinal- and cross-sectional construct validity of the Peadiatric Asthma Quality of Life Questionnaire (PAQLQ) in Dutch children with asthma. *Quality of Life Research*, 14:265–272.

dr. Nadicsán József

A SZEGÉNYSÉG ELLENI HARC ÁZSIAI SZÓSZÓLÓJA: AMARTYA SEN

Az idén 80 éves Amartya Sen a közgazdaságtan Teréz anyjának is nevezik, mivel kutatásai a szegénység felszámolása, a szociális vívmányok szélesítése köré csoportosíthatóak. A humán tőke fejlesztéséért tett erőfeszítéseit ismerte el 1998-ban a közgazdasági Nobel díjjal a tudományos közvélemény. Fő gondolata, hogy az emberi szabadságjogok szélesítése, a béklyók csökkentése hosszabb távon jobban szolgálja a társadalmak érdekeit, mint a pusztán számok nyelvére lefordított, de az emberi dimenziót háttérbe szorító pragmatista megközelítések.

Amartya Sen who is celebrating his 80th anniversary this year is often referred to as the Mother Therese of Economics since his outstanding research findings are closely related to elimination of poverty and new social era of development. The public deeply impressed by his work in development of human capital has expressed numerous appreciations resulting into Nobel Prize Award in 1998. The main idea of this paper is an extraordinary kind of expanding freedom rights of humans that serves much better the interests of social wellbeing and society advancement than any previous research models.

A Nobel díjas közgazdászok gondolatainak kutatása tisztán elmélettörténeti munkának tűnhet. Bár tagadhatatlan, hogy a közgazdasági gondolatok története is része az elméleti közgazdaságtannak – így a rokonság tudatos –, fontosabb azonban azt kiemelni, hogy e közgazdasági kutatások hozadéka számos korábbi gondolatot új megvilágításba állít, új fogalmi keret születik, amely alkalmasabb a globalizálódó világot sújtó bajok enyhítésére, megoldások keresésére.

Amartya Sen életútja

1933-ban született. Sent hol indiai, hol pakisztáni közgazdáként említik. Ennek az a magyarázata, hogy a korábbi Brit India területén született, s Brit Indiából 1947-ben, a vallási alapon történő felosztás következtében két önálló állam, India és Pakisztán született. Sen kelet-bengáliként az előbb említett területi felosztás értelmében a korábbi Kelet-Pakisztánt, 1971 óta Bangladesht vallhatja szülőföldjének.

1998-ban kapott közgazdasági Nobel díjat a jóléti közgazdaságtan területén végzett munkásságáért. A közgazdaságtan Teréz anyjának is nevezik a politikai liberalizmus, az éhínség leküzdésére, a nemek közötti egyenlőtlenség elérésére irányuló törekvéseiért, illetve ezek megfogalmazásáért. Az 1998-as díj odaítélésekor a Svéd Királyi Akadémia méltatásában a következő megfogalmazás szerepelt: „Etikai dimenziót vitt a közgazdaságtan olyan területére, amelyet jó ideje a számok világába zárkózó szakemberek uralnak.”

A közgazdaságtan bálványa az ezredfordulóig az anyagi mutatók összessége volt: jövedelem, nyereség, GDP növekedése stb., aszerint, hogy makro-, illetve mikroökonómiai szférában gondolkodunk. Sen fő kategóriája viszont a szabadság, vagy az emberi szabadságjogok, és ennek bővítése – értelmezésében – a fejlődés alapvető célja.

Megítélésem szerint egyre több jel mutatott arra az ezredforduló táján, hogy a közgazdaságtant övező interdiszciplináris területek növekvő szerephez jutottak, vagy ha úgy tetszik, a közgazdaságtan tágult interdiszciplináris irányokba (filozófia, etika, stb).

Sen közel 90 egyetem tiszteletbeli professzora az egész világon. Az USA-beli Harvard, Yale, Columbia egyetemek ugyanúgy tiszteletbeli tagjuknak tekintik, mint a nevesebb európai egyetemek, de Kanadától Dél Afrikáig, Indiáig számos intézmény felsorolható lenne.

Publikációi leginkább az éhínség leküzdése, a nemek közötti egyenlőtlenség meghaladása, a szegénység elleni globális fellépés, valamint a jóléti közgazdaságtan vonzáskörzetébe tartozó externális kérdések, finanszírozás kérdéseikhez kötődtek. Tanulmányai leginkább angolul, részben hindi és urdu nyelven jelentek meg. A fejlődés, mint szabadság című szintetizáló művét fordították le magyarra, 2003-ban. Publikációmban e művéből idézek.

Életszínvonal, életminőség kategóriák

Az életszínvonal kifejezésére nem elég a jövedelem, vagy az 1 főre jutó jövedelem kategória. Például: egy országban a statisztikai kimutatások szerint magasabb a GDP vagy az 1 főre jutó változata, a másik országban viszont tovább élnek, többen megélik az öregkort. Fel lehet tenni azt a provokatív kérdést, hogy hol magasabb az életszínvonal, az életminőség? (Szándékosan olyan példát választottam, amikor a kétféle mérce ellentétes.) Vigyáznunk kell a pontos kategória-használattal, életszínvonal, élet-minőség kategóriák bár hasonlóságot mutatnak, nem feltétlenül azonos tartalom kifejezői! Szeretném Sen nyomán hangsúlyozni, hogy az életminőség kategóriában arra fókuszálunk, hogyan éli az ember az életét. (Ez nyilván több faktor eredménye, s nem azonos azzal, hogy milyen az illető jövedelmi helyzete.)

A fentiekkel meglehetősen rokon az a közgazdaságtani törekvés, amely a makroökonómiai teljesítmény kategóriák táborában a GDP-t – domináns teljesítmény-mutatót – szándék szerint kiegészítené. Sok érv hangzik/hangzott el arra vonatkozóan, hogy a GDP nem

tájékoztat az elosztásról, annak arányairól, igazságos vagy igazságtalan voltáról, vagy olyasmiről, hogy a társadalom termelő tevékenysége a környezet megóvásával, gazdagításával, vagy ellenkezőleg, a civilizáció tönkretételével kapcsolódik össze.

A mi *Makroökonómia* tankönyvünkben (Egységes BGF Jegyzet) szerény utalás van arra, hogy a domináns GDP szerepkört ki kell egészíteni olyan mutatókkal, mint pl. a HDI (Human Development Index), ami az életminőség komplexebb kezelésére, számbavételére alkalmas. Sen munkássága még inkább erősíti e hiány pótlásának igényét.

Hasonlóképpen, közgazdasági tanításunk egyik lábjegyzetes utalása a GDP mellett a NEW (Net Economic Welfare) kategóriára történik, ami nettó gazdasági jólétre fordítható. Itt is, a fentiekkel analóg módon azt hangsúlyozzuk, hogy a jólét nem csak mérhető – főleg jövedelem nagyságban kifejezhető – kategória, hanem jólét-érzetünkhöz nem kvantifikálható hatások, mint a biztonságérzet, a demokratikus szólásszabadság, a közügyekben való részvétel stb. is szükségeltetnek. A jövedelem, vagyon szerepét – ami persze fontos! – integrálni kell egy szélesebb körbe!

Sen konklúziója: A társadalmak sikere azon múlik, milyen szabadságjogokkal bírnak egyénei, ez a társadalmi hatékonyság döntő meghatározója. A nagyobb szabadság növeli az emberek képességét, hogy segítsenek egyrészt magukon, másrészt befolyásolják a világot, mások életét. Szabadságjogaink sokfélék, alkalmunk van explicit módon értékelni a különféle szabadságjogok relatív szerepét az egyéni előnyök és a társadalmi haladás mérésében. A jövedelem, a GNP, stb. növekedése eszközei a társadalom tagjai által élvezett szabadság bővülésének. *A szabadság ennél szélesebb kategória*, függ a társadalmi-gazdasági szerveződési formáktól, intézményektől, polgárjogoktól.

Diktatúra kontra demokrácia

Gyakorta hallható, főleg afro-ázsiai politikusok, gazdasági vezetők szájából, hogy országuk, térségük sajátos fejlődési utat jár be, nem a szabadságjogokat, nem az egyént előtérbe állító utat járnak, sajátos útjuk – szabad fordításban a diktatúra! – alkalmasabb a harmonikus gazdasági fejlődés fenntartására, a nagyobb növekedési ütem elérésére, mint a nyugati liberális demokrácia.

A XX. század domináns politikai modellje valóban a demokratikus és részvételi elvű kormányzás Nyugaton. De ellenpólus is van a világban, elnyomás, nyomor, nélkülözés, kiegészülve a szabadságjogok korlátozásával, s a GDP-ben mért siker a diktatúrákban plasztikusan igazolható.

Tovább lépve, az elnyomás, a szabadságjogok eltiprása serkenti a gazdasági fejlődést, miközben az állítás kontrájaként bizonyítható, hogy az ázsiai filozófia, de még a konti-

nensről származó világvallások köre, a közgazdasági gondolkodás hagyományai a szabadságot állították középpontba. Az ázsiai értékekre hivatkozás nem ellentétes a szabadságjogok tágulásával, sőt az a kitétel is cáfolható, hogy a szabadság, tolerancia kategóriák kifejezetten nyugati értékek lennének.

A szabadság korlátozásához az említett harmadikvilág-beli térségekben gyakori érv, hogy forrásínségre hivatkozva halasztják el a fontos szociális beruházásokat (Sen munkáiban ázsiai példák szerepelnek.) Honnan vegyünk eszközöket a szolgáltatások, főleg szociális kiadások finanszírozására? – hangzik el a közismert szónoki kérdés. Meg kell várnunk, amíg gazdagabbak leszünk, s majd akkor tehetünk nagy ívű szolgáltatás-finanszírozást – egészül ki a szólam.

Közgazdasági ellenvetések Sen nyomán

A szociális szolgáltatások közismerten munka-igényesek, – más megfogalmazásban viszonylag olcsók a szegény országokban. (Ricardo komparatív költségek elméletéhez visszakanyarodva.) Tény, hogy kevés pénze van a szegény államoknak szociális védőháló kiépítésére, de kevesebb pénzre is van szüksége ilyen szolgáltatások nyújtásához. A relatív árak, költségek itt fontos paraméterek, eligazító tényezők. A szegény országnak nem kell megvárnia, amíg meggazdagodik. A szociális támogatások, szolgáltatások bővülése rövid távon, direkt módon hat az életminőségre, a várható élettartamra, a legtöbb szabadságjogra. A GDP növekedés viszont hosszabb távon hat a szociális faktorokra.

Jobb életminőséget könnyebben el lehet érni a „támogatásvezérelte”, demokratikus berendezkedésű gazdaságokban, s hosszabb távon célba lehet venni átfogóbb eredmények elérését, közte a gazdasági növekedés motorjának beindítását, a növekedés fenntartását is. A demokrácia jobban megvédi a gazdasági szabadságot, jobban szolgálja az élet kiteljesedésének szabadságát.

Az embereknek aktívan részt kell venniük sorsuk alakításában, ne csak passzív befogadói legyenek kormány-programoknak! A demokrácia szavatolása, a jogok érvényesíthetősége ezt segíti elő. Az államnak, társadalomnak széles körű szerepe van az emberi képességek erősítésében, megóvásában. Elképzelhető persze, hogy ez a szerep esetenként támogatást jelent, de a demokratikus jogosítványok érvényesítése elősegíti a nagykorúvá válást.

Az előző diktatúra-érv retorikai megnyilvánulása

A fejlődés azért káros, mert elpusztítja a hagyományokat, kulturális örökséget, a globalizálódó világunkban egyedi arculat, hagyományok nélküli kommersz terméké silányul az ország. Jobb gazdagnak, elégedettnek lenni, mint szegénynek és hagyományőrzőnek.

Első olvasatban frappánsnak, elfogadhatónak tűnik ez az érvelés. Ha viszont jobban belegondolunk, itt is a következő konklúzió adódik. Konfliktus két dolog között van:

- Az-e az alapvető döntés, hogy az emberek szabadon dönthessenek arról, hogy milyen hagyományt akarnak követni?
- Ragaszkodjunk-e ahhoz, hogy a kialakult hagyományokat kövessük bármi áron?
Vagy: az emberek engedelmeskedjenek vallási, világi vezetők döntéseinek?

Sen érvelése: Az ázsiai értékek nevében a részvétel szabadságát fojtják el, s nem vesznek tudomást legitimitásról, illetve az illegitim rendszerek tolerancia-képessége minimális, lépéseikkel ellentétes vélekedések, megoldások a legszigorúbban büntetendők. Az egyéni cselekvőerő a kulcs a bajok leküzdésében! Az egyéni szabadságot társadalmi elkötelezettségnek kell tekintenünk. A szabadságjogok bővítése, szabadság-hiányok megszüntetése a fejlődés elsődleges célja!

A fejlődés folyamatának két szemlélete

A fejlődés vad, vérrel-verejtékkel teli folyamat. A „keménység számít bölcsességnek”. Könnyen folytatható – a korábban már érintett – gondolatkör, s levezethető belőle egy logikai lánc:

- Álljunk ellen olyan csábításoknak, mint a legszegényebbeket védő szociális háló!
- Álljunk ellen olyan csábításnak, mint a népesség egészségének nyújtandó szociális támogatás!
- Álljunk ellen olyan csábításnak, mint politikai-polgári jogok „túl korai” bevezetése!
- Álljunk ellen olyan csábításnak, mint a demokrácia luxusa!

Azaz, a fenti elemeket később kell megvalósítani, támogatni, amikor már a vaskezű politika meghozta gyümölcseit. Most kemény kéz és vassfegyelem kell!

A másik felfogás szerint a fejlődés lehet „barátságos folyamat”. Kölcsonösen hasznos cserék zajlanak a társadalom tagjai, szervezetei között (komparatív cserék folyamata). A szociális háló mindenkire kiterjed, a politikai szabadságjogok érvényesülnek, a társadalmi haladás kézzelfogható.

Fejlődés gyorsan – vagy arányokat megtartó, lassúbb módon?

A fentiek engem emlékeztetnek a gazdasági növekedés témánál érintett gyors – egy tényezőn alapuló –, illetve a minden területre kiterjedő, ún. arányos fejlődés közgazdasági kettősére, az ott felmerülő dilemmákra. A kialakult arányokat, tradíciókat kövessük, minden terület kapjon fejlesztési forrásokat a korábban kialakult arányok szerint, ne rúgjuk fel a kialakult arányokat! Így tudniillik alacsonyabb lesz a növekedési ütem, de nem borulnak fel a kialakult arányok – vagy minden forrásunkat egy területre összpontosítsunk, felrúgva az arányosság követelményét! Szűk keresztmetszet elhárítása történeljében abban a

reményben, hogy a favorizált terület felfutása más területek számára is biztosít növekedési forrásokat, motorjává válhat távlatilag az arányos fejlődésnek. Ha ezt a párhuzamot folytatom, rövid – hosszú táv egysége, vagy rövidtávú hosszútávú ellentmondás is származtatható a fenti képből.

Haszonelvűség, hasznosság a közgazdaságtanban. A hagyományos értelmezés és buktatói

Az összhasznot hagyományosan úgy értelmezzük, hogy a jelentkező egyéni hasznokat összeadjuk, így valamiféle aggregált haszon képződik összhaszonként. Természetesen egyének közötti megoszlásról nincs igazán szó. Az igazságtalanságot is „hagyományosan” abban mérjük, mekkora az a veszteség, ahhoz képest, amit el lehetett volna érni.

A hasznosság interperszonális összehasonlítása azonban módszertanilag hiba. Ha feltételezzük, hogy mindenkinek ugyanaz a hasznossági függvénye, akkor azonosak a preferenciái, döntési magatartásai – hangoztatjuk. Valójában minden döntési magatartás hasznossági függvények sorozatával írható le. A döntési magatartások egyezősége még nem azonos a hasznossági függvények egybevágóságával. Vagy: reáljövedelmek összehasonlíthatósága még nem azonos a hasznosság összehasonlításával.

Valójában az emberi lények sokfélék, a hasznosságot célszerű úgy közelíteni, mint az adott személy preferenciáinak bonyolult rendszerét, annak megnyilvánulását. Ugyanaz a jószágkosár nem érhet ugyanolyan hasznosságot különböző embereknek – még a keresleti függvények egybeesése ellenére sem. A hasznosság árualapját még indexálni is nehéz, azonos árucsomag mellett is eltérő életminőség létezik emberek között, aminek fő magyarázata a személyes tulajdonságok különbözősége, a környezeti sokféleség (klíma, hőmérséklet, stb), vagy a *társadalmi* eltérések.

Megoldás, megoldási lehetőségek keresése

Az egyén mire megy adott jövedelmével? Jövedelmét hogyan tudja életminőségre átváltani? Kitüntetett szerepe van a konvencióknak, a szokások által kialakított magatartásmintáknak az adott társadalomban. (A fogyasztói magatartás mikroökonómiai elemzésekor szerényen demonstrációs hatásként említjük, méltatjuk.)

A szegénység nem pusztán szerény vagy kevés jövedelem, a jövedelemnek szerepe van abban, hogy mit tehetünk, s mit nem. Nem elég a szegénység vizsgálatánál a jövedelem nagyságára, elosztására hivatkozni! Melyek azok az erőforrások, jogosítványok, amire az embernek feltétlenül szüksége van? Ebben ti. szerepelnek un. elsődleges javak, általános források, amiknek hiányában nincs élet.

Valójában a szabadság egy komplexebb értelmezés, úgy fogalmazhatunk, hogy mindaz, ami révén elérhető az az élet, amit az emberek értékesnek tartanak. A szegénység is a képességek hiánya – nem pusztán alacsony jövedelem. A jövedelem hiánya ettől függetlenül lehet oka annak, hogy az egyén meg van fosztva bizonyos képességektől: pl. életkorból, fogyatékosságból, betegségből fakadó hátrányok csökkentik az egyén jövedelemszerző képességét. De a gondolatot folytatva, azt is megnehezíti, hogy jövedelmét képességekre váltsa, tudniillik nagyobb jövedelemhányad kell számára kezelésre, segítségre, stb.

Képesség-szemlélet, a korábbi jövedelem-szemlélet helyett

A szegénység elemzésénél „képesség-szemléletre” van szükség a korábbi „jövedelem-szemlélet” helyett. A jövedelem eszköz a szabadság, a korlátok lebontása felé. A képességek túlgulása nagyobb jövedelmet eredményez, de a kapcsolat fordítva is igaz: a jövedelmek túlgulása hozzásegít a képességek túlgulásához. Ma már evidencia a gazdasági növekedés, gazdasági nyitás hangsúlyozásánál, hogy ehhez megfelelő társadalmi háttér, humán tőkés fejlesztés kell.

Érzek kapcsolódást a makroökonómiában dominanciaként hangsúlyozott tényező, a humán-tőke fontossága és Amartya Sen szemlélete között. (v.ö. Jánossy Ferenc trendvonal elmélete). Színvonalas oktatás, egészségügyi ellátás nélkülözhetetlen a munkaerő-képzésben.

Összefoglalva: a gyors gazdasági növekedés eredményeként csökken egy országban a jövedelemmel mért szegénység, ez viszont komplementer módon segíti a képességek túlgulását, s kvázi gazdasági növekedést eredményez a humán tőkés fejlesztések révén.

Foglalkoztatás, munkanélküliség a képesség-szemléletű modellben

A munkanélküliség, a foglalkoztatás vizsgálatánál fontos a jövedelem- és a képesség-szemlélet eltéréseit hangsúlyoznunk. Ha valakinek magas a jövedelme, ő nem szegény a jövedelem-szemléletű vizsgálat alapján, de ha nincs lehetősége pl. politikai részvételre, szegény egy fontos szabadságjog értelmében, a képesség-szemlélet alapján.

A jövedelem- és a képesség-szemlélet megkülönböztetése, a köztük levő konfliktus hangsúlyozása azért fontos, mert a vizsgálat pont a hatékonyságot, egyenlőtlenséget eredményező tere vonatkozik. Az a szemlélet, amely szerint a munkanélküliség miatt kieső jövedelem kompenzálható állami támogatással, szintén a jövedelem-szemlélet korábbi dominanciáját erősítette.

Egyáltalán, a munkanélküliség csak jövedelem-kiesés (jövedelem-szemlélet)? A gazdagabb országokban, ahol a szociális háló „sűrűbb szövésű”, a támogatás, a munkanélküli segély jórészt kompenzálná a kieső jövedelmet.

A munkanélküliségnek számos, a jövedelem-kiesésen túlmutató hatása van. Innen kezdve a jövedelem-szemlélet képesség-szemléletre cserélhető.

- Pszichológiai kárként említhető, hogy mérséklődik a munkára való motiváltságunk.
- Elavul a szakképzettségünk, elveszítjük önbecsülésünket, a családi kapcsolatok felbomolhatnak, erősödik a társadalmi kirekesztettség.

Vélemény-különbségek a munkanélküliség kezelésében

Az USA szemlélete: ne támogassuk túl a nélkülözőket, bajba-jutottakat, de a munkanélküliségi ráta ne emelkedjen kétszámjegyűvé! Nyugat-Európában ezzel szemben az a tipikus mentalitás, hogy támogatni kell a bajbajutottakat, s minden igyekezetünk ellenére a munkanélküliségi ráta kétszámjegyű is lehet. (A háttérben a társadalmi – egyéni felelősség iránti attitűd-különbség külön elemzés tárgya lehetne.)

Bevett gyakorlatként említhető Európában, hogy a kieső jövedelmek helyreállításához, részleges pótlásához jó eszköznek bizonyult a közmunka rendszere, ahol a szereshető jövedelmen túl a munkavégzés becsületére, az emberi méltóság helyreállítására, s számos – jövedelem-szemléleten túli – faktor adódik.

Nagyon elítélendő az a szemlélet, arrogancia, amely a bajbajutottakat okolja szerencsétlenségükért, hogy maguk tehetnek bajukért, nyomorukért, s magával az okozattal magyarázza az okot. (Ilyen volt pl. az 1840-es ír éhínség angol interpretációja.)

Sen rövid konklúziója:

A bajt (munkanélküliség, éhezés stb.) könnyebb megelőzni, ha a gazdaság tehetősebb és növekedést produkál. Ha növekszik egy gazdaság, ez csökkenti a jogosultságok védelmének szükségességét, így költségét is. Ha a jogosultságok védelmének költségei csökkennek, ez közvetett módon növeli a védelem biztosításához rendelkezésre álló forrásokat, szélesíti a védekezés elvi, gyakorlati lehetőségét.

Pareto optimum hagyományos, illetve kiterjesztett értelmezése

Hagyományosan, az oktatásban Pareto optimumon azt az állapotot értjük, amelyben senkinek a haszna, jóléte nem növelhető, más hasznának, jólétének a csökkenése nélkül. Ez olyan idilli állapot, amelynek a megváltoztatása nem áll érdekükben a mikroökonómiai szereplőknek.

Sen nyomán a hasznosságot egyéni szabadságjogokkal lehet helyettesíteni. Így új megfogalmazásban a Pareto optimum úgy értelmezhető, hogy az az állapot, amelyben senkinek a szabadsága nem növelhető úgy, hogy másé ne csorbuljon. S talán szabadság-hatékonysági tételre lehetne keresztelni az eredeti hasznosság-alapú optimumot.

A piaci mechanizmus méltatása

A Pareto optimum említése már a piaci mechanizmus előnyeinek méltatásához visz bennünket, a gazdasági hatékonyság elérésében. A piaci mechanizmus (tipikusan versenypiac feltételezése) az eredményeket állítja a középpontba. A piacon szerzett jövedelem, a hasznosság, a tranzakciók átláthatósága, szabadsága sokunknak evidencia. Hagyományosan az önérdék maximalizálásában, az elért eredményekben mérjük a piaci mechanizmus hatékonyságát.

A kiterjesztett piaci mechanizmus

Semmilyen nehézséget nem okoz számunkra, ha szabadságjogokkal, azok túlgúlásával helyettesítjük az önérdék maximalizálását. A piaci hatékonyságra vonatkozó alapkövetkeztetés kiterjeszthető az emberi szabadságjogokra.

A piaci mechanizmusba történő beavatkozás gyengíti a hatékonysági eredményeket – miközben elősegíti, erősítheti a méltányosságot. A személyes nyereség szűklátókörű követeése – az egyéni hatékonyság jelszavával – társadalmi veszteségekhez vezet/het. Egyensúlyt kell teremteni a kormányzat, kormányzati beavatkozás és a piac működése között!

Az oktatás során hivatkozunk a piaci mechanizmus korlátaira, miközben az ún. szabadversenyes piaci mechanizmust a legjobb koordinációs formának tartjuk. Előnyei mellett a korlátok közt megemlíjük a nagyságrendi különbségek létét, más szavakkal a korlátozott piacokként monopóliumokat, oligopóliumokat, ahol az esélyegyenlőség csorbul a nagyságrendi különbségek miatt.

A piaci mechanizmus másik korlátjaként az externáliák, közjavak világára hivatkozunk. A közjavakat azon túl is biztosítani kell állami intézkedésekkel, amit a piacok nyújtanak. Túl kell lépni – állami beavatkozással – a piaci mechanizmuson.

Az elemi lehetőségek megvonása azonban súlyosabb büntetés, mint a jövedelem alacsony volta. A jövedelem csupán eszköz a szabadságjogok túlgúlásában! Képesség-szemléletre van szükség a jövedelemcentrikus szemlélet helyett! A támogatás a képességek hiányában szenvedőket célozza meg, ne egyszerűen az alacsony jövedelműeket! Az állami támogatásokat rászorultság alapon nyújtsák! A piaci mechanizmus hatókörét ki kell egészíteni a társadalmi méltányosságot, igazságosságot elősegítő társadalmi lehetőségek megteremtésével!

Az elidegenedés marxi elméletének újragondolása

Sent olvasva, ifjú korom marxista politikai gazdaságtanának néhány kifejezése, mondata villant be. Karl Marx szerint a szabadság nem más, mint felismert szükségesség, s

annak megfelelő cselekvés a cél érdekében. Az embert olyan személyként ábrázolja, aki eredendően szabad, kreatív, s közösségi lény. Nála a fejlődés célja a kommunizmusba való eljutás, az embert béklyóba fogó elidegenedés leküzdése, egy történelmi fejlődés során.

Hasonlóságot érzek Amartya Sen szabadság-folyamata, ennek tágulása, valamint a Karl Marx által ábrázolt elidegenedés leküzdésének folyamata között. A korábbi marxista tanítások számos tétele, kifejezése új megvilágításban, modernebb köntösben köszön vissza a globalizálódó XXI. században, Amartya Sen munkássága nyomán.

HIVATKOZÁSOK

AMARTYA SEN (2003): *A fejlődés mint szabadság*. Európa Kiadó, 2003

dr. Osváth László – dr. Sivák József – dr. Zsúgyel János

A SZOCIÁLIS GAZDASÁG TÉMAKÖRÉHEZ KÖTŐDŐ KÉPZÉSEK MAGYARORSZÁGON¹

Jelen írás a szociális gazdasághoz kapcsolódóan megvalósuló magyarországi képzésekkel foglalkozik. Kitér a szociális gazdaság fogalmának számos értelmezési lehetőségére és e kifejezés hazai alacsony ismertségére. Bemutatja a szociális gazdasághoz, nonprofit szektorhoz kötődő képzések fejlődését a rendszerváltozástól kezdődően napjainkig. Összefoglalja, hogy milyen típusú hazai képzések léteznek jelenleg e területen. Érintőlegesen jellemzi azt a szakirodalmi háttérrel, amire ezek a képzések támaszkodhatnak. A tanulmány törekszik arra, hogy bemutassa a szociális gazdasággal összefüggő oktatás, képzés területén megjelenő nehézségeket és perspektívákat.

This essay is about the education programs of social economy in Hungary. The varied understanding and the lack of awareness of the term are discussed. It demonstrates the development of the education from the transition until now. A summary is given about the existing types of trainings in Hungary. The study briefly reviews the literature of the trainings. This work attempts to demonstrate the difficulties and perspectives of the education concerning social economy.

Növekvő igény a szociális gazdaságról szóló oktatásra

A szociális gazdaság kérdésköre az utóbbi évtizedekben egyre inkább a figyelem középpontjába kerül a fejlett európai országokban (Futó et al., 2005; Chaves – Monzón, 2007). Az Európai Unió egyre több dokumentumában nevesíti. Az Európai Unióhoz történt csatlakozás óta Magyarországon is egyre több fórumon találkozunk a kifejezéssel, mint a jövőben fejlesztendő területtel. Az ország egyes hátrányos térségeinek, a kistelepülések jelentős részének, valamint a társadalom perifériájára sodródó csoportoknak a leszakadása egyre inkább megteremti az igényt az alternatív szolgáltatások, és munkahelyteremtés által kínált új utak kipróbálására. Emellett a kormányzati kommunikációban az utóbbi években megjelenő egymillió munkahely létrehozásának víziója sem válhat még részben sem valóra a munkahelyteremtés Magyarországon eddig csak nagyon korlátozottan alkalmazott formáinak elterjedése nélkül, amihez a szociális gazdaság kínál egyfajta eszköztárat.

Az igény egyértelműen megjelent hazánkban is a szociális gazdaság kifejlődésére, azonban kevésbé vannak jelen ehhez a források. Jelenleg főleg kicsi helyi kezdeményezések vagy állami gyökerekkel rendelkező, átalakult szervezetek jelentik a magyar szociális gazdaság csíráit.

Ugyanakkor egyes fejlett európai országok mintája azt mutatja, hogy e társadalmi szegmens fejlődése a legnagyobb vállalatokkal, pénzintézetekkel vetekedő szervezetsoportok kitermelésére alkalmas, mind pénzügyi, mind pedig foglalkoztatási szempontból. Az anyagi források mellett - attól nem teljesen, de részben függetlenül - nagy hiánycikk a kifejlődő magyar szociális gazdaságban a tudás. A nálunk fejlettebb európai országok egy részében minisztériumi irányítás (például: Franciaországban); kutatóintézetek (például: European Research Institute on Cooperative and Social Enterprises - EURICSE); egyetemi karok, tanszékek specializálódtak a szociális gazdaság témakörére, míg nálunk ezeknek is csak a csírái mutatkoznak. A szociális gazdasággal kapcsolatos ismeretek hiányát jelzi Magyarországon a CIRIEC (International Centre of Research and Information on the Public and Cooperative Economy) 2007-ben publikált EU² szintű felmérése is (Chaves – Monzón, 2007).

A vizsgálat arra kereste a választ, hogy az EU országaiban az állami hatóságok, a szociális gazdasági vállalatok és a tudományos világ körében mennyire elfogadott a szociális gazdaság koncepciója. A kérdésre adott válaszokat egy hármas skálán értékelték mindhárom szereplő esetében: 1) a koncepció szórványos elfogadása, vagy elutasítása; 2) középszintű elfogadás; 3) magas szintű elfogadás. Az eredményeket 1-3-ig számértékkel jelöltük a fenti sorrendnek megfelelően. Ezután összegeztük a három szereplő értékét, így egy 3 és 9 közötti jelzőszámot kaptunk, amely az országban az összegzett elfogadottságot mutatja a három szereplő esetében. Eszerint az országokat sorba rendeztük, ennek eredményét az 1. táblázat foglalja össze. A nagyobb jelzőszám a szociális gazdaság koncepciójának a magasabb elfogadottságát jelzi az egyes országokban, az alacsonyabb jelzőszám pedig az alacsonyabb elfogadottságát, a számérték csak az összehasonlítást szolgálja, nincs mértékegysége.

1. táblázat
A szociális gazdaság elfogadottsága az EU országokban
(dimenzió nélküli jelzőszámmal kifejezve), [2006]

Ország	Szociális gazdaság elfogadottsága (dimenzió nélküli jelzőszámmal kifejezve)
Portugália	9
Spanyolország	9
Franciaország	8
Olaszország	8
Belgium	7
Írország	7
Svédország	7
Málta	7
Finnország	6
Görögország	6
Luxemburg	6
Ciprus	6
Lettország	6
Lengyelország	6
Ausztria	5
Dánia	5
Szlovénia	5
Németország	4
Egyesült Királyság	4
Cseh Köztársaság	4
Észtország	4
Litvánia	4
Hollandia	3
Magyarország	3
Szlovákia	n.a.
Bulgária	n.a.
Románia	n.a.

Forrás: Chaves – Monzón, 2007

A táblázatból kitűnik, hogy hazánkban a szociális gazdaság elismertsége nagyon alacsony szintű, gyakorlatilag Hollandiával együtt a lehető legalacsonyabb értéket kapta. Hétköznapi tapasztalataink, illetve a hazai szakirodalom ismeretének fényében azt mondhatjuk, hogy hazánkban nem annyira elutasítottságról lehet szó, sokkal inkább arról, hogy nem nagyon ismert a fogalom. Ez azt is jelenti, hogy hazánk az EU-s trendektől messze elmarad, ami megnehezíti a koncepció szerinti fejlődéshez és az azzal esetlegesen megjelenő pénzforrásokhoz való kapcsolódást is. A szociális gazdaság témájában történő képzésre való igény tehát ilyen szinten is megjelenik. Ugyanakkor pontosan ez az ismeretlenség egyben akadály is a képzések elterjedésének.

Jelen írás célja annak áttekintése, hogy Magyarországon milyen válaszok léteznek erre a felmerülő igényre, amely az európai és hazai trendek folytatódásával várhatóan hamarosan egyre inkább fizetőképes keresletté is válhat.

A szociális gazdaság értelmezése

A közgazdasági elméletek a gazdasági szereplők viselkedésének értelmezésében, modellezésében jellemzően a profit maximalizálásból indulnak ki: miszerint a gazdasági szereplők célja a lehető legnagyobb haszon elérése. Ez az irányadó gondolati rendszer azonban számos ténylegesen létező gazdasági jelenséget figyelmen kívül hagy. Többek között ide tartoznak az úgynevezett piaci kudarcok, amikor a szabadpiaci viszonyok nem a leghatékonyabb megoldásokhoz vezetnek. Emellett, de a piaci kudarcoktól nem függetlenül, ide tartoznak a szociális gazdaság jelenségei is.

A szociális gazdaság fogalmának meghatározásáról nincs egységes álláspont, számtalan definíció forog közkézen, amelyek több-kevesebb kritériumot fogalmaznak meg a szociális gazdaság szereplőivel kapcsolatban (Sivák, 2010). Ezek legfőbb elemei:

- magasabb rendű társadalmi cél érdekében a profit visszaforgatása
- demokratikus jelleg az irányításban
- fenntarthatóságra törekvés
- helyi társadalomba való beágyazódás
- szolidaritás, mint érték megjelenése
- önkéntes tagság
- államtól való szervezeti függetlenség

Egy széles körben elfogadott meghatározás az európai uniós szinten tevékenykedő Szövetkezetek, Önszervező Társaságok, Egyesületek és Alapítványok Európai Állandó Konferenciájának (CEP-CMAF) szervezetei által elfogadott definíció, ami a Szociális Gazdaság Elveinek Chartájában található. „A CEP-CMAF a következő elveket tartja meghatározónak a szociális gazdaságban:

- az egyéni és szociális célok előtérbe helyezése a tőkével szemben.
- önkéntes és nyílt tagság.
- a tagság által gyakorolt demokratikus ellenőrzés (ez nem vonatkozik az alapítványokra, mivel ezeknek nincsenek tagjaik).
- a tagok/felhasználók érdekeinek összeegyeztetése a közérdekkel.
- a szolidaritás és felelősség elveinek védelme, illetve alkalmazása.
- autonóm irányítás és az állami hatóságoktól való függetlenség.
- a nyereség legnagyobb részét a fenntartható fejlődés céljaira, valamint a tagok érdekeit védő, illetve a közérdekű szolgáltatásokra fordítják.” (Chaves – Monzón, 2007:4)

Magyarországon a nemzetközi kritériumokon túl jellemzően kiemelik a szociális gazdaság speciális foglalkoztatási szerepét. Erre kínál példát a viszonylag szegényes hazai szakirodalom egyik meghatározó írása, a Szociális gazdaság kézikönyv (Frey, 2007).

„...olyan helyi kezdeményezéseket tekintünk a szociális gazdaságba tartozónak, amelyek célja a nehezen elhelyezhető emberek integrálása a munka világába, foglalkoztatást, szakmai tudásuk fejlesztését és tanácsadást kínálva számukra. Emellett általános jellemzőjük, hogy:

- lokális szinten működnek, a köz- és a piaci szektor között,
- a magáncégek és állami intézmények által kielégítetlenül hagyott helyi szükségletekre reagálnak,
- új munkahelyeket teremtenek,
- jövedelmet generálnak, és az a céljuk hogy idővel önfinanszírozóvá váljanak,
- a bevételeik között a magánfinanszírozás is bizonyos mértékben megjelenik,
- célcsoportjukba tartoznak a tartós munkanélküliek, az elhelyezkedési nehézséggel küzdő pályakezdő fiatalok, a gondozási kötelezettséggel terhelt nők, az idős és fogyatékkal élő emberek és a szociális beilleszkedési zavarokkal küzdő személyek.” (Frey, 2007:23)

Noha a különböző meghatározások sokszor több, máskor kevesebb kritériumot fogalmaznak meg, a meghatározásokból kitűnik, hogy gyakorlatilag minden esetben megjelenik a profitszétosztás tilalma, az államtól való függetlenség, és jellemzően ezek (nem kizárólagosan) intézményesült³ szervezetekre vonatkoznak.

A nonprofit szektor szintén különböző kritériumrendszerrel megjelenő meghatározásainak állandó elemei⁴ a következők:

(1) *Profitszétosztás tilalma*: a szervezeteket nem profitcélok vezérik. Nem a profitszerzés tilalmáról van szó, csupán arról, hogy a keletkezett profitot nem oszthatják szét tagjaik, alapítóiik, vezetőik között, hanem azt az eredeti célokra vissza kell forgatni. Ez a jellemző határolja el a nonprofit szektort a piaci szektortól.

(2) *Kormánytól való függetlenség*: intézményes elkülönülés és autonómia. Ez a kritérium különíti el a nonprofit szektort az állami szektortól.

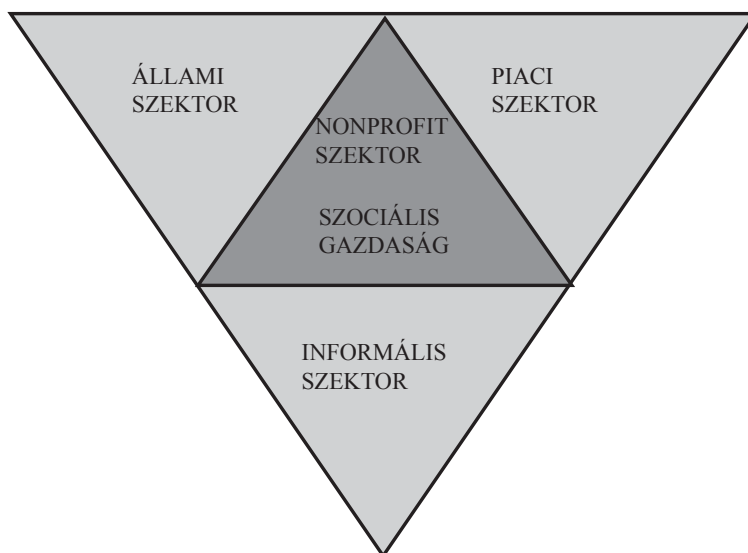
(3) *Intézményesültség*: hivatalosan bejegyzett szervezetek. Ez a megszorítás választja el a nonprofit szektort az informális szektortól.

(Bartal, 2005; Kuti, 1998; Salamon – Anheier, 1995)

A kiemelt három elem gyakorlatilag megegyezik egymással, ami alapján azt mondhatjuk, hogy a szociális gazdaság és a nonprofit szektor ugyanabban a társadalmi szegmensben jelenik meg a piaci, az állami és az informális szektor között, az úgynevezett „harmadik szektorban”²⁵ (1. ábra).

1. ábra

A szociális gazdaság és nonprofit szektor köztes helyzete a társadalomban

A szociális gazdaság és a nonprofit szektor azonban mégsem feleltethető meg teljesen egymásnak. A két fogalom tudományos eredete is eltérő. A szociális gazdaság és nonprofit szektor megközelítés két kutatási irányzatból ered. Míg előbbi a francia, utóbbi az Amerikai Egyesült Államok kutatóihoz kötődik leginkább. Mint nevéből is kitűnik, a szociális gazdaság elsősorban a gazdasági tevékenységekre fókuszál, amelynek gazdaságon kívüli társadalmi vonzatai, hozadéka is vannak. A nonprofit szektornak a szolgáltató (gazdasági) szerepe csupán az egyik fontos funkciója, legalább ilyen fontos például az érdekképviselet és a közösségszervezés.

A megegyező társadalmi szegmens elismerése mellett a szakirodalmi források jellemzően a két koncepció közötti különbségeket hangsúlyozzák (Frey, 2007; Chaves – Monzón, 2007; Borzaga - Santuari, 2003). Ezzel szemben jelen írás a közös elemeket állítja a középpontba, mivel hazánkban mindkét irányzatból kiinduló, és ezekre építő képzések

előfordulnak. Tulajdonképpen Magyarországon a rendszerváltás időszakában az amerikai gyökerű nonprofit irányzat és nevezéktan nyert gyökeret, és a szociális gazdaságból eredő francia megközelítés sokkal inkább az EU csatlakozás után jelent meg, és kerül előtérbe az utóbbi években. Ha nem számolnánk a nonprofit képzésekkel, akkor arra a téves következtetésre jutnánk, hogy hazánkban szinte nem is, illetve csak nyomokban létezik olyan képzés, amely az általunk vizsgált területtel foglalkozik. Ez téves következtetés lenne. Csupán arról van szó, hogy az elnevezésekben nem mindig jelenik meg a „szociális gazdaság” megjelölés.

A megnevezések értelmezését bonyolítja, hogy Magyarországon a nonprofit szektorra több más kifejezést is használnak, többé-kevésbé azonos értelemben, ilyen például a már említett harmadik szektor fogalma, vagy az önkéntes szektor, nem-kormányzati szektor, civil szektor kifejezések. Mindezeket az információgyűjtésnél figyelembe kellett venni.

A harmadik szektorra vonatkozó képzések fejlődése Magyarországon

A szolgáltató nonprofit szektor modernkori felemelkedése a jóléti demokráciákban a jóléti államok 1970-es években megjelenő válságában gyökerezik (Borzaga – Santuari, 2003). Ekkorra ezekben az országokban a korábban kiépült társadalmi ellátó rendszerek széleskörű kiépülése révén megteremtődött a társadalmi igény ezekre a szolgáltatásokra, az oktatás, egészségügy és szociális vívmányok a mindennapok részévé váltak. Ráadásul ezek az igények differenciálódtak, és a különböző társadalmi csoportok eltérő igényeket támasztottak. Ugyanakkor a válságos időszakban a korábban ezeket szolgáltatásokat széles körben biztosító államok nehéz anyagi helyzetbe kerültek. A nagy kiadásokkal járó feladatoktól egyre inkább szabadulni igyekvő államok helyére nyomultak be a nonprofit szervezetek mint alternatív szolgáltatók, amelyek később ugyanezen államok támogatása mellett egyre nagyobbra növekedtek. Szintén az 1970-es években indultak az első jelentősebb közgazdasági vizsgálatok a témakör vizsgálatában. A témakörben megjelenő oktatások kifejlődésének ez egy elsődleges időbeli korlátja (nem zárva ki, hogy egyes szociális gazdasághoz sorolt szervezetcsoportokról korábban is lehettek képzések).

A másik objektív időbeli korlát Magyarországra vonatkozik. A szocializmus időszakában a társadalmi szolgáltatások ellátása alapvetően állami feladat volt. Az állam ideológiai okok miatt nem tűrt meg más alternatív szolgáltató szervezeteket. Ennek megfelelően a szintén állami kézben lévő oktatási rendszer sem foglalkozott ezen szolgáltatások oktatásával.

A szocializmus elnyomása után a magyar nonprofit szektor az 1970-es, 1980-as évek végén kezdett kifejlődni, de nem mint alternatív szolgáltató, hanem mint az ellenzéki tevékenységek terepe. Ez a folyamat sokkal inkább az úgynevezett „demokratizálódás harmadik hullámához”⁶ kötődött, mintsem az alternatív szolgáltatások megjelenéséhez.

Az ekkor kifejlődő úgynevezett civil szervezeteket⁷ különösen a rendszerváltozás után a fejlett demokráciák donor szervezetei, illetve az ezen országokban élő magyarok is támogatták, mert a demokratikus átalakulás és a hosszú távú demokratikus működés zálogait látták bennük. Ebben gyökerezik, hogy az első időszakban főképp általános képzéseket kellett nyújtani erről a magyar társadalom nagy része számára idegen társadalmi szegmensről, és a kezdeti képzések nem annyira a szolgáltató, sokkal inkább az érdekképviseleti szerepre koncentráltak. Az első képzési igényekre az említett donor szervezetek, illetve külföldi magyarok által létrehozott szervezetek reagáltak a leggyorsabban (ilyen volt például a Nonprofit Információs és Oktatóközpont Alapítvány vagy a DemNet Demokratikus Jogok Fejlesztéséért Alapítvány).

A rendszerváltozás után évente nagyszámú nonprofit szervezet jött létre, amelyek egy része egyre inkább professzionális vezetést igényelt, miközben az általános képzésekkel a képzési piac egyre inkább telítődött (Nizák, 2005; Piros – Martinkó, 2005). Mindezzel párhuzamosan megnőtt a speciális (például: működtetéshez, irányításhoz kötődő) ismeretekre való igény (Nizák, 2005; Piros – Martinkó, 2005). A szektor bővülésével együtt a képzési igény egyre inkább kilépett a harmadik szektorból, a velük foglalkozó állami, önkormányzati tisztségviselőknél, nonprofit szervezetet alapító intézményeknél és az egyházaknál is megjelent.

Az oktatási rendszer a nonprofit szektor képzési műhelyeinél sokkal lassabban reagált a megjelenő oktatási igényekre, az 1990-es évek második felében kezdtek csak el megjelenni a hivatalos állami elismervényt adó képzések. A nonprofit menedzser, nonprofit ügyintéző középfokú szakképzés 1997-ben indult útjára. Ebben az időszakban kezdtek el megjelenni a főiskolák, egyetemek tanterveiben a nonprofit témájú előadások, szemináriumok (Nizák, 2005; Piros – Martinkó, 2005), de még nem egységes rendszerben. Többek között ezekre építkeztek azután a kifejlődő nonprofit szakirányok. 2001-ben egy felsőoktatási képzési program vette kezdetét az ELTE Tanárképző Főiskolai Karán a művelődésszervező hallgatók számára, „A civil társadalom és nonprofit szervezetek” címmel. E program kiemelkedő jelentőségét egyrészt az adja, hogy a nonprofit szektorhoz kötődő szakértők egy átgondolt képzési anyagot készítettek hozzá, valamint, hogy ezt a képzési anyagot a következő évben tizenkét felsőoktatási intézmény is elkérte, jelezve, hogy érdeklő őket a képzés (Arapovics, 2005; Nizák, 2005; Piros – Martinkó, 2005). A szakirodalmi forrásokból (Arapovics, 2005) tudjuk, hogy az ELTE Tanító- és Óvónőképző Karán, valamint a bajai Eötvös József Főiskolán a képzés ténylegesen is elindult, a Pécsi Tudományegyetem pedig vállalta a továbbfejlesztését.

A 2000-es években szerteágazó kínálat alakult ki a nonprofit területen nyújtott képzésekben. Például:

- Debreceni Egyetem BTK *nonprofit humán szolgáltatások menedzsmentje* specializáció, szociálpolitikus szakon

- Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Kar *szolgáltatások és nonprofit marketing* specializáció
- Berzsenyi Dániel Főiskola (Szombathely) *Európa nonprofit specializáció* nemzetközi kapcsolat szakon
- Általános Vállalkozási Főiskola (Budapest) *nonprofit gazdálkodás* specializáció
- Nyugat – Magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar (Sopron) *nonprofit szervezet* specializáció gazdálkodási szakon
- Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Szociológiai Intézete (Piliscsaba) *nonprofit* szakirány szociológia szakon
- Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kara *alapismeretek civil szervezetek vezetői részére* tanfolyam
- Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Kara *nonprofit szervezetek menedzsmentje* specializáció művelődésszervező szakon

(Piros – Martinkó, 2005)

Mindezek mellett az ELTE, a Pécsi Tudományegyetem és a Debreceni Egyetem is folytatott nonprofit menedzser képzést (Piros – Martinkó, 2005).

Ezek a nagyon eltérő gyökerű és kimenetelű képzések gyakran a nonprofit szektorhoz kötődő személyiségek tevékenysége révén alakultak ki, és sok esetben e személyiségek munkája nyomán éltek tovább, akár napjaink felsőfokú képzéseiben is megjelenve. Minden bizonnyal számos felsőoktatási specializáció létezik, amelyekről a szakirodalom egyelőre nem ad számot. Ugyanígy tudható, hogy számos nonprofit szervezet foglalkozik állampolgári képzésekkel és gyakorlati tréningek szervezésével, például: a Közösségfejlesztők Egyesülete, a Civil Kollégium Alapítvány, a Nonprofit Információs és Oktatóközpont (NIOK), a Századvég Civil Akadémia is. Mindezek vizsgálata is érdekes és értékes konklúziókkal tudna szolgálni, azonban jelen tanulmány nem ezek elemzését viszi tovább, hanem a napjainkban is létező és hivatalos képesítést adó oktatásokra fókuszál.

Hivatalos állami képesítést adó hazai képzések

Az iskolarendszerű képzésben a következő szakokat sikerült feltárni, amelyek a szociális gazdaság témaköréhez szorosabban kötődnek, és hivatalos képesítést adnak:

I. Egyetemi vagy főiskolai diplomát adó képzések

- Szociális munka és szociális gazdaság szak (MA)
- Közösségi és civil tanulmányok (MA)

II. Felsőfokú szakképesítést adó képzések

- Közösségi-civil ügyintéző felsőfokú szakképzés (FSZ)

III. Középfokú szakképesítést adó képzések

- Nonprofit menedzser, nonprofit ügyintéző középfokú szakképzés (KSZ)

Az egyetemi vagy főiskolai diplomát adó képzések két intézményhez tartoznak, egyrészt a Debreceni Egyetemhez, másrészt az ELTÉ-hez. Intézményen belül mindkettő a szociális területhez, azon belül is leginkább a szociális munkás képzéshez kötődik. Területileg Nyíregyháza és Budapesten jelennek meg.

Szociális munka és szociális gazdaság

A Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar (DE-EK) által 2011-ben elindított mesterképzés (MA) az egyetlen olyan magyarországi hivatalos állami képesítést adó képzés, amely nevében megjelenik a szociális gazdaság kifejezés. E képzés egy széleskörű nemzetközi együttműködés keretében valósult meg, amelyben kilenc európai egyetem vesz részt. Az együttműködést az Európai Unió támogatja.

A részt vevő partner egyetemek a következők:

- FH-Campus Wien (Ausztria)
- Fachhochschule München (Németország)
- University of Trnava (Szlovákia)
- University of Ostrava (Csehország)
- Babes-Bolyai University (Románia)
- University of Silesia (Lengyelország)
- University of Poitiers (Franciaország)
- Fachhochschule Zentralschweiz (Svájc)
- Debreceni Egyetem (Magyarország)

A képzés a szociális munka, szociálpedagógia alapképzésre épül. A négy féléves oktatás okleveles szociális gazdaság szakember szakképzettséget nyújt. Célja olyan szakemberek felkészítése, akik megszerzett szociálpolitikai és gazdálkodási ismereteik birtokában képesek a szociális gazdaság területén működő intézmények és szolgáltatások irányítására, működtetésére és fejlesztésére. A végzetek a szociális segítség nemzetközi szakmai és etikai alapelveinek ismerőiként várhatóan alkalmasak lesznek nemzetközi együttműködésben megvalósított feladatok ellátására is. Megfelelő szervezeti és szervezetfejlesztői ismereteik birtokában a szociális szolgáltatások területén olyan feladatokat látnak el, amelyek a helyi gazdaság erősítésével a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok gazdasági és társadalmi integrációját segítik elő.

(http://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzések/szakeleirasok/!Szakeleirasok/index.php/szakeleirasok/szakeleiras_konkret?szak_id=334&kepzes=M)

A képzéshez intenzív nemzetközi gyakorlat kapcsolódik, amelyet valamelyik külföldi partnerintézménynél kell teljesíteni. A szakmai gyakorlat, amely irányítási, gazdálkodási, szervezési és a nemzetközi együttműködésre vonatkozó szakmai feladatok teljesítéséből áll, a szociális gazdaság területén működő intézményekben/szervezeteknél teljesítendő.

Közösségi és civil tanulmányok

A közösségi és civil tanulmányok területén az ELTE Társadalomtudományi Karán (ELTE TáTK) az utóbbi két évben elindult mesterképzés (MA). A szak alapvetően a Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszékhez kötődik, okleveles közösségi és civil fejlesztő szakképzettséget ad. A felvételnél nagyon széles körből érkező hallgatókat várnak a bölcsészettudományi, társadalomtudományi, pedagógusképzési, gazdaságtudományi, jogi és igazgatástudományi szakok alapképzéseiből.

A képzés célja olyan szakemberek felkészítése, akik a civil társadalom és benne a nonprofit szektor jelenlegi nemzeti, európai és globális jelentőségének és szerepének ismeretében képesek a civil szervezeti életben, a hazai és nemzetközi hálózatok működtetésében, a menedzsmentben és a támogatásszervezésben eredményesen tevékenykedni. A végzettek várhatóan alkalmasak lesznek a helyi fejlesztési folyamatokban, a fejlesztéssel összefüggő tervezési és értékelési eljárásokban szakmai segítség nyújtására, a civil szervezetekhez kapcsolódó önálló munka végzésére, intézmények, szervezetek vezetésére, projekt és kutatási tervek kialakítására és menedzselésére, megalapozott szakmai állásfoglalások kialakítására, döntéshozatalra, prezentációra, szakmai ismereteik átadására, interdiszciplináris teamben való hatékony munkára, valamint nemzetközi együttműködésben folyó tevékenységre.

A négy féléves képzéshez szakmai gyakorlat kapcsolódik: külső szakmai gyakorló helyen, intézményben, erre alkalmas szervezetnél vagy felsőoktatási intézményi gyakorlóhelyen végzett hetenként minimum nyolc tanóra, forgatókönyv és tanulmányi szerződés alapján végzett terepgyakorlat, melynek időtartama legalább hat hét. (http://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzések/szakleirasok/Szakleirasok/index.php/szakleirasok/szakleiras_konkret?szak_id=335&kepzes=M)

Közösségi-civil szervező

A közösségi-civil szervező szakképzés felsőfokú szakképzés, amely 2007-től indult útjára. Csak felsőoktatási intézmények indíthatják. A szakképzés célja, hogy olyan szakembereket képezzen ki, akik közreműködnek a nonprofit szervezetek alapításával és működésével kapcsolatos szervezési feladatok jogszerű lebonyolításában, kiépítik a helyi kapcsolatrendszert, partnerségi együttműködést. Ösztönzik a lokális részvételt, szakmailag támogatják a helyi cselekvést, közreműködnek a gazdálkodást érintő döntések előkészítésében, megvalósításában és ellenőrzésében. Résztvesznek a nonprofit szervezetek szervezeti-vezetési feladatainak ellátásában, közreműködnek a modern marketing és a public relations nonprofit szervezetekre specifikált alkalmazásában. Hazai és nemzetközi projekteket, pályázatokat terveznek meg és bonyolítanak le. Forrásteremtési technikákat alkalmaznak. Képzéseket, tréningeket szerveznek, támogatják az élethosszig tartó

tanulást. Segítik a szervezet munkatársai, önkéntesei munkájának koordinálását. Modern kommunikációs eszközök, csatornák és technikák segítségével ügyviteli feladatokat látnak el. Alkalmazzák az érdekérvényesítő és érdekképviselői technikákat. (Pénzügyi Közlöny 2010/3. sz. 1865.; 23/2008. (VIII. 08.) PM rendelet a pénzügyminiszter hatáskörébe tartozó szakképesítések szakmai és vizsgakövetelményeiről)

A 2012-ben kilenc felsőoktatási intézményekben hirdették meg a szak indítását (www.felvi.hu):

- Általános Vállalkozási Főiskola (Budapest)
- Eötvös József Főiskola Pedagógiai Fakultás (Baja)
- Eszterházy Károly Főiskola Tanárképzési és Tudástechnológiai Kar (Eger)
- Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar (Kaposvár)
- Károly Róbert Főiskola Természeti Erőforrás-gazdálkodási és Vidékfejlesztési Kar (Gyöngyös)
- Nyugat-magyarországi Egyetem Művészeti, Nevelés- és Sporttudományi Kar (Szombathely)
- Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar
- Szent István Egyetem Gazdasági Kar (Békéscsaba)
- Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

A felsorolásból látható, hogy az ország minden területén jelen van e képzési lehetőség, nagyon sokféle intézményben, főként a pedagógiához kötődő karokon jelenik meg, emellett még két gazdasági profilú karon (ÁVF, SZIE) is jelen van.

A képzés záróvizsgálja moduláris rendszerben folyik, mely a következő részekből áll össze:

- számítástechnikai feladatok
- civil társadalom – civil-nonprofit szervezetek
- közösségszervezés
- nonprofit szervezetek menedzselése
- közösségi tanulás és szervezése

A közösségi-civil ügyintéző képzésnek nincs egységes tananyaga, a vizsga elvárásai számos (szinte átláthatatlan) forrásból állnak össze. A képesítés megszerzéséhez elvárás legalább 31 napos szakmai gyakorlat igazolása.

Nonprofit menedzser, nonprofit ügyintéző

A nonprofit menedzserek, ügyintézők szakképzése 1997-ben indult el. Középfokú szakképzésnek minősül. Nemcsak felsőoktatási intézmény indíthatja el, hanem más képzéssel foglalkozó szervezetek is. Többnyire időszakonként hirdetik meg kampány jelleggel. A szakképzés célja, hogy olyan szakembereket képezzen ki, akik közreműködnek nonprofit

szervezetek alapításában, működtetésében. A képzés moduláris rendszerű vizsgarendszerében egyes meghatározott modulok teljesítésével lehet elérni a nonprofit ügyintézői szintre, ezeken túl három plusz modul teljesítése után érhető el a nonprofit menedzser képesítés.

Nonprofit menedzser és nonprofit ügyintéző képzés közös moduljai:

- Szervezetalapítás, szervezetvezetés
- Nonprofit szervezetek gazdálkodása és pénzügyei
- Marketing és PR
- Ügyviteli feladatok
- Számítástechnikai feladatok

Nonprofit menedzser képzés egyedi moduljai

- Rendezvények és képzési programok szervezése
- Projekttervezés és projektmenedzsment
- Közösségszervezés

(Nonprofit menedzser, ügyintéző (szakismertető információs mappa) [2008] Foglalkoztatói és Szociális Hivatal www.epalya.hu, Nonprofit menedzser szakképesítés szakmai és vizsgakövetelményei [2009] http://szakkepeses.hu/szakmak/nonprofit_menedzser.html)

Szociális gazdasági képzésekhez kötődő szakirodalom jellemzői

A nonprofit kutatások Magyarországon az önkéntes szektor rendszerváltozáshoz kötődő újjászerveződésével párhuzamosan, ehhez képest nagyon korán kialakultak. Mára nagyon széleskörű szakirodalma van a területnek, noha jellemző, hogy fontos témák részletesen, mások csak érintőlegesen kidolgozottak. Ez utóbbi területhez tartozik a szociális gazdaság témaköre is, amely nemcsak a kutatók hibájának tudható be, hanem a magyar nonprofit szektor gyakorlati tevékenységeiben sem volt hangsúlyos a szociális gazdasághoz kapcsolódó tevékenység, szociális gazdaság irányából való megközelítés. A képzési anyagok erre a kissé felemás szakirodalmi bázisra támaszkodnak. Noha találunk példát átfogó tankönyvre is, (például: Bartal 2005), de kevés az ehhez hasonló, közérthető nyelven íródott egységes tankönyv, jegyzet. A viszonylag egységes követelménnyel rendelkező közösségi-civil szervező szakképzés moduljai például a legkülönbébb (sokszor szintén nehezen elérhető) kutatói írások tömegére támaszkodnak.

Ennél a kérdéskörnél kiemelhető a Magyar Zoltán Felsőoktatási Közalapítvány ösztöndíjrendszere, amely több mint egy évtizeden át évente támogatta rövid időtartamú (pár hónapos) ösztöndíjakkal a felsőoktatásban résztvevő diákok és tanárok oktatási, kutatási tevékenységét a „Humán erőforrás fejlesztése a civil szektorban” ösztöndíj révén. Ez nagymértékben előmozdította az oktatás alapját képező háttéranyagok megszületését és

az egyes intézményekben a nonprofit témájú oktatási tevékenységek megindítását, kiterjesztését. Az állami közalapítványok elmúlt két évben történő átszervezésével ez a rendszer megszűnt, és egyelőre nem világos, hogy lesz-e helyette valamilyen hasonló pályázati rendszer.

Konklúziók

A magyarországi nonprofit szektorban napjainkban jelen lévő nagy számú nonprofit szervezetre szinte általánosan jellemzők a gazdasági és működési nehézségek, amelynek egyik permanens oka a szakember hiány. Emellett a folyamatos változások is nagymértékben indokolnák a szektor gazdaságáról szóló képzések megvalósulását, jelenjenek ezek meg akár a szociális gazdaság, nonprofit szektor, civil szektor, harmadik szektor vagy akármi más megjelölés alatt. Ugyanakkor pontosan ezek a problémák azok, amelyek egyben meg is akadályozzák, hogy ez az igény általánosan fizetőképes keresletté váljon a szektoron belül. Ezt erősíti meg, hogy a szektorban a fizetések jelentősen alatta maradnak a piaci szektorban elérhető jövedelmeknek, így a hallgatói önfelnevelés (például diákhitelből) is nehézségekbe ütközik. Ezzel együtt azt is látni kell, hogy a képzések célcsoportja nem csak a szociális gazdaság területéről kerül ki, hanem az ezzel a társadalmi szegmensekkel foglalkozók (például közigazgatásban, állami intézményekben dolgozók, egyházi tisztségviselők, PR és CSR szakemberek) szintén bevonhatóak lennének az oktatott hallgatók körébe. Az Európai Unióban – úgy tűnik - jelenleg a harmadik szektorral kapcsolatban a szociális gazdaság koncepció kerül előtérbe, ettől nem függetlenül a magyar döntéshozók is egyre inkább érdeklődnek a terület iránt, ami egyre inkább segítheti az oktatás finanszírozhatóságát a szektor szereplői számára is.

A szektorral kapcsolatosan felmerülő oktatási igényekre eddig is születtek válaszok. A nonprofit képzés Magyarországon a rendszerváltozás után megjelenő nemzetközi donor szervezetek és hazai fejlesztő nonprofit szervezetek tevékenységében gyökerezett, és folyamatosan továbbfejlődött a szervezetek professzionális működéséhez kötődő igények felerősödésével. A kezdeti időszakban az oktatás elsősorban a nonprofit szektorról való általános ismeretek nyújtásával foglalkozott, majd egyre speciálisabb területekre is kiterjedt. Az iskolarendszerű szakképzés ma már több mint egy évtizedes múltra tekint vissza. Elsősorban a nonprofit szektor kutatásával is foglalkozó személyek, illetve a civil szektorban tevékenykedő elhivatott szakemberek gyakran saját munkahelyükön igyekeztek meghonosítani a nonprofit képzések valamilyen formáját, tantárgyak, specializációk, némely esetben önálló szakok indításával. A 2000-es évek végéig a képzések nem álltak össze egységes rendszerré, sok tekintetben a kialakulatlanság, az első próbálkozások jelei voltak tetten érhetőek a képzések kaotikusságában. Az utóbbi években úgy tűnt, hogy az oktatás némely szegmensében (elsősorban a középfokú és felsőfokú szakképzésben) kicsit egységesebbnek tűnő stabil rendszer alakulhat ki, ugyanakkor a szakképzés napirenden lévő átszervezése várhatóan ezt újra jelentősen megbolygatja. Összességében is elmondható,

hogy a magyar nonprofit szektort, szociális gazdaságot a folyamatos változtatások, átalakítások kísérik, amelyek újabb és újabb képzési igényeket generálnak. Ugyanakkor megnehezítik egy stabil intézményi háttér kialakulását, és az oktatási segédanyagok folyamatos megújítását követelik (követelnék) meg. A nonprofit menedzser, nonprofit ügyintéző középfokú szakképzés kivételével a szociális gazdasághoz kötődő jelenlegi képesítést nyújtó oktatások, noha nem minden előzmény nélkül ugyan, de az utóbbi 3-4 évben alakultak ki.

A viszonylag kiterjedt felsőfokú szakképzési rendszer leginkább a pedagógusképzéshez csatlakozik, emellett két intézménynél gazdasági szakokhoz is kötődik (az ÁVF-en és a SZIE-en). A ritkaságszámba menő egyetemi, főiskolai képzésekre jellemző, hogy alapvetően a szociális munkás képzésben gyökereznek. Ilyen alapon szerveződött a Debreceni Egyetem képzése (amelyik leginkább kötődik a szociális gazdasághoz), valamint az ELTE egyetemi képzése is. Míg a felsőfokú szakképzésben csak kis mértékben van jelen a gazdasági profilú intézményi háttérre támaszkodó oktatás, a felsőfokú diplomát adók közül a gazdasági intézményből táplálkozó képzés hiányzik, illetve egy-egy szakirányokhoz kötődően jelenik csak meg elvétve egy-egy kurzus, szakosodás esetén.

Területileg vizsgálva a felsőfokú képzéseket, szintén elmondható, hogy ilyen szempontból sincsenek lefedve a képzési igények: a felsőfokú diplomát adó képzés Budapest mellett csak Nyíregyházán van jelen. A felsőfokú szakképzés ennél kiterjedtebb rendszerben működik, és egyenletesebben oszlik el, viszont a gazdasági karokhoz kötődő felsőfokú szakképzés a fővároson kívül csak Békéscsabán jelenik meg.

JEGYZETEK

- ¹ E tanulmány a Budapesti Gazdasági Főiskola (BGF) „ARIADNE, vezérfonal a szociális gazdaságban tevékenykedő menedzsereknek” című EU által támogatott nemzetközi kutatási projekt keretében készült.
- ² A felmérés 2006-ban az EU 24 tagállamában készült el. A 2007-ben csatlakozó Románia és Bulgária kimaradt a felmérésből, továbbá Szlovákia sem szerepelt a vizsgálatban.
- ³ A háztartási gazdaságokhoz képest mindenképp magasabb szervezettségi szintet feltételeznek.
- ⁴ A nonprofit szektor kutatói a meghatározást jellemzően kiegészítik egyéb kritériumokkal is, mint például: (4) önkormányzatiság: tevékenységüket maguk határozzák meg működési szabályzatban és vezetőségük révén; (5) önkéntesség, öntevékenység: valamilyen mértékben jelen van a szervezet életében; (6) jótékonyság; (7) civil kezdeményezés; (8) közhasznúság; (9) közjó szolgálata. Mindezek mellett jellemzően kizárják a nonprofit szektorból (10) a vallási, hitéleti tevékenységet folytató szervezeteket és (11) a politikai pártokat (Kuti, 1998)

- ⁵ Az elnevezés háttérében a történeti megközelítés áll, miszerint az 1971-es évek előtt jellemzően kétszektorosként (piaci és állami) jellemzett szolgáltató (tercier) szektor a nonprofit szervezetek előretörésével vált háromszektorossá.
- ⁶ Samuel P. Huntington kifejezése a világban lezajló demokratikus átalakulások utolsó legnagyobb hullámának megjelölésére (Huntington, 1993).
- ⁷ A „civil” megjelöléssel illetett terminusokat általában akkor használjuk, amikor az alulról, vagyis a társadalom felől való építkezést kívánjuk hangsúlyozni.

HIVATKOZÁSOK

- ARAPOVICS MÁRIA (2005): A „Civil társadalom és nonprofit szervezetek” akkreditált képzési program az ELTE Pedagógia Karán. *Civil Fórum*, 6. 4. 24-27.
- BARTAL ANNA MÁRIA (2005): *Nonprofit elméletek, modellek, trendek*. Századvég Kiadó, Budapest
- BORZAGA, CARLO – GALERA, GULIA – NOGALES, ROCÍO (2008): *Social Enterprise: a New Model for Poverty Reduction and Employment Generation – An Examination of the Concept and Practice in Europe and Commonwealth of Independent States*. UNDP Regional Centre for Europe and the CIS [Bratislava]
- BORZAGA, CARLO – SANTUARI, ALESTE (2003): New Trends in the Non-profit Sector in Europe: The Emergence of Social Entrepreneurship. In: OECD [Shields, Helen – Huxley, Jennah – Claassen, Deidre – Delf, Sheelagh – Labourdette, Valerie] (szerk.): *The Nonprofit Sector in a Changing Economy*. Párizs, OECD, 31-59.
- CHAVES, RAFAEL – MONZÓN, JOSÉ LUIS (2007): *A szociális gazdaság az Európai Unióban*. (az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság számára készített jelentés) CIRIEC, www.gyereksegely.hu, letöltés ideje: 2012.09.05.
- FUTÓ PÉTER – HANTHY KINGA – LÁNYI PÁL – MIHÁLY ANDRÁS – SOLTÉSZ ANIKÓ (2005): *A szociális gazdaság jelene és jövője Magyarországon*. (jegyzet) Nemzeti Felnőttképzési Intézet, Budapest, <http://mek.oszk.hu/06400/06452/>, letöltés ideje: 2012.09.05.
- FREY MÁRIA (szerk.) (2007): *Szociális gazdaság kézikönyv*. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest
- HUNTINGTON, SAMUEL P. (1993): *The Third Wave - Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press, Norman, London
- KUTI ÉVA (1998): *Hívjuk talán nonprofitnak... – A jótékonyág, a civil kezdeményezések és az állami keretből kiszoruló jóléti szolgáltatások szektorra szerveződése*. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest
- NIZÁK PÉTER (2005): A Budapesti Művelődési Központ által akkreditált továbbképzési program bemutatása. *Civil Fórum*, 6. 4. 28-31.

PIROS MÁRTA – MARTINKÓ JÓZSEF (2005): *A nonprofit szervezetek szerepe, lehetőségei a szektor fejlődését szolgáló képzések, képzési rendszerek kialakításában.* Humán erőforrások fejlesztése a civil szektorban ösztöndíj pályázat beszámoló (jegyzet) Kaposvári Egyetem, Kaposvár. <http://www.kka.hu/062567bd000f875a.nsf/0/141fb6f871a870acc12571d90056782d?OpenDocument>, letöltés ideje: 2012.09.03.

SIVÁK JÓZSEF (2010): Szociális gazdaság – egy kialakuló új szektor? In: Radványi Tamás (szerk.) *Pénz és Társadalom*: Budapesti Gazdasági Főiskola PSZK tudományos műhelyéből. Budapesti Gazdasági Főiskola Pénzügyi és Számviteli Kar, Budapest

SALAMON, LESTER M. – ANHEIER, HELMUT K. (1995): *Szektor születik - A nonprofit szektor nemzetközi összehasonlításban.* Nonprofit Kutatócsoport, Budapest 23/2008. (VIII. 08.) PM rendelet a pénzügyminiszter hatáskörébe tartozó szakképesítések szakmai és vizsgakövetelményeiről

Nonprofit menedzser, ügyintéző (szakismertető információs mappa) [2008]: Foglalkoztatási és Szociális Hivatal www.epalya.hu, letöltés ideje: 2012.09.05.

Nonprofit menedzser szakképesítés szakmai és vizsgakövetelményei [2009]: http://szakkepesites.hu/szakmak/nonprofit_menedzser.html, letöltés ideje: 2012. 09 05.

Pénzügyi Közlöny (A pénzügyminisztérium hivatalos lapja) 2010. 3.

Talabos István

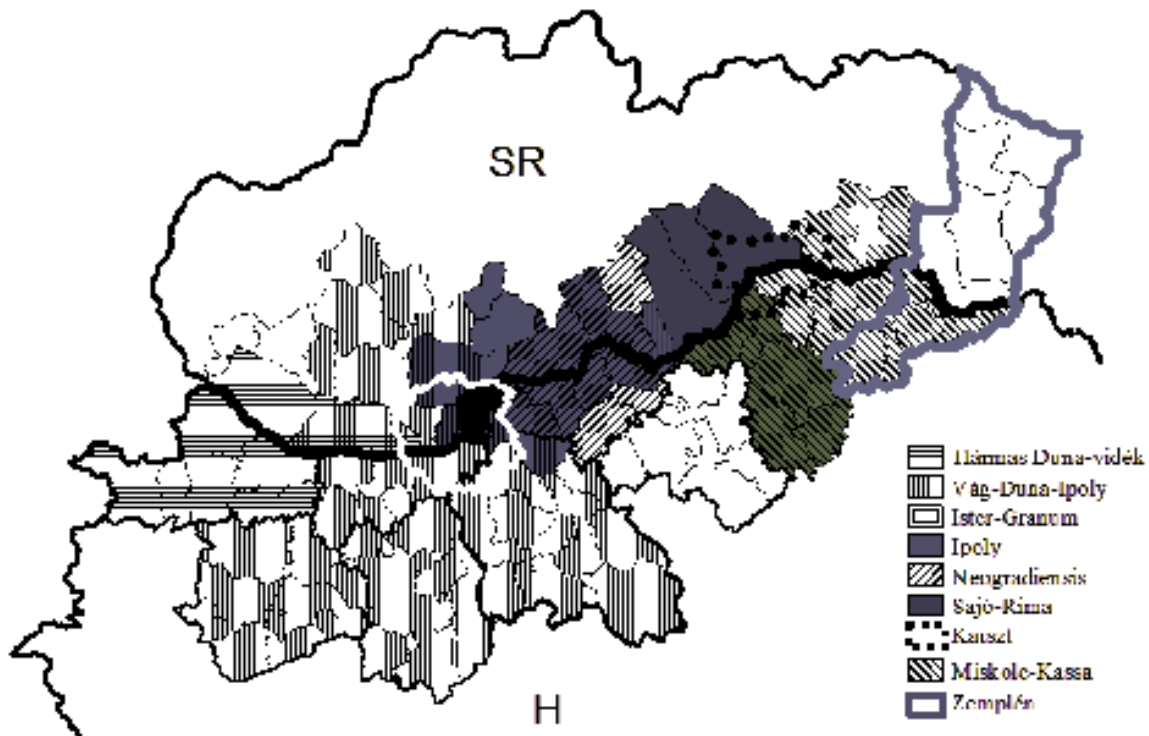
ÖNKORMÁNYZATOK EGYÜTTMŰKÖDÉSE A MAGYAR-SZLOVÁK HATÁR MENTÉN

A regionalizmus megjelenésével az 1990-es évektől kezdődően új fogalmak (régió, térség, mikrotérség, kistérség, társulás, majd többcélú társulás, stb.) jelentek meg. A globalizáció minden térségre kiterjedt és a globális fogyasztói társadalom kialakulásához vezetett. Ennek egyik eredménye, hogy a határokat átlépte az együttműködés, sőt ma már nyugodtan kimondhatjuk, hogy a határon átnyúló együttműködések tömegessé váltak. (Pintér, 2010) Az ismertett projekt a vállalkozások komplex élénkítését célozta az Alsó-Ipolymen-te határon átnyúló térségében, amelyhez a „Phare CBC 2003 Magyarország-Szlovákia üzleti infrastruktúra, innováció és humán erőforrás fejlesztés a határ mentén” elnevezésű program biztosította az anyagi háttérrel. Ezek a határon átnyúló projektek lehetőséget adtak a magyar és a szomszédos országok településeinek és önkormányzatainak összehasonlítására s ugyanakkor az is nyilvánvalóvá vált, hogy a jelenlegi jogi szabályozás még hiányos. Az uniós források megjelenése és jelenléte pedig még motiválja is az önkormányzatokat együttműködési kapcsolataik deklarálására (Hardi Tamás 2007), hiszen együttműködve és kihasználva egymás előnyeit és erőforrásait sokszor meg lehetne szüntetni a periféria jellegből adódó hátrányokat.

The European Union sources motivated the local municipalities to declare their willingness to cooperate (Hardi, 2007) because it means that they take advantage each other strengths and resources to demolish the disadvantages of peripheral location. This project's aim was to develop the human resource, business infrastructure and initiate innovation along the border. The program was financed by Phare CBC 2003 developing innovation, human resource and business infrastructure along the Hungarian-Slovakian border.

1. ábra
Eurorégiók a magyar–szlovák határon

Forrás: Saját szerkesztés, Mezei István – Tóth Péter, 2009 alapján. Térképes ábrázolás: Mátyás Máté.

Az önkormányzatiság a két országban

Az európai régiók határon átnyúló együttműködésének jogi alapját a Madridi Konvenció teremtette meg 1980-ban. Az Európa Tanács 1980. május 21-én Madridban fogadta el a Területi Önkormányzatok és Közigazgatási Szervek Határ menti Együttműködéséről szóló Európai Keretegyezményt¹.

A határ menti együttműködések Magyarországon a Madridi Konvenció ún. minta modelljei szerint alakultak, de a magyar-szlovák határ mentén kialakult együttműködések sok esetben megoldatlan helyzetet találtak, esetenként pedig etnikai és politikai ellenérdekek hátráltatták az együttműködést, és az érdekek egymáshoz közelítése lehetetlennek tűnt (Pintér, 2010).

Az Európai Parlament és a Tanács 2006-ban hozta meg 1082. sz. rendeletét az Európai Területi Együttműködési Csoportosulásról (EGTC). Ez az együttműködési forma azon nehézségek kiküszöbölését célozta, amelyek az eurorégiós együttműködésekben akadályozták a közös és eredményes munkát.

„A testvértelépülési kapcsolatok, az eurorégiós együttműködések után új lehetőségként jelent meg a területi együttműködési csoportosulás. Az alkalmi, a nemzeti együttér-

zést kifejező együttműködések fokozatosan felváltja a projekt-alapú, illetve az állandó munkakapcsolatot biztosító, a szolgáltatásokat közösen szervező együttműködés. A vonzásoknak megfelelően eltérő társadalmi és gazdasági mozgások indultak meg ezen a hosszú határszakaszon.” (Mezei – Tóth, 2009)

Az Európai Unió Phare CBC programja a határ menti együttműködések segítségét célozta: ”A magyar–szlovák határon két szűkítő megszorítással kell erről a programról beszélni. Egyrészt csak 1999-ben indult el ezen a határszakaszon a közös pályázati lehetőség, mert előtte az osztrákokkal együtt volt két kísérleti próbálkozás. A másik megszorítás azt jelenti, hogy erre a magyar szempontból leghosszabb határszakaszra jutott a legkevesebb támogatási összeg, évente 2 millió euró.” (Mezei – Tóth, 2009)

1. táblázat
Phare CBC programok a magyar–szlovák határon

	1995	1996	1999	2000	2001	2002	2003
Jóváhagyott támogatás összege:	1 500 000	1 500 000	2 000 000	2 000 000	2 000 000	2 000 000	2 000 000
Leszerződve:	723 116	1 498 580	1 793 815	1 969 670	1 998 659	1 819 146	1 953 459
Program zárása:	1999.07.31	2000.12.31	2002.12.31	2003.12.31	2004.11.30	2005.11.30	2006.11.30
Támogatott projektek							
nagy:	4	4	1	1	1	15	18
kicsi:	–	20	11	11	9	11	5

Forrás: Mezei – Tóth, 2009

A két ország közigazgatási rendszerét egymástól eltérő időpontban alakította át. Magyarországon már 1990-ben létrejöttek önkormányzatok a (megyei) tanácsokból, míg erre Szlovákiában 2001-ig kellett várni. A magyar és szlovák megyei önkormányzatok közötti kapcsolatfelvételtől ennek megfelelően 2002-től beszélhetünk. Az első kapcsolatok udvariassági találkozások voltak. (Mezei – Tóth, 2009)

A magyarországi önkormányzatok

2010. december 31-én Magyarországon 328 település rendelkezett városi ranggal (beleértve Budapestet), míg 2006-ban a városi ranggal rendelkező települések száma közel 300 volt és a városi funkciójúak száma pedig kb. 200. (Beluszky – Győri, 2006).

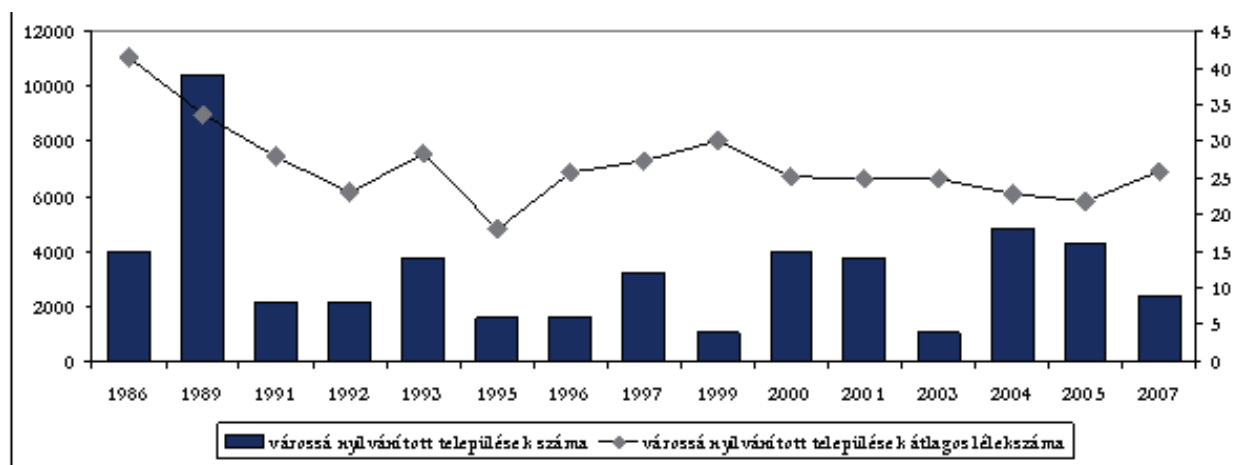
Magyarországon először az 1871. évi XVIII. törvénycikk (a községek rendezéséről) rögzítette, hogy *minden területnek valamely községhez kell tartoznia*. Ettől kezdve 1950-ig,

a tanácsrendszer bevezetéséig az ország teljes területe községekre volt felosztva, (kisközségek, nagyközségek, rendezett tanácsú városok – később megyei városok –, törvényhatósági jogú városok és Budapest). Az első tanács törvénytől kezdve az ország területe városokra és községekre oszlott, és ezt a rendszert az 1990-es önkormányzati törvény is átörökítette. Magyarországon a várossá nyilvánítás és egyéb területszervezési kérdések az 1999. évi XLI. törvény 1. §-a értelmében a köztársasági elnök és az Országgyűlés hatáskörébe tartozik a várossá nyilvánítás (településegysítés, vagy megszüntetése stb.).

2. ábra

A várossá nyilvánított települések száma és átlagos népességük (1986-2007)

Forrás: www.varossanyilvanitas.hu

Közeledve az Európai Unióhoz, az 1996-os területfejlesztési törvény vezette be azt az intézményrendszert, amely az önkormányzatok fejlesztéseinek megszervezését célozta. A törvény 1998-as bővítése uniós mintára létrehozta a magyar régiós beosztást.

Nincs könnyű helyzetben a magyar közigazgatás, mert időközben az állami igazgatási szerveket is ehhez a régiós beosztáshoz igazították. A megyék léteznek, de kérdéses a szükségességük, hiszen korábbi funkcióik és feladatkörük csökkent. A magyar rendszerhez képest a szlovák kedvezőbb megoldást jelent, kiteljesedett feladatkörökkel. (Mezei – Tóth, 2009)

A szlovák önkormányzatok

1990-ig a tanács hierarchia volt érvényben Csehszlovákiában. Az 1990-es rendszerváltást követően hosszú időn keresztül az 1990-ben létrehozott helyi önkormányzati rendszer működött. Csehszlovákia és Szlovákia 1993-ban vált szét, s ezt követően sokáig az állam szervezése volt a legfőbb tevékenység. (Mezei – Tóth, 2009)

„Az 1993. január 1-én önállósult Szlovák Köztársaságban a közigazgatási rendszer kialakítása erősen politikai töltetet kapott, így aztán a posztkommunista országok közül utolsóként²

kezdődött meg a közigazgatási reform a megyei önkormányzatok kialakítására. Ez a politikai töltet elsősorban Vladimír Mečiarnak köszönhető, aki Szlovákia miniszterelnökeként felismerte a politikai tökély kovácsolásának lehetőségét az újjáalakuló közigazgatási egységekben. Mečiar 1998-as ellenzékbe szorulása után is a szakmai megvalósítást a politikai csaták háttérbe szorították, aminek szerves része volt a szlovákiai magyarok által kért magyar egységek kialakítása és a Dzurinda kormány megosztottsága. (Keszegh, 2005) 1996-ban a közigazgatási törvény 8 államigazgatási kerületre és 79 járásra osztotta fel Szlovákiát. Az új területi felosztás talán legnagyobb vesztesei a magyar kisebbség tagjai voltak. Egyes régió helyett külön régiókba kerültek, ahol az összlakossághoz képes alacsony százalékarányuk miatt érdekeik képviselője hátrányos helyzetűvé vált.

A kormány elé 2000-ben került az önkormányzatok decentralizációjáról szóló koncepció, amely 2002-t jelölte meg a regionális önkormányzatok indulásának. Ez a koncepció vázolja nemcsak az önkormányzatok jogköreit, de a finanszírozást ill. az arra vonatkozó javaslatokat is. „A javasolt finanszírozás szerint a közpénzek mintegy fele³ regionális és helyi szinten maradna, a fejlesztések hatásosságát remélve. Ez az újfajta elosztás markáns változás lett volna a korábbi finanszírozáshoz képest, ahol a közpénzek 10% jutott el az önkormányzatokhoz. [...] 2001. július 4-én a parlament megszavazta a nyolcas megyebeosztású modellt. E törvény értelmében, 2002. januárjában nyolc megye jön létre, melynek határai azonosak a korábbi kerületekével. A járási hivatalok nem szűnnek meg, a megyei parlamenti döntések a parlament által megvétőzhatóak. A törvényben nem kapott helyet a kerületi önkormányzatok jogköre és a kerületek továbbra sem kapják meg alanyi jogon a központi adóbevételek egy bizonyos százalékát,” (Keszegh, 2005) s azóta fokozatosan kapják meg az államtól a vagyont és a hatásköröket. (Mezei – Tóth, 2009)

A projekt és célterülete

A Dunakanyar Kulturális Alapítvány által elnyert Európai Unió támogatás nyújtott fedezetet a BridgIng Marketing Tanácsadó Bt. által 2005-2006-ban készített kutatásra, valamint a marketing terv elkészítésére, amelynek fő célja az idegenforgalmi szemléletű fejlesztési lehetőségek megfogalmazása volt. Az elkészült tanulmány alapján készült kiadvány az alábbiakat emeli ki:

Az Alsó Ipoly-mente határon átnyúló térségének 18 települése (13 a magyar, 5 a szlovákiai oldalon) 2003. november 17-e óta a hivatalosan intézményesített formában működő ISTER-GRANUM Eurorégióhoz tartozik.

„Az eurorégiónak 44 magyarországi és 31 szlovákiai település az alapító tagja. A tervek szerint a szervezet bővül majd, s 59 magyarországi és 47 szlovákiai település lesz a tagja. Az új Eurorégióban 1800 négyzetkilométeren csaknem 200 ezer lakos él majd.”⁴

Ezen túlmenően, a magyar oldali települések, azaz a Szobi kistérség települései 2001. június 15-én a Dunakanyar kistérségeivel (72 település), településeivel csatlakoztak a Dunakanyar Chartához, abból a célból, hogy „...a Dunakanyar Kiemelt Üdülőkörzet mint táj, és mint az itt élők élettere hosszú távon megőrizhesse hagyományait, legyen ismét sajátos arculata, karakteres megjelenése.”⁵

Ennek érdekében

- összehangolják fejlesztési elképzeléseiket (különös tekintettel az idegenforgalomra és a környezetvédelemre),
- erősítik népi hagyományaik megőrzését, és azt egymást erősítve ápolják,
- közös adatbázist hoznak létre, információs központot működtetnek.

Az elkészült tanulmányban a határon átnyúló térség vállalkozásainak élénkítése érdekében feltárássra kerültek a turizmus lehetőségei. Nem csak egy általános turisztikai helyzetkép és a határon átnyúló térség kínálata iránti kereslet – a piaci szegmensek – feltárássára került sor, hanem az ebből a célból nélkülözhetetlen turisztikai alkalmassági vizsgálatra is. A vizsgálat eredménye, hogy a turizmus fejlesztése reális gazdaságfejlesztési irányként kezelhető az Alsó Ipoly-mentét alkotó 18 településen.

Az Alsó-Ipolymente térség számos vonzó tényezővel (természeti, kulturális) rendelkezik, amelyek hasznosítása jelenleg nem megfelelő mértékű. A piacon való jelenléthez szükséges az egyes vonzerőelemek komplex egységes teljesítményű terméké fejlesztése.

Vizsgálatunk szerint a térség potenciális termékei lehetnek:

- falusi és agroturizmus (a szlovákiai oldalon a borturizmus)
- kulturális turizmus
- aktív turizmus.

Az aktív turizmus elemei:

- ökoturizmus
- horgászturizmus
- kerékpáros turizmus
- lovas turizmus
- vadász turizmus
- bakancsos turizmus.

Az erdei iskolai programokkal a tanév során is a térségbe vonzható az iskolás korosztály. A térség levegője, tájképi adottságai és tájkaraktere miatt kiváló helyszíne lehet a nem vizes alapú wellness- és egészségturizmusnak.

A projekt határon átnyúló célterületének magyarországi területrésze: Bernecebaráti, Ipolydamásd, Ipolytölgyes, Kemence, Kóspallag, Letkés, Márianosztra, Nagybörzsöny, Peröcsény, Szob, Tésa, Vámosmikola, Zebegény.

A projekt szlovákiai területrésze Kiskeszzi, Ipolyszalka, Leléd, Bajta, Helemba települések közigazgatási területéből tevődik össze.

A célterület az Ipoly folyó két oldalán terül el. Nagysága 380,74 km². Ebből 314,74 km² magyarországi, 66 km² a szlovákiai területrésze esik. A területen egyetlen városi rangú település – Szob – található. A települések földrajzi elhelyezkedését mutatja a 3. ábra.

3. ábra

Forrás: *Piackutatás és Marketing Terv (Bridging 2006)*

A magyarországi területrészt a Szobi kistérség, Pest megye legészakibb kistérsége. Északról és nyugatról szlovák területekkel, keletről a Balassagyarmati és a Rétsági kistérséggel szomszédos. Délről – nyugatról keleti irányba haladva – az Esztergomi, a Szentendrei és a Váci kistérség öleli körbe. A KSH besorolása szerint az Ipoly-mente alapvetően vidéki kistérség, azaz a vidéki településen élők aránya magasabb, mint 50%. (lásd. 1. melléklet) A magyarországi területrészt közigazgatási központja Szob, Vámosmikola pedig alközpontként funkcionál – állapítja meg a helyzetfeltáró tanulmány.

A szlovákiai területrészt 5 település közigazgatási területéből tevődik össze. A terület Szlovákia délnyugati és a Nyitrai Kerület dél-keleti részén található, Nyitrától kb. 85

km-re. Ezen belül az Érsekújvári Járás keleti részén, Érsekújvártól kb. 50 km-re. A települések Párkány város természetes vonzásköréhez tartoznak, amely jelenleg a párkányi körzet közigazgatási központja, illetve Ipolyszalkának (Salka) alközponti szerepe is van. A célterület egészére jellemző a demográfiai fogyás és elöregedés (csökkenő élveszületés és növekvő halálozási arány). Ugyanakkor a „célterület természeti és épített környezete országos összehasonlításban is kiemelkedően kedvező adottságokkal rendelkezik. [...] A vizsgált magyarországi terület túlnyomó hányada a Duna-Ipoly Nemzeti Park része (Zebegény, Szob, Ipolydamásd, Márianosztra, Kóspallag, Letkés, Ipolytölgyes, Nagybörzsöny, Perócsény, Kemence, Bernecebaráti közigazgatási területének jelentős része). A szlovákiai területrészen védett természeti terület a Kovácspataki dombok, illetve a Burda hegység jelentős része a Dunakanyarban Helemba, Leléd és Bajta közigazgatási területén, a Damásdi szurdok túlsó oldalán. A Duna-Ipoly Nemzeti Park területének több mint negyed része a célterület magyarországi részére esik. Ebből a magyarországi területrész minden egyes lakosára több mint 1 ha nemzeti parki terület jut...”⁶

Ami pedig az idegenforgalom fejlesztését illeti: ”Az Alsó-Ipolymente folyóvölgye és a két oldalán elterülő hegyvidék olyan természeti adottságokkal és kulturális örökséggel rendelkezik, amely arra predesztinálja, hogy a Budapestről, mint közép-európai metropoliszból és globális jelentőségű turisztikai célpontból és elosztó központból kiinduló ökoturizmus, kulturális turizmus nemzetközi jelentőségű célterülete és a főváros népességének egyik legfontosabb rekreációs területe legyen.”⁷

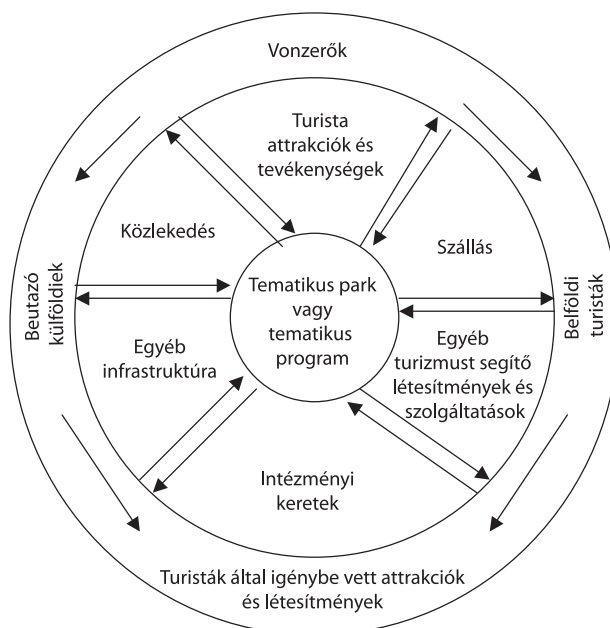
Konklúzióként pedig megállapítást nyer, hogy „A célterület tudatos fejlesztésének legfontosabb tétje és kihívása az, hogyan lehet a természeti és az épített környezet meglévő értékeinek kihasználására alapozva, a természeti környezet és a technikai civilizáció egyensúlyát megtartva, a közszféra és a magánszféra együttműködésével biztosítani az Alsó-Ipolymente határon átnyúló térségének turisztikai fejlesztését.”⁸

A Városfejlesztés Rt. helyzetfeltáró tanulmányát követően adott a Dunakanyar Kulturális Alapítvány az Ipoly-menti önkormányzatok képviselőjében megbízást a Bridging Marketing Tanácsadó Bt.-nek, idegenforgalmi célú marketing felmérésre és helyzetértékelésre. A Bridging Bt. az idegenforgalmat komplex fejlesztési lehetőségként kezelve a fejlesztési lehetőségeket igyekezett feltárni, ugyanakkor az önkormányzatokkal folytatott interjúk során azok mindegyike idegenforgalmi célú fejlesztési lehetőséget fogalmazott meg függetlenül az adottságoktól.

A tanulmány során a projekt készítője megvizsgálta a turisztikai potenciált az alábbi összefüggések szerint:

4. ábra
A turisztikai vonzerők egymáshoz való kapcsolódása

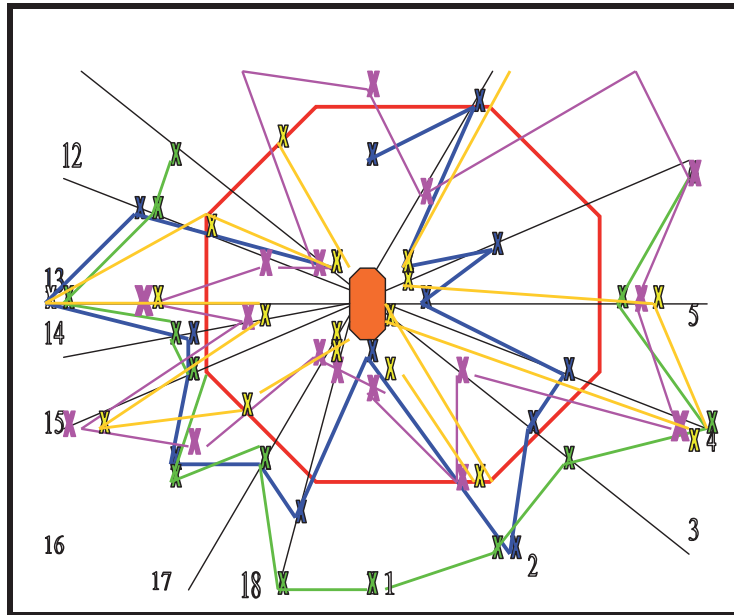

Forrás: A szerző saját szerkesztése ⁹

Ezt követően valamennyi, a projektben szereplő település turisztikai célú területalkalmassági vizsgálatnak lett alávetve. A tanulmány megállapította, hogy az idegenforgalom fejlesztésének van lehetősége, de a fejlesztés korlátja az ún. turisztikai termék hiánya. A turisztikai termék hiányán túlmenően gazdasági és infrastrukturális akadályok is vannak, amelyeknek a gazdaság célú fejlesztését kellene előzetesen megoldani. A térség komplex értékelésére vonatkozóan a tanulmány az alábbi megállapítást teszi:

5. ábra

1. Bernecebaráti	7. Márianosztra	13. Zebegény
2. Ipolydamásd	8. Nagybörzsöny	14. Bajta
3. Ipolytölgyes	9. Perőcsény	15. Helemba
4. Kemence	10. Szob	16. Ipolyszalka
5. Kóspallag	11. Tésa	17. Leléd
6. Letkés	12. Vámosmikola	18. Kiskeszi

Megközelíthetőség	Kék vonal
Természeti potenciál	Zöld vonal
Vendéglátás	Lila vonal
Szállás	Sárga vonal
Középérték (0)	Piros nyolcszög

Megjegyzés.: Az értékek a középponttól (-2) növekednek arányos elosztásban a +2 felé, a középértéket a piros vonal jelenti.

Forrás: A szerző szerkesztése

Következtetések

Jól látható, hogy egyes települések (Kemence, Kóspallag, Szob, Zebegény, Ipolyszalka) rendelkeznek a turisztikai termék adottságaival, viszont a megközelíthetőségük rontja az értékesítési lehetőségeiket, annak ellenére, hogy jó a vonzerő (természetes) és adottak a szállás valamint vendéglátás feltételei is.

Az Alsó-Ipolymente határon átnyúló térségének szinte minden településeiről elmondható, hogy a természetes vonzerőt vizsgálva igen jó adottságokkal (+1 egy ill. +2 érték) rendelkeznek, de hiányoznak a megfelelő szállás és vendéglátás körülményei. Ugyanakkor a megközelíthetősége igen jó: Szobnak és Zebegénynek. „Más településeken – Ipolyszalka – a célcsoportot figyelembe véve (elsősorban diákok) kell a vendéglátás körülményeit fejleszteni.” (Bridging, 2006)

Az önkormányzatok mindegyike – véleményem szerint esetenként görcsösen – kimondottan az idegenforgalmi fejlesztést erőltette. Ez részben helyes, hiszen az idegenforgalmat komplexen értelmezve azt mondhatjuk, hogy multiplikátor hatása révén egy turista mintegy 8-10 fő számára teremt munkahelyet. Az idegenforgalom ezen közgazdasági megközelítése lehetett az, ami alapján a résztvevő önkormányzatok mindegyike az idegenforgalom fejlesztésében látta a jövőképet és figyelmen kívül hagyta a projektben résztvevő Brunda Gusztáv kimondottan gazdaságfejlesztő gondolatait, amelyet az idegenforgalmi célú fejlesztés feltárásával megbízott Bridging is messzemenően támogatott, azaz hogy a vállalkozások fejlesztését kell célozni és ezt kihasználni idegenforgalmi cézzal, nem pedig fordítva.

Az a benyomásom, hogy az önkormányzatok a program keretében mintha előre elhatározták volna, hogy az idegenforgalomban látják a jövőt, és ennek megfelelően a tényeket igazították/akarták igazítani az elképzelésükhöz, akár úgy, hogy egyes tényezőket figyelmen kívül hagytak ill. nem vettek azokról tudomást. Ilyen pl. az intézményrendszer hiánya, amelyet a projektben résztvevő egyik önkormányzat sem akart felvállalni, pedig a készítőik egyértelműen leszögezték, hogy e nélkül hiábavaló térségi típusú fejlesztésről beszélni, ill. térségi típusú fejlesztést lehet „körvonalazni”, de az konkrét intézményi keretek (koordináció) nélkül nem fog megvalósulni.

A vizsgált területet érdemes lett volna alávetni a Catin (2000) féle területi tőke hatás-vizsgálatnak, amely multiplikátor- termelékenység- és versenyképesség hatást vizsgál. Ezen mutatók között a multiplikátor hatás a kínálatot és fogyasztók keresletét és egymáshoz való viszonyát vizsgálja. Ilyen vizsgálat nem történt, az viszont nyilvánvalóvá vált a készítőik számára, hogy az általuk javasolt szervezeti keretet (pl. nonprofit gazdasági társaság) és a marketing kommunikációt – annak érdekében, hogy kialakuljon a térség „márkanéve” –, egyik önkormányzat sem fogja felvállalni, s a mai napig nem is vállalta fel. Konkrét önkormányzati lépés a megfogalmazottak megvalósítása érdekében nem történt. Az azóta eltelt időszakban a térség magyar oldali önkormányzatai megpróbálkoztak TDM szervezet létrehozásával, ugyanakkor a legnagyobb eredménynek úgy gondolom, hogy a DATOURWAY¹⁰ projekt tekinthető, amelyben a Duna térségére – így beleértve az Alsó-Ipolymente vonatkozó településeit – megfogalmazódott az idegenforgalom reális fejlesztési iránya.

MELLÉKLETEK

1. melléklet

A Szobi kistérség településeinek általános adatai

Településnév	A település területe km ²	A település népsűrűsége fő/km ²
Bernecebaráti	37,68	26,27
Ipolydamásd	11,60	30,60
Ipolytölgyes	13,66	29,06
Kemence	42,75	26,27
Kóspallag	12,77	58,65
Letskés	24,55	46,82
Márianosztra	20,26	41,16
Nagybörzsöny	50,69	15,12
Perőcsény	41,39	9,00
Szob	20,07	137,52
Tésa	4,38	24,66
Vámosmikola	25,29	66,00
Zebegény	9,65	112,44
Kistérség területe	314,74	41

Forrás: KSH Pest megyei Statisztikai Évkönyv 2004

JEGYZETEK

- ¹ A Keretegyezményt Magyarországon az 1997. ápr. 25-től hatályos 1997. évi XXIV. Törvény hirdette ki. (Forrás: Pintér Edit: Kül-Világ, VII évf. 2010/4. szám, 115.)
- ² A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa 2001. július 4-én fogadta el a közigazgatási reformhoz szükséges első törvényt.
- ³ Regionális szintek a közpénzek 15%-át, az önkormányzatok pedig a 35%-át kapják.
- ⁴ Forrás: Pont magazin – Ister-Granum Eurorégió alakul – szándéknyilatkozatot írtak alá a várban
- ⁵ Forrás: Dunakanyar Charta – www.dunakanyar.hu
- ⁶ Helyzetfeltáró tanulmány az Alsó-Ipolymente határon átnyúló térségére, 2006. 9.
- ⁷ U.o, 11.
- ⁸ U.o.
- ⁹ Edward Inskeep: Tourism planning an integrated and sustainable development approach, New York, 1991. 39. felhasználásával.
- ¹⁰ A Datourway EU-s nemzetközi projektben 7 ország vett részt. Vezető partnere a VÁTI Nonprofit Kft. volt, és megfogalmazásra került az első régiós turizmus stratégia, amelyért a Tudományos Területfejlesztő Egyesület volt a felelős. A projekt 2009-2012 között valósult meg.

HIVATKOZÁSOK

ANNUAL Report 2008 Association of European Border Regions (AEBR)
http://www.aebr.eu/files/publications/2009-10-29_Gesch_ftsbericht_2008_EN_clean.pdf
Az Európai Unió Területi Helyzete és Perspektívái c. dokumentum (TSP) VÁTI Nonprofit Kft. ESPON Műhely, 2010. dec. 7. Budapest

BELUSZKY P. – GYŐRI R. (2006): Ez a falu város! (Avagy a városi rang adományozásának gyakorlata s következményei 1990 után.) *Tér és Társadalom* (20.) 2. sz. 65–81.

BRIDGING MARKETING TANÁCSADÓ BT (2006): *Helyi Komplex Vállalkozás-élénkítő Program az Alsó-Ipolymente határon átnyúló térségére* Piackutatás és Marketing Terv

HARDI TAMÁS (2007): Integrációs folyamatok a szlovák-magyar határtérségben. *Pro Minoritate*, Nyár, 72–97.

HARDI TAMÁS –TÓTH KÁROLY (2009) (szerk.): *Határaink mentén*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja

KESZEGH BÉLA (2005): *A szlovákiai közigazgatási rendszer újkori története*. Kézirat.
www.keszegh.sk/dat/kozigazgatas.doc

LIMPÓK VALÉRIA (2010): *A működőtőke és az adópolitika kapcsolata, különös tekintettel Magyarországra és Ausztriára*. PhD értekezés. Győr

MEZEI ISTVÁN – TÓTH PÉTER (2009): A települési és területi önkormányzatok kapcsolatai a magyar-szlovák határ mentén. *Tér és Társadalom* 22. évf. 2008/3. 51–80.
Pest megyei Statisztikai évkönyv. KSH, 2004.

PINTÉR EDIT (2010): A határon átnyúló együttműködés empirikus kutatásának eredményei *Kül-Világ* 7. évf. 4. szám

TOMAY KYRA (2009): Demográfiai kihívások az európai és magyar városokban
Falu-Város-Régió, 2. szám, 13-18

Városfejlesztés Rt. (2006): *Helyi Komplex Vállalkozás-élénkítő Program az Alsó-Ipolymente határon átnyúló térségére*

Helyzetfeltáró tanulmány az Alsó-Ipolymente határon átnyúló térségére

Jogsabályok/Törvények

1990. évi LXXV. Törvény

1999. évi XLI. Törvény

97/2005 (XII. 25) OGY Határozat az Országos Területfejlesztési Konceptióról (OTK)

Internet

State of European Cities Report, 2007

http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/urban/stateofcities_2007.pdf

www.foruminst.sk

www.varossanyilvanitas.hu

www.kozsegek.hu

<http://www.statistics.sk>, Mestská a obecná štatistika

dr. Török Hilda

IDŐPARADOXON A FELSŐOKTATÁSBAN

Az időparadoxont gyakran érvként hozzák fel az időutazás lehetetlen voltának bizonyítására. A híres börtönkísérlet atyja, Philip Zimbardo azonban egy újabb zseniális ötlettel teljesen más megvilágításba helyezte az időparadoxont¹. Tézise szerint, bár nem tudatosodik bennünk, életünk minden pillanatában utazunk az időben. Ebből adódóan döntéseinket, tetteinket, kapcsolatainkat és karrierünket alapvetően az határozza meg, milyen az időhöz való viszonyunk, azaz hogyan emlékszünk a múltra, élünk a jelenben és várjuk a jövőt. Különös időutazás ez, amely minden pillanatban befolyásol bennünket anélkül, hogy tudnánk róla. Életünk nem más, mint egy időutazás, ezért nem csak a jelenünket kell menedzselnünk, hanem a múltunkhoz és a jövőnkhez való viszonyunkat is. Ebben segíthet az oktatás is. Nem kérdés, hogy a hatékony időgazdálkodás elsajátítása és oktatása mellett ma már különböző módszerekkel és eszközökkel az időhöz való egészséges viszony kialakításában is segítenünk kellene diákjainkat. A tanulmány a Zimbardo-féle kutatások alapján mindenekelőtt arra keresi a választ, miként viszonyulnak a BGF hallgatói a nyugati kultúrában jellemző időperspektívákhoz: mennyire múltpozitívak, múltnegatívak, jelenfatalisták, jelenhedonisták és jövőorientáltak.

According to the American psychologist, Philip Zimbardo, life is a time journey in which our attitude to past, present and future should equally be organised. As he explained in his widely known book Timeparadox, the way we remember of the past, live our present life and wait for the future strongly influences our daily decisions, relations to other people, and our business prospective. The article presents the time perspective of the students at Budapest Business School, compares students' scores in different streams, and put the stress on the question how education could impact students to reach a more balanced time perspective.

Az idő titkos ereje

A híres-hírhedt stanfordi börtönkísérletek atyja, Philip Zimbardo szociálpszichológus kollégájával, John Boyddal több évtizedes kutatásaik során arra a következtetésre jutottak, hogy az időhöz való viszonyunk – anélkül, hogy tudnánk róla – döntően befolyásolja a magánéletünket, munkánkat, karrierünket, viselkedésünket és kapcsolatainkat. Az idő titkos erejét szerették volna kimutatni, ezért különböző időperspektívákban kezdték

vizsgálni az időhöz való viszonyunkat, vagyis azt, hogyan osztjuk meg tapasztalatainkat a különböző időzónák illetve időkategóriák szerint. Úgy találták, az egyéneknek a nevelésüktől, társadalmi, vallási, kulturális hovatartozásuktól és iskolázottságuktól függően eltérő az időhöz való viszonya. A problémát abban látták, hogy tudattalanul ragaszkodunk kialakult és preferált időperspektíváinkhoz, ahelyett, hogy tudatosan törekednénk egy egészséges viszony kialakítására, amellyel boldogabbá, kiegyensúlyozottabbá és sikeresebbé tehetnénk életünket. Szerintük gyökeresen át kell alakítanunk az időhöz való viszonyunkat. Ehhez először is tudatosítanunk kell magunkban, milyen időperspektívákat preferálunk, mennyire vagyunk jelen-, múlt- és jövőorientáltak, azaz milyen az egyéni időperspektíva térképünk, vagy másképp: időprofilunk, amely észrevétlenül befolyásolja döntéseinket, tetteinket, kapcsolatainkat. Másodsor, meg kell határoznunk, mennyire egészséges és kiegyensúlyozott tudattalanul preferált és elfogultan kezelt időprofilunk, és ennek alapján kell végiggondolnunk, hol és miben kell tudatosan változtatnunk.

Ehhez nyújt segítséget a Zimbardo-féle időperspektíva térkép és az ennek alapján összeállított időperspektíva kérdőívek², amelyekkel bárki könnyedén felmérheti saját időprofilját, összehasonlíthatja másokéval és összevetheti az ideálisnak tartott, egészséges, egyensúlyi modellel. Elfogultan kezelt időprofilunkat azonban nagyon nehéz megváltoztatni. Már az is nagy eredmény, ha tudatosodik bennünk, mi lenne a helyes irány, és ebben minden bizonnyal sokat segíthet az oktató-nevelő munka is.

Időperspektíva-térkép

Zimbardo az *Időparadoxon (Timeparadox)* című könyvében részletesen kifejti, hogyan jutottak kollégáival arra a következtetésre, hogy a latin-nyugati kultúrában alapvetően hat időperspektíva jellemző. A jelenhez alapvetően kétféle módon viszonyulhatunk: lehetünk az élvezeteket hajszoló, kockázatvállaló *jelenhedonisták*, vagy az élet sorszerűségét elfogadó *jelenfatalisták*. A múltunkat is legalább kétféleképpen idézhetjük fel: lehetünk a régi szép időket boldogan idéző *múltpozitívak*, vagy a kudarcokról és elszalasztott lehetőségekről panaszkodó *múltnegatívak*. A jövőhöz való viszonyunkban lehetünk a célok megvalósításáért küzdő *jövőorientáltak*, vagy a spirituális életet hirdető *transzcendentalisták*. A Zimbardo-féle időperspektíva térkép alapján röviden összefoglaltuk egy táblázatban a tipikus idősíkokat, amelyek különbözőképpen befolyásolják döntéseinket, tetteinket és kapcsolatainkat.

1. táblázat
Zimbardo-féle időperspektíva térkép

IDŐPERSPEKTÍVÁK	JELLEMZŐK
Múltpozitív	Aki sokat nosztalgiázik, örömmel gondol a múlt-ra és boldogan idézi fel a családban vagy a munkahelyen megélt pozitív élményeit, mert úgy véli, emlékei a jelent is bearanyozzák.
Múltnegatív	Aki állandóan a múlt rossz emlékein rágódik és folyton a megélt kudarcok vagy elkövetett hibák miatt bánkódik.
Jelenhedonista	Akit a napi pozitív élmények, izgalommal teli kockázatok, felfedezések éltetnek, nem rágódik a múlton, és nem szorong a jövőtől sem. Teli energiával mindig azt teszi, amiben örömet leli.
Jelenfatalista	Aki az életet sorsszerűnek tartja, amelyet nem lehet befolyásolni és irányítani, ezért úgy érzi, bármit is tehet, semmin nem tud változtatni, már minden előre meg van írva, és mindent rajta kívül álló okok magyaráznak.
Jövőorientált	Akinek határozott jövőbeli céljai vannak, mindent előre megtervez, folyamatosan az óráját lesi, nehogy elkéssen és állandóan összeveti a ráfordított költségeket az elérhető haszonnal. A munkában rendszerint rendkívül sikeres, a magánéletben azonban sokkal kevésbé. Nem szórakozik, nem szereti a tartós kapcsolatokat, inkább egyedül tölti ideje nagy részét.
Transzcendentálisan jövőorientált	Akinek jövőbeli célja a test halála utáni spirituális létezés, ezért az életet boldogan éli, mert hisz abban, hogy a halál, az elmúlás csupán valami még szebb és boldogabb világ kezdete.

A térkép már önmagában is árulkodó. Könnyen elképzelhető, milyen konfliktusok származhatnak abból, ha szélsőséges esetben egy alapvetően múltpozitív, jelenhedonista és jövőorientált személy valamilyen kapcsolatba kerül egy múltnegatív, jelenfatalista és egyáltalán nem jövőorientált emberrel. Valószínűleg nehezen fogják megérteni egymást, konfliktusaik pedig lassan felőrlik kapcsolatukat. Nem véletlen, hogy öntudatlanul is azokat kedveljük, akik hozzánk hasonlóan viszonyulnak az időhöz. Az értetlenkedés, a csalódottság, és a kiábrándultság azonban megelőzhető, ha tisztában vagyunk saját és mások időprofiljával, és tudjuk, milyen egészséges modellt érdemes követnünk, kinek, miben, hogyan kellene változtatnia egyéni időprofilján.

Időperspektíva kérdőívek

Vajon milyen az egyéni időprofilunk? Hogyan viszonyulunk a múlthoz, a jelenhez, és a jövőhöz? Hogyan osztjuk meg tapasztalatainkat a különböző idősíkok szerint? Ebben segítenek a több évtizedes kutatási tapasztalatok alapján összeállított Zimbardo-féle időperspektíva kérdőívek, amelynek alapján bárki könnyen felmérheti egyéni időprofilját. Az első kérdőívet Zimbardo korábban készítette, amely a latin-nyugati kultúrára leginkább jellemző időperspektívákat mérte fel. A transzcendentális jövő időperspektíva túllép a megszokott kulturális gyökereken, és a spirituális irányultságú jövőorientáltságot méri fel, amely egyre jobban terjed nálunk is.

A felmérést magunk is elvégezhetjük. Töltsük ki a két különböző kérdőívet³ és a megadott szempontok alapján határozzuk meg egyéni időprofilunkat!

ZIMBARDO-FÉLE IDŐPERSPEKTÍVA KÉRDŐÍV (Zimbardo Time Perspective Inventory, ZTPI) A lehető legőszintebben pontozza 1-5-ig, mennyire jellemzőek Önre a következő állítások! Ennek megfelelően pipálja ki a jobb oldali skála megfelelő mezőjét!						
		egyáltalán nem érték egyet		közömbös	teljesen egyértékű	
		1	2	3	4	5
1.	Véleményem szerint az élet fontos örömeinek egyike, ha az ember összejöhet egy partira a barátaival.					
2.	Gyermekkoromból ismerős látványok, hangok és szagok gyakran csodálatos emlékek sokaságát idézik fel bennem.					
3.	Életemben sok mindent meghatároz a sors.					
4.	Gyakran gondolkodom arra, mit kellett volna másként tennem életem során.					
5.	Döntéseimet leginkább az engem körülvevő emberek és dolgok befolyásolják.					
6.	Szerintem az ember minden reggel tervezze meg előre a napját.					
7.	Örömmel gondolkodom a múltamra.					
8.	Hirtelen ötletektől vezérelve cselekszem.					
9.	Ha valami nem készül el időben, nem aggódom miatta.					
10.	Ha el akarok érni valamit, célokat tűzök ki, és mérlegelem, milyen specifikus eszközökkel valósíthatók meg.					
11.	Mindent összevéve, sokkal több jóra, mint rosszra emlékszem a múltamból.					
12.	Ha a kedvenc zenémet hallgatom, gyakran megfeledkezem az időről.					

		egyáltalán nem érték egyet		közömbös	teljesen egyértékű	
		1	2		3	4
13.	A holnapi határidők betartása és más fontos munkák elvégzése fontosabb a ma esti szórakozásomnál.					
14.	Mivel minden amúgy is úgy lesz, ahogy lesz, valójában nem számít, mit teszek.					
15.	Élvezem a történeteket arról, hogy mentek a dolgok „a régi szép időkben”.					
16.	Fájdalmas, régi emlékeket újra és újra átélek.					
17.	Nap mint nap próbálom a lehető legteljesebben élni az életemet.					
18.	Felzaklat, ha elkések egy megbeszélt időpontról.					
19.	Ideális esetben minden napomat úgy élném, mintha az utolsó volna.					
20.	Könnyen eszembe jutnak szép idők boldog emlékei.					
21.	Pontosan teljesítem kötelességeimet barátaimmal és a hatóságokkal szemben.					
22.	A múltban sok sérelemben és elutasításban volt részem.					
23.	Döntéseimet spontán módon hozom.					
24.	Minden napot olyanak veszek, amilyen, ahelyett, hogy próbálnám megtervezni.					
25.	A múlt túl sok kellemetlen emléket rejt, ezért igyekszem inkább nem emlékezni azokra.					
26.	Fontos, hogy legyen izgalom az életemben.					
27.	A múltban követtem el hibákat, amelyeket szívesen tennék meg nem törtéنتté.					
28.	Szerintem fontosabb, hogy élvezzük, amit csinálunk, mint hogy időben végezzünk a munkával.					
29.	Nosztalgiával emlékszem vissza a gyerekkoromra.					
30.	Mielőtt döntenék valamiről, összevetem a költségeket az előnyökkel.					
31.	A kockázatvállalás megóv attól, hogy életem unalmas legyen.					
32.	Fontosabb számomra, hogy élvezzem „az élet utazását”, mint hogy az úti célra koncentráljak.					
33.	A dolgok ritkán alakulnak várakozásaimnak megfelelően.					
34.	Nehéz megfelelek az ifjúságom kellemetlen képeiről.					
35.	Odaszívó tevékenységem öröme és lendülete, ha kénytelen vagyok a célokra, a kimenetelre és az eredményekre gondolni.					

		egyáltalán nem érték egyet		közömbös	teljesen egyérték	
		1	2		3	4
36.	Még ha élvezem is a jelent, hajlok rá, hogy hasonló múltbéli élményekkel vessem össze.					
37.	A dolgok annyira változnak, hogy az ember igazából nem képes tervezni a jövőt.					
38.	Életem menetét olyan erők irányítják, amelyeket nem tudok befolyásolni.					
39.	Értelmetlen dolog aggódni a jövő miatt, mivel egyébként sem tudunk változtatni rajta.					
40.	Folyamatos munka révén időben végzek feladataimmal.					
41.	Akaratlanul is kikapcsolok, ha családom tagjai régi dolgokról beszélnek.					
42.	Szívesen vállalok kockázatot, hogy izgalmat vigyek az életembe.					
43.	Listát írok tennivalóimról.					
44.	Gyakrabban hallgatok a szívemre, mint az eszemre.					
45.	Képes vagyok ellenállni a kísértéseknek, ha tudom, hogy elvégezni való munkám van.					
46.	Hagyom, hogy magával ragadjon a pillanat izgalma.					
47.	Az élet manapság túlságosan bonyolult; szívesebben élnék egyszerűbb életet a múltban.					
48.	Jobban kedvelem a spontán barátokat a kiszámíthatóaknál.					
49.	Szeretem a rendszeresen ismétlődő, hagyományos családi rituálékat.					
50.	Gondolok a rossz dolgokra, amelyek a múltban történtek meg velem.					
51.	Folyamatosan dolgozom nehéz, unalmas feladatokon is, ha ez által előrejutok.					
52.	Jobb a keresetemet élvezetekre költeni, mint félretenni a holnap biztonsága érdekében.					
53.	A szerencse néha nagyobb hasznot hoz, mint a kemény munka.					
54.	Gondolok a jó dolgokra, amelyeket életem során elmulasztottam.					
55.	Szeretem, ha a közeli kapcsolataim szenvedélyesek.					
56.	Mindig lesz annyi időm, hogy utolérjem magam a munkámban.					

Pontozási instrukciók

A ZTPI értékelése előtt invertáljuk a 9-es, 24-es, 25-os, 41-es és 56-os állításokat! Eszerint:

az 1-ből 5 lesz, a 2-ből 4, a 3-as 3 marad, a 4-ből 2, az 5-ből 1.

Múltnegatív időperspektíva

Adjuk össze az alábbi állítások pontszámait, és osszuk el az eredményt 10-zel!
4., 5., 16., 22., 27., 33., 34., 36., 50., 54.

Pontszám: ____

Múltpozitív időperspektíva

Adjuk össze az alábbi állítások pontszámait, és osszuk el az eredményt 9-cel!
2., 7., 11., 15., 20., 25.(invertált), 29., 41.(invertált), 49.

Pontszám: ____

Jelenhedonista időperspektíva

Adjuk össze az alábbi állítások pontszámait, és osszuk el az eredményt 15-tel!
1., 8., 12., 17., 19., 23., 26., 28., 31., 32., 42., 44., 46., 48., 55

Pontszám: ____

Jelenfatalista időperspektíva

Adjuk össze az alábbi állítások pontszámait, és osszuk el az eredményt 9-cel!
3., 14., 35., 37., 38., 39., 47., 52., 53.

Pontszám: ____

Jövő időperspektíva

Adjuk össze az alábbi állítások pontszámait, és osszuk el az eredményt 13-mal!
6. 9. (invertált), 10., 13., 18., 21., 24. (invertált), 30., 40., 43., 45., 51.,
56 (invertált).

Pontszám: ____

TRANSCENDENTÁLIS JÖVŐ IDŐPERSPEKTÍVA KÉRDŐÍV (Transcendental Future Time Perspective Inventory, TFTPI) A lehető legőszintebben pontozza 1-5-ig, mennyire jellemzőek Önre a következő állítások! Ennek megfelelően pipálja ki a jobb oldali skála megfelelő mezőjét!						
		egyhatalán nem érték egyet		közömbös	teljesen egyértékű	
		1	2		3	4
1.	Csak a fizikai testem fog meghalni.					
2.	Testem csak átmeneti otthona valódi énemnek.					
3.	A halál mindössze új kezdet.					
4.	Hiszek a csodákban.					
5.	Az evolúció elmélete megfelelőképpen megmagyarázza, hogyan jött létre az ember.					
6.	Az embereknek van lelkük.					
7.	A tudomány törvényeivel nem magyarázható meg minden.					
8.	Halálom után elszámolással tartozom földi tetteimért.					
9.	Vannak isteni törvények, amelyek szerint az embernek élnie kell.					
10.	Hiszek a szellemekben.					

Pontozási instrukciók

A transzcendentális jövő időperspektíva kérdőív pontozása előtt invertáljuk az 5-ös állítás válaszát! Eszerint az 1-ből 5 lesz, a 2-ből 4, a 3-as 3 marad, a 4-ből 2, az 5-ből 1.

Transzcendentális jövő időperspektíva

Az 5-ös kérdésre adott pontszám invertálása után adjuk össze a pontszámokat, majd oszthatjuk el az eredményt 10-zel!

Pontszám: ____

Az ideális időprofil

De vajon milyen az ideális időprofil? Hogyan jellemezhető az egészséges, kiegyensúlyozott viszony az időhöz? Mihez képest minősíthetjük saját és mások időprofilját? Zimbardo és Boyd kutatásai szerint az egészséges időprofil erősen múltpozitív (gyökörek), közepesen jelenhedonista (energia) és mérsékelten jövőorientált (célok), nem igazán múltnegatív (kudarccok) és még kevésbé jelenfatalista (sors).

2012-ben végzett legújabb felméréseik összesítését láthatjuk a 2. táblázatban⁴, amely mutatja az ideális, egészséges időprofil értékeit (Z-ideális)⁵, valamint a megkérdezettek időperspektíváinak átlagát (Z-átlag) és azok szórását!

2. táblázat
Zimbardo-féle felmérések időperspektíva értékei

%	múltnegatív	múltpozitív	jelenfatalista	jelenhedonista	jövőorientált
99	4,7	4,11	3,89	4,65	4,15
90	4,0	3,67	3,11	4,53	3,85
80	3,7	3,56	2,78	4,33	3,69
70	3,4	3,44	2,67	4,13	3,62
60	3,2	3,33	2,44	4,00	3,54
50	3,0	3,22	2,33	3,93	3,38
40	2,8	3,11	2,22	3,80	3,31
30	2,6	3,0	2,0	3,67	3,23
20	2,4	2,78	1,89	3,47	3,08
10	2,1	2,56	1,67	3,27	2,85
1	1,4	2,00	1,1	2,67	2,31

A BGF-es hallgatók időprofilja

Látva a Zimbardo-féle felmérések eredményeit, és elfogadva az ideális, egészséges időprofil számszerűsítését, arra kerestük a választ, hogyan jellemezhető hallgatóink időprofilja. Mennyire egészséges a diákok időhöz való viszonya, és milyen eltérések mutathatók ki egyes csoportok között? Vajon kell-e befolyásolnunk őket, és ha igen, milyen irányban? Ez annál is érdekesebb kérdésnek tűnt, mert Zimbardo szerint⁶ a rendszerváltás előtt a magyarok inkább múltnegatívak és jelenfatalisták voltak, sem mint egészségesen múltpozitívak, jelenhedonisták és jövőorientáltak. De reményét fejezte ki, hogy a rendszerváltással az új generációt már egészségesebb időprofil fogja jellemzi.

Összesen 96 hallgató töltötte ki önkéntesen, név nélkül a Zimbardo-féle időperspektíva kérdőívet, amely öt időorientációt mér: múltnegatív, múltpozitív, jelenfatalista, jelenhedonista, és jövőorientált. A kérdőív kitöltésére a BGF két karán – a Külkereskedelmi Karon (KKK) és a Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Karon (KVIK) –, négy különböző szintű csoport hallgatóit kértünk fel: KVIK FSZ (37 fő), KVIK BA (15 fő), KKK MA nappali (19 fő) és KKK MA levelező (25 fő).

Mennyire ideális, egészséges a BGF-es hallgatók viszonya az időhöz?

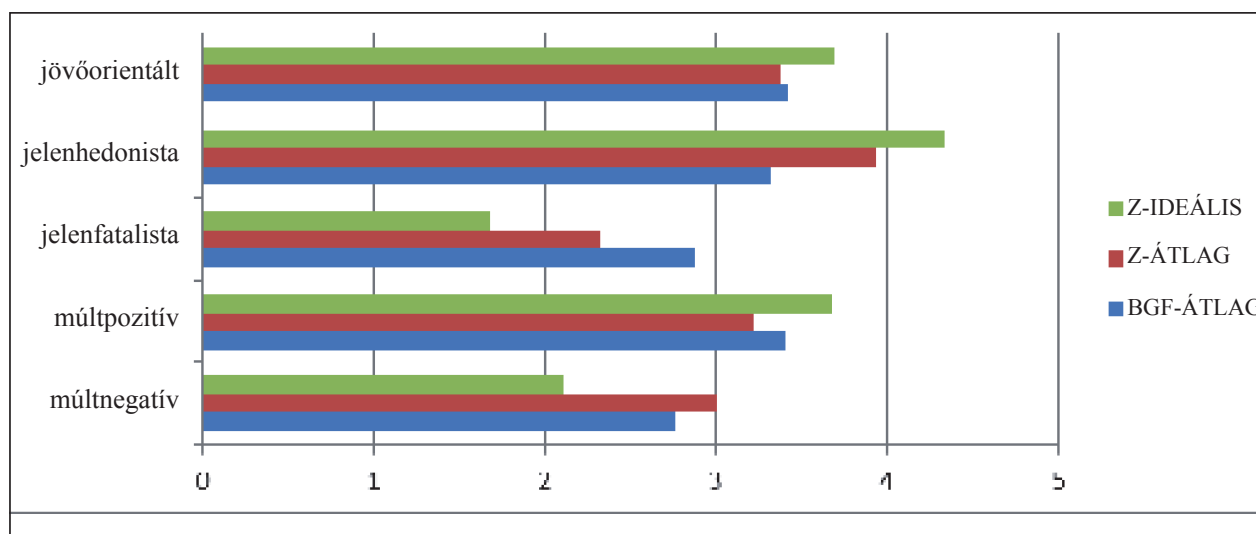
A felmérésekből kiderült, hogy Zimbardo feltételezése még nem igazán teljesült, minthogy a rendszerváltástól várt változások még nem igazán tükröződnek hallgatóink átlagos időprofiljában. Úgy tűnik, van még mit tennünk, hogy az időhöz egészségesebb módon viszonyuljanak. Diákjaink a Zimbardo-féle ideális időprofilhoz képest sokkal inkább múltnegatívak és jelenfatalisták, ugyanakkor nem elég múltpozitívak, jelenhedonisták és jövőorientáltak.

3. táblázat
 Időperspektívák: Z-átlag, Z-ideális, BGF-átlag

IDŐPERSPEKTÍVÁK	Z-ÁTLAG	Z-IDEÁLIS	BGF ÁTLAG
Múltnegatív	3,00	2,10	2,76
Múltpozitív	3,22	3,67	3,41
Jelenfatalista	2,33	1,67	2,89
Jelenhedonista	3,93	4,33	3,32
Jövőorientált	3,38	3,69	3,42

1. ábra
 Időperspektívák: Z-átlag, Z-ideális, BGF-átlag

4. táblázat
 A Zimbardo-féle időperspektíva felmérések eredményei és a BGF-átlag

%	múltnegatív	múltpozitív	jelenfatalista	jelenhedonista	jövőorientált
99	4,7	4,11	3,89	4,65	4,15
90	4,0	3,67	3,11	4,53	3,85
80	3,7	3,56	2,78	4,33	3,69
70	3,4	3,44	2,67	4,13	3,62
60	3,2	3,33	2,44	4,00	3,54
50	3,0	3,22	2,33	3,93	3,38
40	2,8	3,11	2,22	3,80	3,31
30	2,6	3,0	2,0	3,67	3,23
20	2,4	2,78	1,89	3,47	3,08
10	2,1	2,56	1,67	3,27	2,85
1	1,4	2,00	1,1	2,67	2,31

A felmérések arról árulkodnak, hogy hallgatónk a Z-ideálshoz képest (2,1) sokkal inkább múltnegatív (2,76), de megközelítik a Z-átlagot (3,0). Kevésbé múltpozitív (3,41), mint a Z-ideális, de érdekes, hogy az Z-átlaghoz képest pozitívabban viszonyulnak a múlthoz.

Figyelemre méltó, hogy hallgatónk erősen jelenfatalisták (2,89), jelentős az eltérés a Z-átlaghoz (2,33), de különösen az ideálshoz (1,67) képest. Hasonlóképpen szélsőségesen hiányzik hallgatónkból a jelenhedonizmus (3,32), hiszen a Z-átlag ennél jóval magasabb (3,93), és messze elmarad a Z-ideálistól (4,33). Hallgatónk jövőorientáltsága (3,42) jóval elmarad a Z-ideálistól (3,69), de a Z-átlagnál valamivel jövőorientáltabbak.

Úgy tűnik, diákjaink preferált időprofilját minden időperspektívában befolyásolnunk kellene. Jövőorientáltságukat és múltpozitivitásukat erősíteni kellene, annak ellenére, hogy jobb képet mutatnak a Zimbardo-féle felmérések átlagos értékeihez képest, de jól látható, hogy az ideálistól még messze vannak. Ennél is több gondot kellene fordítanunk arra, hogy oldjuk diákjaink jelenfatalizmusát és a múlthoz való negatív viszonyulását. Mindemellett erősíteni kellene bennük a jelenhedonista vonásokat. Mindehhez persze hallgatónk életkori sajátosságainak megfelelő módszereket és eszközöket is mielőbb ki kellene dolgoznunk.

Hogyan jellemezhető az egyes hallgatói csoportok időprofilja?

Érdekes megfigyelni, hogy az egyes csoportok egymáshoz képest milyen különbségeket mutatnak, mennyire térnek el a Z-átlagtól, a Z-ideálistól és a BGF-es átlagtól.

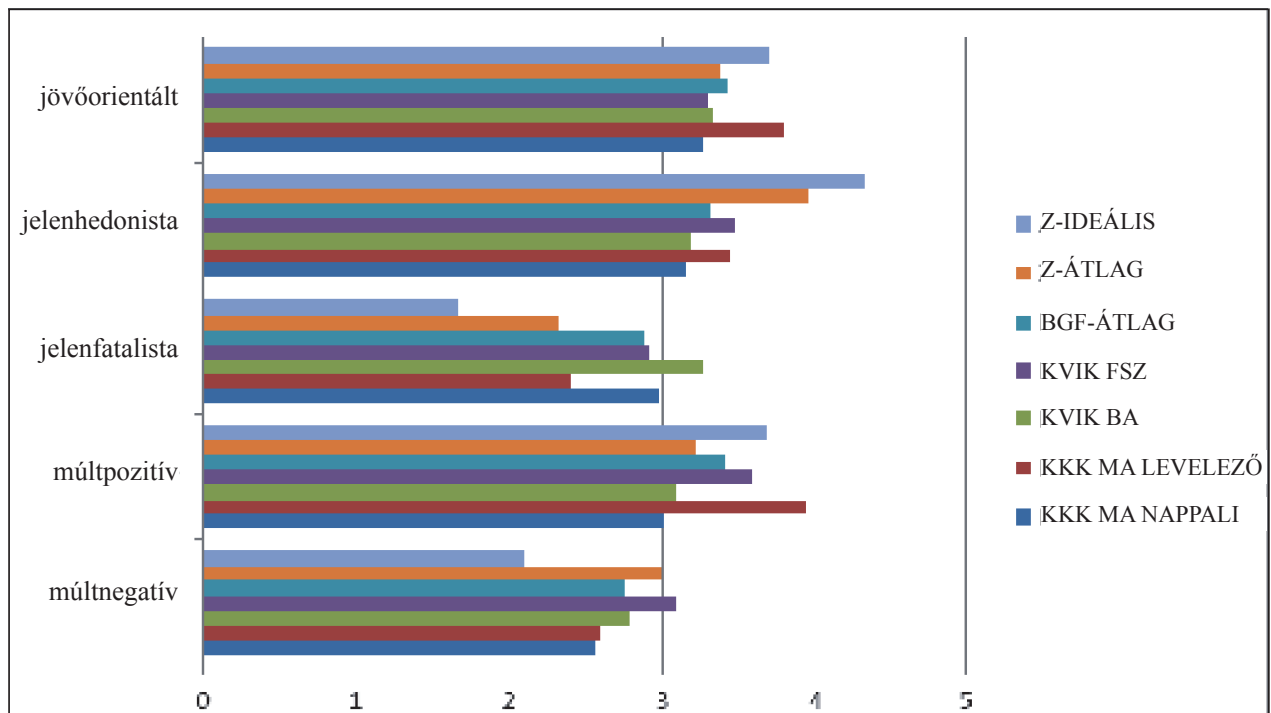
5. táblázat
BGF-es hallgatói csoportok időperspektíva jellemzői

	KKK MA N.	KKK MA L.	KVIK BA	KVIK FSZ	Z- ÁTLAG	Z- IDEÁLIS	BGF ÁTLAG
Múltnegatív	2,56	2,60	2,78	3,10	3,00	2,10	2,76
Múltpozitív	3,01	3,94	3,09	3,60	3,22	3,67	3,41
Jelenfatalista	2,80	2,40	3,30	2,90	2,33	1,67	2,89
Jelenhedonista	3,12	3,44	3,20	3,47	3,93	4,33	3,32
Jövőorientált	3,26	3,78	3,33	3,30	3,38	3,69	3,42

A felmérések jól mutatják, miért fontos hallgatónk időperspektíváit egészségesebb irányba terelnünk. A KVIK FSZ csoportnál elsősorban a múltnegatívítást kellene oldanunk és erősíteni a jövőorientáltságot. A KVIK BA csoportnál azonban inkább a jelenfatalizmust kellene csökkentenünk, a múltpozitív hozzáállást pedig jó lenne erősíteni. Érdekes, hogy KKK MA levelezős hallgatók a BGF-átlagnál, de még a Z-átlagnál és a Z-ideálisnál is erősebben múltpozitívak és jövőorientáltak. Náluk inkább a jelenhedonizmust kellene erősíteni. A KKK MA nappali csoportban pedig inkább a jelenfatalizmust kellene csökkentenünk, a múltpozitív vonásokat pedig erősíthetnénk.

2. ábra
BGF-es hallgatói csoportok időperspektíva jellemzői

Összefoglalás

Az eredmények önmagukért beszélnek, annak ellenére, hogy Zimbardo ötletét és felméréseit sokan vitatják és kritizálják. Nem kell feltétlenül elfogadnunk állításait és az ebből levont következtetéseinket, de gondolatai tagadhatatlanul rendkívül gondolatébresztőek. Engem mindenesetre nagyon megragadtak. Azóta is foglalkoztat, hogy az időhöz való viszonyunkat érdemes lenne közösen átgondolnunk és megvitatnunk, hogyan tudnánk egészségesebb irányba terelni a magunk és hallgatóink (hibás preferencián alapuló) időprofilját, és ebből kiindulva milyen újabb eszközökkel tudnánk segíteni és hatékonyabbá tenni a tanulás-tanítás folyamatát.

JEGYZETEK

- ¹ PHILIP ZIMBARDO: *Időparadoxon (Timeparadox)* Ford.: Körös László. Budapest, HVG Könyvek, 2012.
- ² A Zimbardo-féle időperspektíva kérdőív (Zimbardo Time Perspective Inventory, ZTPI) és a Zimbardo-féle transzcendentális jövő időperspektíva kérdőív (Transcendental Future Time Perspective Inventory, TFTPI).
- ³ PHILIP ZIMBARDO: i.m. 81–94, valamint <http://www.thetimeparadox.com/surveys/>
- ⁴ <http://www.thetimeparadox.com/surveys/>

- ⁵ Az időperspektívák ideális arányairól lásd: JOHN N. BOYD – PHILIP G. ZIMBARDO (2005): Time Perspective, Health, and Risk Taking. In: ALAN STRATHMAN – JEFF JOIREMAN (eds): *Understanding behavior in the context of time: Theory, research, and application*. Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 85–107.
- ILONA BONIWELL – PHILIP G. ZIMBARDO (2004): Balancing time perspective in pursuit of optimal functioning In: ALEX P. LINLEY – STEPHEN JOSEPH (eds) (2004): *Positive psychology in practice*. Hoboken, NJ: Wiley, Chapter 10.
- ⁶ PHILIP ZIMBARDO: *Időparadoxon (Timeparadox)* Ford.: Körös László. Budapest, HVG Könyvek, 2012. Előszó a magyar kiadáshoz

dr. Uzzoli Annamária – Szilágyi Dániel

A JELENLEGI VÁLSÁG TERÜLETI HATÁSAI A HAZAI EGÉSZSÉG-EGYENLŐTLENSÉGEK ALAKULÁSÁBAN

Az egészség-egyenlőtlenségek társadalmi-gazdasági meghatározottsága determinálja, hogy a gazdasági válság hatással van a népesség egészségi állapotára. Válság idején a munkanélküliség az egyik legmeghatározóbb kockázati tényező, ezért az egészségügyi szolgáltatások hozzáférhetővé tétele az egyik legeredményesebb módszere a társadalmi és egészség-egyenlőtlenségek mérséklésének. A létbizonytalanság, a munkanélküliség, az eladósodás és az életszínvonal romlása kihat a népesség életkörülményeire, közvetlenül és/vagy áttételesen mentális egészségére, így bizonyos betegségek nagyobb arányú megjelenésére.

Kutatásunk célkitűzése értelmezni a munkanélküliség és az életesélyek összefüggéseit – részben az ehhez kötődő területi folyamatok tekintetében – különböző társadalmi-gazdasági, részben demográfiai mutatószámok bevonásával. Az egészség-egyenlőtlenségek területi elemzését kistérségi szinten végeztük el, míg az általános tendenciák leírására a megyei szintű adatokat vettük alapul. Melyek az egészségfolyamatok tekintetében leszakadó területek? Létezik-e olyan markáns nyugat-keleti megosztottság az életesélyekben, mint a gazdasági folyamatokban? A válság hatására felfedezhető-e a munkanélküliség és az életkilátások területi eloszlásában valamilyen szabályszerűség? A kérdések megválaszolásához korrelációs-regressziós számításokat végeztünk, valamint a trendfelület-elemzést és a területi autokorrelációt alkalmaztuk.

Vizsgálati eredményeinkkel bizonyítottuk, hogy az elmúlt 20 év során egyre erősebb kapcsolat áll fenn a munkanélküliség és a várható élettartam között, vagyis a jelenlegi válság szerepe bizonyos értelemben definiálható az egészség-egyenlőtlenségek aktuális alakulásában. Sőt, azt tapasztaltuk, hogy a mostani válság erőteljesebben hatott a nők életkilátásaira. Területi vizsgálatainkban arra jutottunk, hogy a földrajzi perifériák egyre rosszabb gazdasági helyzetben vannak, amely az egészségfolyamatokra is hatással van. Ugyan nem létezik éles választóvonal Magyarországon a jobb és rosszabb helyzetű területek között (munkanélküliség és várható élettartam alapján), viszont a térbeli közelhatás érvényesül a kedvező és kedvezőtlen mutatókkal rendelkező kistérségek szomszédságában.

It is unquestionable that the crisis has been taking effect on the people's state of health, although the impacts are complex. How did the crisis of transition result health deterioration for those social groups who are most affected by unemployment and poverty

at the beginning of the 1990s? Does the present crisis have effects on health and life expectancy at all? The main goal of this study is to emphasize primarily the relationship between unemployment and life span, and is also analyse the spatial dimension of health inequalities during the terms of crisis.

The spatial structure of unemployment and life expectancy on the micro-region level can give more sophisticated face about health inequalities due to the economic crisis. The local differences of unemployment and life expectancy prove unambiguously unfavourable position North Eastern and South Western part of the county, while North Western and Central Hungary's favourable situation. In the Central Region the most advantageous life span and socio-economic environment can be found in the Northern –except for Szobi micro-regions – and Western part of the region, and also in the capital, with its local population's better life circumstances. The situation is more differentiated in Eastern Hungary. In the North Eastern micro-regions live the mostly affecting poor and vulnerable social groups with its worse labour market position. At the same time in Eastern Hungary Csongrád county and Szeged micro-region positively differs from the average level of Great Plain. There is another 'breaking off' area in the South Western part of Hungary in Somogy county which is very similar to the North Eastern area. Particularly, the most disadvantageous situation can be experienced in geographically rural micro-regions along the borderline of the country. The urban environment insures special life conditions that fairly influence local population's life chances. From Gödöllő micro-regions through Budapest and Győr micro-regions to e.g. Mosonmagyaróvár micro-regions is outlined an axis based on its many favourable health, environmental and other socio-economic factors or indicators.

Az egészség-egyenlőtlenségek társadalmi-gazdasági meghatározottsága determinálja, hogy a gazdasági válság hatással van a népesség egészségi állapotára. Az ok-okozati összefüggések bonyolultak, de a hátrányos folyamatok szerepe egyértelmű az egyének munkaerő-piaci pozíciójának és a háztartások fogyasztási szokásainak megváltozásában, átalakulásában. Válság idején a munkanélküliség az egyik legmeghatározóbb kockázati tényező, ezért az egészségügyi szolgáltatások hozzáférhetővé tétele az egyik legeredményesebb módszere a társadalmi és egészség-egyenlőtlenségek mérséklésének. A létbizonytalanság, a munkanélküliség, az eladósodás és az életszínvonal romlása kihat a népesség életkörülményeire, közvetlenül és/vagy áttételesen mentális egészségére, így bizonyos betegségek nagyobb arányú megjelenésére.

A válsághelyzetek egyaránt veszélyeztetik a lakosság fizikai és lelki állapotát, valamint az egészségügyi rendszer és a szociális ellátóhálózat működését. Az egészség-egyenlőtlenségek társadalmi meghatározóinak értelmezése felveti, hogy a válságok idején a valós és a vélt egészség szempontjából nemcsak a munkaerő-piaci pozíció és a jövedelem-szint számít, hanem a meglévő társadalmi és egészség-egyenlőtlenségek mértéke, növekedése. Az egészséggel összefüggő társadalmi esélyegyenlőtlenség minden országban jelen

van, és nagymértékben függ a makrogazdasági feltételektől. Az egészséggel összefüggő esélyegyenlőtlenségek mögött a gazdasági egyenlőtlenségek, az elosztási rendszerek igazságtalanságai, a kedvezőtlen munkaerő-piaci pozíció, az egészségügyi ellátáshoz és az oktatáshoz való hozzáférés akadályai, a rossz lakás- és életkörülmények, valamint az egészséges életre való esélytelenség állnak (Benach, et al. 2008).

Az egészségi állapotra a munkanélküliség hat a leginkább (Böckerman-Ilmakunnas, 2008). Legrosszabb a helyzet a középkorú férfiak esetében, akik általában először válnak munkanélkülivé a válságok idején. A munkanélküliség valóban beteggé tesz, hiszen negatív hatást gyakorol az egyén identitására, érzelmi világára, önértékelésére. A kilátástalanság a depressziós-tünetek, valamint az öngyilkosság kockázatát növeli (Hegerl, et al. 2008). Válság idején mindenki törekszik munkahelyének megőrzésére. Emiatt az állandó bizonytalanság, a fokozott stressz-hatás következtében növekszik a fizikai és pszichikai megbetegedések száma. A munkanélküliség okozta stressz a kockázatos magatartásformák (gyógyszerfogyasztás, alkoholizmus, mértéktelen dohányzás) széleskörű elterjedéséhez vezet(het).

Az egészség-egyenlőtlenségek az egyének és csoportok eltérő társadalmi-gazdasági helyzetére vezethetők vissza, ezért azok igazságtalannak, méltánytalannak tekinthetők (Mackenbach-Bakker, 2002). Egy ország egészségügyi ellátórendszere akkor működik hatékonyan és sikeresen, ha mind az egészség-eltérésekben, mind az egészség-egyenlőtlenségekben mérséklődés tapasztalható: vagyis, javul a teljes népesség egészségi állapota, csökken a társadalmi csoportok egészségében tapasztalható különbség, enyhül bizonyos területek (perifériák, félperifériák) lemaradása az országos átlagokhoz képest a helyi lakosság életkilátásaiban.

Az egészség-egyenlőtlenségek alakulását számos egyidejűleg ható tényező bonyolult összefüggésrendszere határozza meg. A meghatározó – pl. társadalmi struktúrák – és a befolyásoló tényezők – pl. lakókörnyezet, életkor, munkaerő-piaci pozíció stb. – (Raphael, 2008) megismerése, ok-okozati kapcsolataik feltárása tudományos bizonyítékkal szolgálhat, megfelelő tudást és egészség-információt nyújtva a szakpolitikai döntéshozók számára.

Célok és módszerek

A jelenlegi globális pénzügyi válság, valamint a hazai gazdasági recesszió olyan tömeges jelenségek, mint a létbizonytalanság, a munkanélkülivé válás, az életszínvonal csökkenés, a társadalmi pozícióvesztés, a fokozódó stresszhatás egészség-egyenlőtlenségek alakulásában betöltött szerepének elemzésére alkalmasak.

Tanulmányunkban alapvetően abból az alaptételből indultunk ki, hogy ha a krízis miatt a megváltozott makrogazdasági feltételek bizonyos társadalmi csoportok esetében egész-

ségromlást eredményeznek, akkor az így kialakult egészség-eltérések elkerülhetőnek tekinthetők. Azaz, a recesszió okozta „hátrányosság” nem az eltérő biológiai adottságokból fakad, hanem a válság eredményezte igazságtalanságokból, méltánytalanságokból. A társadalmi és gazdasági feltételrendszer okán kialakuló egyenlőtlenségek mind az egészségi állapotban, mind pedig az egészségügyi rendszer színvonalában és igénybevételeiben utolérhetők. Ez utóbbival jelen dolgozatban nem foglalkoztunk.

A válság népegészségügyi – tehát elsősorban egészségi – hatásainak bizonyítása összetett, komplex feladat a bonyolult összefüggések, illetve az egészség állapotra ható számos társadalmi-gazdasági tényező miatt. Célzott kutatásunkban elsődlegesen a munkanélküliség – mint válságtényező –, valamint a születéskor várható átlagos élettartam – mint az életkilátások releváns mutatója – kapcsolatrendszerén keresztül értelmeztük az állástalanság meghatározó erejét az egészség- és területi egyenlőtlenségekben egyaránt.

A 2008 őszen bekövetkező hitel- és pénzüpi válság hazai munkaerő-piaci hatásai leginkább 2009-től voltak tapasztalhatók, így a 2012 nyarán rendelkezésre álló statisztikai adatok közül egyelőre 2009-cel és 2010-zel azonosítottuk a jelenlegi válságot. Azonban az egyenlőtlenségek vizsgálatokor külön figyelmet szenteltünk a jelenlegi válság tipikus évének kiválasztására. Az összes vizsgálatot, elemzési eljárást elvégeztük mind a 2009-es, mind a 2010-es adatsorokra vonatkozóan, majd az eredmények birtokában döntöttünk az utóbbi „válságév” használatáról.

Ennek fő okai a következők voltak:

- 2010-ben a legtöbb esetben szorosabb volt a korrelációs kapcsolat a vizsgált mutatószámok között 2009-hez képest;
- 2010-ben a munkanélküliség esetében a kedvezőtlenebb helyzetű kistérségek rosszabbodása, a várható élettartam alapján pedig a kedvezőbbek javuló tendenciájának mérséklődése volt tapasztalható 2009-hez képest;
- 2010-ben szabályszerűbben alakultak a szomszédsági viszonyok a munkanélküliség és az életkilátások területi eloszlásában;
- 2010 esetében markánsabb a térbeliség mint magyarázó tényező szerepe mind a munkanélküliség, mind a várható élettartam területi rajzolatában 2009-hez képest.

A kutatás fő célkitűzésének megfelelően legfontosabb vizsgálati kérdésünk a következő volt: A munkanélküliség és az életkilátások összefüggésrendszere hogyan hat az egészségi állapotban meglévő területi egyenlőtlenségekre?

Az egészség-egyenlőtlenségek területi elemzését kistérségi szinten végeztük el, a 2007-es kistérségi besorolás alapján. Az általános tendenciák leírására a megyei szintű adatokat vettük alapul. Az egészség-egyenlőtlenségek területi vizsgálatában feladatunk volt egy-

részt megnevezni a válság miatt az egészségfolyamatok tekintetében leszakadó területeket, másrészt megfigyelni, hogy a munkanélküliség és az életkilátások területi eloszlásában felfedezhető-e valamilyen szabályszerűség.

A születéskor várható átlagos élettartam és a munkanélküliségi arány közötti kapcsolat, vagyis a válság életkilátásokra kifejtett hatásának bizonyítására a Pearson-féle korrelációs együtthatót, valamint a kétváltozós lineáris regressziós modellt használtuk. A korrelációs számítások szignifikáns eredményeit egy korrelációs mátrixban összegeztük. A térbeliség vizsgálatában a területi autokorrelációt és a kereszttábla-alkalmazást használtunk (Szilágyi-Uzzoli, 2013).

A munkanélküliségi arány számításához szükséges gazdaságilag aktív népesség adata nem elérhető kistérségi szinten, ezért vizsgálatainkban az aktív korú népességet vettük alapul.

A mutató a következőképpen épült fel:

Munkanélküliek aránya (%) = nyilvántartott (vagy regisztrált) álláskeresők száma (fő) / aktív korú népesség száma (fő)

[Megjegyzés: 1993-ban és 2001-ben regisztrált álláskereső volt a hivatalos megnevezés. Az aktív korú népességre vonatkozólag hivatalosan a 18–59 év közöttiek adatait használtuk fel.]

Az életkilátások és a munkanélküliség hazai alakulása 1990 után

Az 1990-es évek elejének magyar munkaerőpiacát a foglalkoztatási helyzet rohamos romlása, és a munkanélküliség gyors emelkedése jellemezte. A munkanélküliségi ráta 1993-ban érte el csúcspontját (12,1%), amikor egyúttal a legmagasabb volt a halálozási arány (14,6 ‰, közel 150.000 főss összhálaozás) és legrövidebb a várható élettartam (69,0 év, férfiaknál: 64,5 év, nőknél: 73,8 év). A javulás a kilencvenes évek közepétől indult meg Magyarországon: 2001-ig szinte folyamatos volt a munkanélküliség csökkenése (1. ábra). Ekkor érte el a mutató a legkedvezőbb értékét (5,7%), azóta mérsékelten, de állandó mértékkel növekedett, végül 2009-től 10% fölé emelkedett. A válság hatására 2008-hoz képest 2010-re a hazai munkanélküliségben 3 százalékpontos emelkedés következett be.

Az életkilátások lassú, mérsékelt, fokozatos emelkedése 1996-ban kezdődött, s még ma is tart: 1996-tól 70 év, 2000-től 71 év, 2002-től 72 év, 2006-tól 73 év, 2009-től 74 év fölé emelkedett értéke, vagyis 1993-2010 között 5,3 évvel javultak az életkilátások (2. ábra). A II. világháborút követő 15 évben a születéskor várható átlagos élettartam Magyarországon látványosan növekedett, majd mintegy 30 éven keresztül – amely alatt az Európai Unió területén töretlen volt az emelkedés – alig változott. Nemek szerinti bontásban is hasonló kedvező tendencia volt tapasztalható: a férfiak életesélyei 6 évvel, a nők 4,2 évvel javultak. Igaz, a férfiak születéskor várható átlagos élettartama csak 2009-ben érte el a 70 évet, miközben a nők életkilátásai már 2001-ben jobbak voltak 76 évnél is. A két

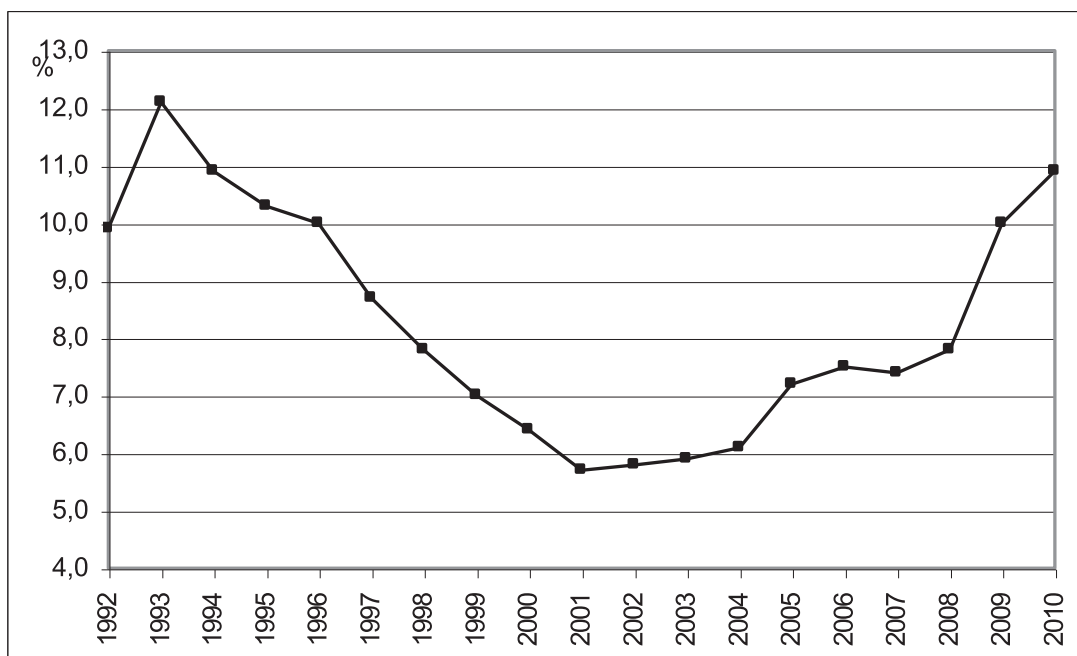

nem életesélybeli különbsége 1993-1995 között volt a legmagasabb (9,3-9,4 év), majd az elmúlt 14-15 évben fokozatosan csökkent az eltérés, jelenleg 7,6 év. A nyers halálozási arányszám lassú javulása 1995 után indult meg, de a mutató 1999-ben ismét elérte a 14‰-es értéket, bár azóta 13,0-13,5‰ közötti értékekkel állandósulni látszik (3. ábra).

A kilencvenes évek első feléhez képest a munkanélküliség kiváltó okai is alapvetően megváltoztak a jelenlegi válság időszakában. A rendszerváltozás hatására főként a mezőgazdaság és az ipar foglalkoztatási lehetőségei szűkültek be, de a kilencvenes évek végétől növekedni kezdett a felsőfokú végzettségű, pályakezdő diplomás munkanélüliek részaránya. „A rendszerváltozásnak nemcsak a munkaerőpiacon és az életkörülmények terén, hanem az életkilátásokban is egyértelmű vesztesei a legalacsonyabb iskolai végzettségűek voltak” (Habicsek-Kovács, 2007:25). A jelenlegi válság jelentős mértékben érintette a magasán kvalifikált munkaerőt, a tercier és kvaterner szektor foglalkoztatottjait: az elmúlt bő évtizedben a magasabb iskolai végzettséggel, s így kedvezőbb egészségmutatókkal, jobb életkilátásokkal bíró társadalmi csoportok jelentek meg a munkanélüliek között. Emiatt – az optimistább prognózisok szerint – a válság hatásaként a születéskor várható átlagos élettartam növekedési üteme stagnál majd Magyarországon, de nem kezd el csökkenni. Nehéz megítélni, hogy a várható élettartam jövőbeli alakulására milyen tényezők lesznek hatással, az viszont tény, hogy a magyar életkilátások évtizedek óta átlagosan 6-7 évvel maradnak el a nyugat-európai átlagtól.

1. ábra

A munkanélküliségi arányszám (%) Magyarországon (1992-2010)

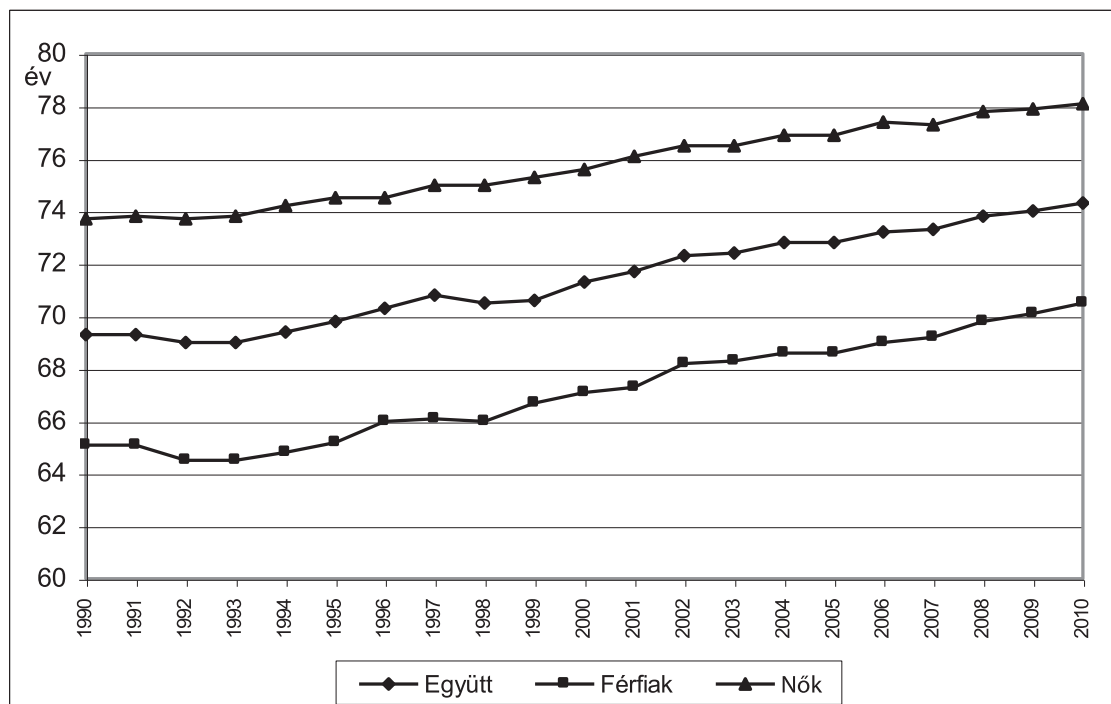
Adatok forrása: portal.ksh.hu

[Megjegyzés: A Központi Statisztikai Hivatal 1992 óta közöl munkanélküliségi adatokat.]

2. ábra

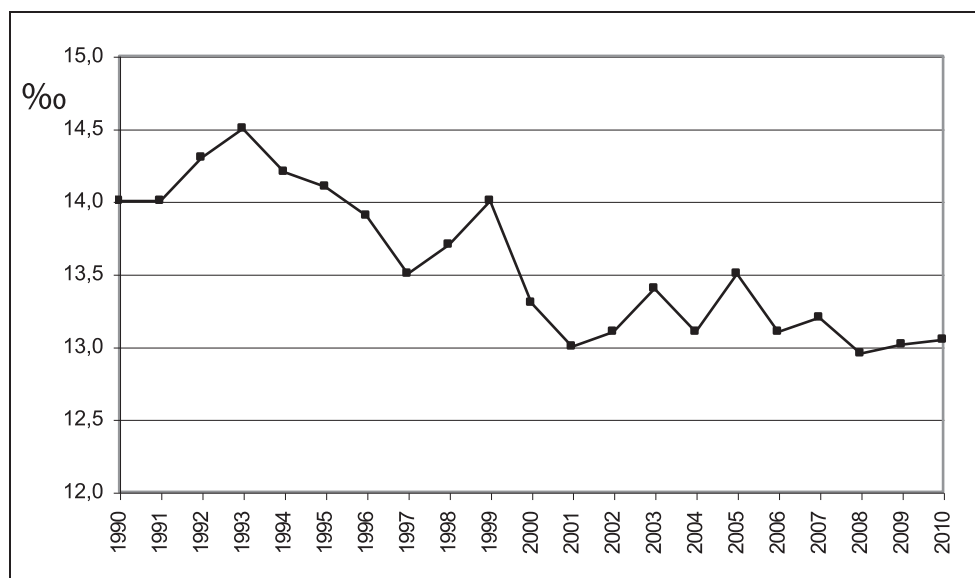
A születéskor várható átlagos élettartam (év) Magyarországon (1990-2010)

Adatok forrása: portal.ksh.hu

3. ábra

A nyers halálozási arányszám (%o) Magyarországon (1990-2010)

Adatok forrása: portal.ksh.hu

A munkanélküliség a 2000-es évek elejére a felsőfokú végzettségűek között főként a főiskolai diplomával rendelkezőket érintette, de a jelenlegi válság miatt a duplájára nőtt az

egyetemi végzettségű regisztrált munkanélküliek aránya is. A rendszerváltozás válsága leghátrányosabban az általános iskolai végzettségűeket és a szakmunkásokat érintette a kilencvenes évek elején. Míg az utóbbiak esetében napjainkra némi mérséklődés tapasztalható, addig az előbbiek továbbra is veszélyeztetettek a munkanélküliség által. A kevesebb mint 8 osztályt végzettek körében ugyan kisebb enyhülés figyelhető meg a munkanélküliség arányában, de ebben az esetben számolni kell azzal, hogy sokan közülük teljesen kiszorultak az ellátórendszerből, így nincsenek is pontos információink róluk. A középfokú végzettségűek (szakközépiskola, gimnázium, technikum) munkanélküliségi arányában folyamatos, bár mérsékelt növekedés következett be az elmúlt évtizedben.

Az egymásra hatások, összefüggések területisége

A munkanélküliség és az életkilátások között szoros kapcsolat áll fenn (1. és 2. táblázat), ami a férfiak esetében erősebb összefüggést mutat. Az egyenlőtlenségek mértéke a két válságév (2009 és 2010) viszonylatában jelentősebb a munkanélküliség tekintetében, bár a vizsgált mutatók esetében 2010-ben mérséklődés tapasztalható 2009-hez képest. Ha a munkanélküliség által leginkább veszélyeztetett középkorú népességet tekintjük, még inkább relevánsak az életesély-mutatók és a gazdasági mutatók közötti összefüggések. Az egy főre jutó GDP a középkorú férfiak egészségben várható élettartamával mutatja a legszorosabb kapcsolatot. A foglalkoztatási arány az egészségben várható élettartamokkal áll a legszorosabb kapcsolatban, viszont a férfiaknál meghatározóbb. Tehát a férfiak „egészséges” életkilátásait nagyobb mértékben befolyásolja a foglalkoztatási helyzet. Ezt támasztja alá, hogy a munkanélküliségi aránnyal is igen szoros kapcsolatban van a férfiak egészségben várható élettartama. A vizsgált gazdasági mutatók közül a munkanélküliségi ráta a legmeghatározóbb az életesélyek alakulásában, kivált a középkorú férfiaknál, ugyanis a munkanélküliek 60%-a férfi Magyarországon.

1. táblázat
Az életesély-mutatók és a gazdasági mutatók közötti
Pearson-féle korrelációs kapcsolat (r) (2009)

Életesély-mutatók	Gazdasági mutatók		
	GDP/fő (ezer forint)	Foglalkoztatási arány (%)	Munkanélküliségi arány (%)
Férfiak 45 éves korban egészségben várható élettartama (év)	0,65	0,81	-0,84
Férfiak 45 éves korban betegségben várható élettartama (év)	-0,42	-0,64	0,63
Nők 45 éves korban egészségben várható élettartama (év)	0,50	0,63	-0,67
Nők 45 éves korban betegségben várható élettartama (év)	-0,48	-0,59	-0,58

Adatok forrása: portal.ksh.hu

2. táblázat
A munkanélküliségi arány és a születéskor várható átlagos élettartam közötti
Pearson-féle korrelációs kapcsolat (r) (2010)

	születéskor várható átlagos élettartam	születéskor várható átlagos élettartam, férfi	születéskor várható átlagos élettartam, nő
munkanélküliek aránya	-0,727	-0,711	-0,612
munkanélküliek aránya, férfi	-0,722	-0,706	-0,608
munkanélküliek aránya, nő	-0,720	-0,704	-0,605

Adatok forrása: portal.ksh.hu

Az ország megosztottsága a munkanélküliség és az életesélyek kapcsolatrendszerének területi megjelenésében jellegzetes térszerkezettel párosul. Keresztábra segítségével párba állítottuk mindkét mutató esetében a magas, átlagos, alacsony értékekkel bíró kistérségeket, majd ezeket térképen ábrázoltuk. A jobb átláthatóság érdekében a 2010-es állapotot közöljük.

Az életesélyek és a munkanélküliség kapcsolatának térbelisége alapján kisebb mértékben figyelhető meg a kistérségek pozícióvesztése és/vagy pozíciónyerése mind a munkanélküliség, mind a várható élettartam esetében 2009 és 2010 között. A legjobb helyzetű kistérségek vagy a fővárosi körüli agglomerációban vagy a nyugati ország részben, míg a legrosszabb helyzetűek az északkeleti és/vagy délnyugati területeken találhatóak

(4. ábra). A munkanélküliségi arány és a születéskor várható átlagos élettartam kistérségi különbségei jellegzetes területi mintázatra hívják fel a figyelmet.

Az 1990 utáni hazai válságok felerősítették azokat a területi folyamatokat, amelyek egyrészt a társadalmi-gazdasági helyzetből, másrészt az egészség-egyenlőtlenségek területi alakulásából következtek:

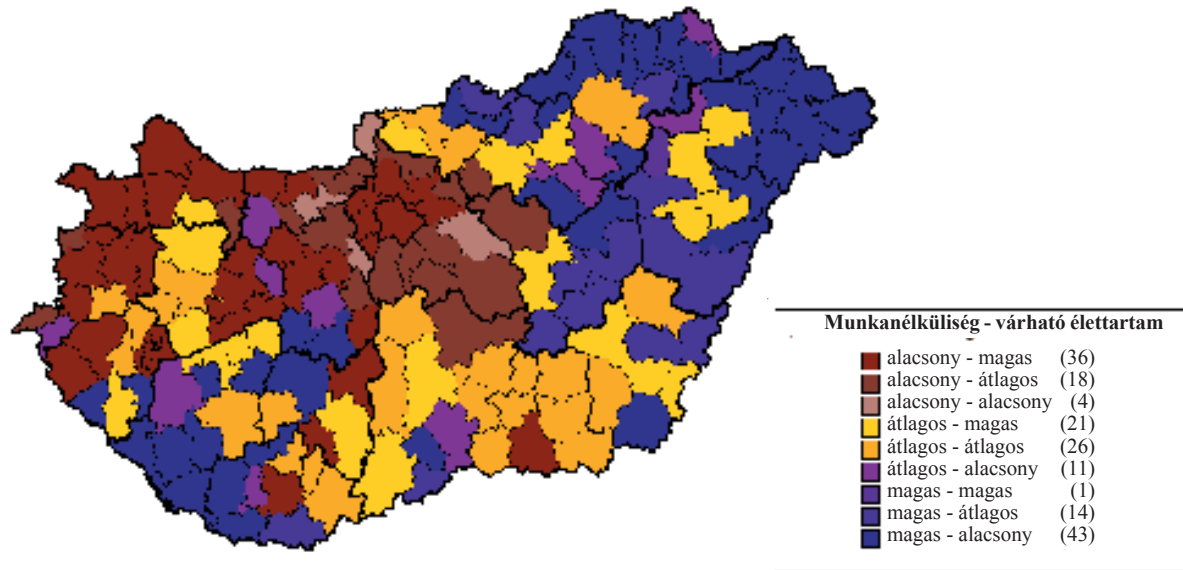
- A kilencvenes évek elején az életkilátások mindenhol rosszabbodtak, legkevésbé a fejlettebb területeken,
- A kilencvenes évek közepétől a Dél-Alföldön és a Közép-Dunántúlon javultak leginkább az életesélyek,
- A kilencvenes évek eleje óta egyértelműen leszakadó területek Északkelet- és Dél-nyugat-Magyarország.

A nyugat-kelet relevancia értelmezhető a munkanélküliség és az életesélyek kapcsolatrendszerének területiségében. Azonban hangsúlyozni kell, hogy az összességében kedvező helyzetű Nyugat-Magyarországon is vannak az országos átlagokhoz képest, lényegében 1990 óta leszakadó területek, míg Kelet-Magyarország sem teljes egészében kedvezőtlen helyzetű. Ez utóbbi esetében vannak olyan területek, amelyek jelentős javulást éltek meg az elmúlt másfél évtizedben, s akár még az átlagokhoz képest is jobb mutatókkal bírnak. A nyugat-kelet meghatározottságú területi szerkezetben kisebb az esélye annak, hogy szigetszerűen jelennének meg nagy számban akár jó, akár rossz helyzetű kistérségek a vizsgált két mutató alapján. A nyugat-kelet megosztottság mellett a centrum-periféria kapcsolatoknak is van befolyásoló szerepe a területiség alakulásában. Határozottan elkülönülnek a jó és rossz helyzetű területek az országban, bár éles, tengelyszerű választóvonalat kevésbé lehet felfedezni közöttük. Megfigyelhető, hogy a nagyjából kedvezőtlen helyzetű területeken inkább a megyeszékhelyekhez, városokhoz köthető a javuló tendencia.

4. ábra

A munkanélküliségi arány (%) és a születéskor várható átlagos élettartam (év) országos átlagokhoz való viszonyítása a kistérségekben (2010)

Adatok forrása: *teir.vati.hu*

Az országban nem mindenhol igaz, hogy a magasabb munkanélküliség alacsonyabb várható élettartammal párosul. Legrosszabb a helyzet Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, ahol a válság előtt is magas volt a munkanélküliség, ez 2009-ben tovább növekedett, s ezekben a megyében volt országosan a legalacsonyabb az életésélybeli javulás 1996 után. Budapest kimagasló társadalmi-gazdasági fejlettsége miatt nagy valószínűséggel a munkanélküliségi arány kevésbé döntő a várható átlagos élettartam alakulásában. Az ország nyugati és középső részén a kedvezőbb társadalmi-gazdasági környezet maga után vonja a jobb életésélyeket. Ez alól kivétel Komárom-Esztergom és Pest megye. Kelet-, illetve Északkelet-Magyarországon az országos átlagot meghaladó munkanélküliség a legrosszabb életkilátásokkal párosul.

A szomszédsági területi hatások

Területi vizsgálatainkban tehát feladatként tűztük ki annak megfigyelését, hogy a munkanélküliség és az életkilátások területi eloszlásában felfedezhető-e valamilyen szabályszerűség, vagy pedig véletlenszerűnek mondható-e az adatok területi eloszlása. A korrelációs mérőszámokkal ugyan értelmezni tudtuk bizonyos mutatószámok közötti kapcsolat erősségét, de nem tudtuk vizsgálni a térbeli egymásra hatást („közelhatást”), az együttmozgást, és azok mértékét, szorosságát. Ennek számszerűsítését az ún. területi autokorreláció módszerével valósítottuk meg.

A területi autokorreláció olyan területi modell, amely egy adott társadalmi jelenségnek egy adott helyen, illetve a helyvel szomszédos helyeken mért értékei közötti kapcsolatot,

összefüggést mutatja ki (Nemes Nagy, 1998:217). Szabályszerű elrendeződés esetén az egymással szomszédos terület egységek (ebben az esetben a kistérségek) adatai egymáshoz hasonlóak, a nagy érték közelében nagy értéket, a kis érték közelében kis értéket találunk (pozitív autokorreláció), vagy a szomszédos területek különböznek egymástól, azaz a nagy értékű területek mellett kis értékű területek helyezkednek el, és fordítva (negatív autokorreláció) (Dusek, 2004:200).

A területi autokorreláció számításának előfeltétele a szomszédosági kapcsolatok meghatározása (Jakobi-Jeney, 2008). Ezen kapcsolatok meghatározására többféle lehetőség áll rendelkezésre, a vizsgálatok során a valós szomszédoságot vettük alapul, vagyis ha két kistérség rendelkezik közös határral, akkor azokat egymás szomszédjaként értelmeztük.

A globális területi autokorreláció mellett lokális területi autokorreláció számításokat is elvégeztünk, ugyanis ennek segítségével a térbeli struktúrák helyi sajátosságaira nyílik rálátásunk. Míg a globális autokorreláció egyetlen értékben mutat rá az autokorreláció mértékére, addig a lokális autokorreláció módszerével az összes megfigyelési egységre kapunk értékeket. A módszer segítségével meghatározhatjuk, hogy milyen kapcsolat áll fenn adott kistérség és szomszédjai között. Négy relációt különíthetünk el: magas-magas (HH), alacsony-alacsony (LL), magas-alacsony (HL) illetve alacsony-magas (LL). Az átlag felettiakat magasnak, az átlag alattiakat alacsonynak nevezzük.

A globális területi autokorreláció módszerével az egész adatsort egyetlen számmal tudjuk jellemezni. A mutató korlátos, -1 és 1 közötti értékeket vehet fel. Ha ez az érték pozitív, akkor azt bizonyítja, hogy a szomszédoság adott jelenség tekintetében egymásra hatással is jár. Az 1-hez közeli együttható érték olyan területi sémára utal, melyben a szomszédos terület egységek hasonlóak egymáshoz. Ha az együttható értéke -1-hez közeli, akkor az előbbi megállapítás nem valósul meg, a nagy értékkel rendelkező terület egységek szomszédoságában kis értékkel rendelkező terület egységek a jellemzők. Ha az együttható értéke 0 körüli, akkor pedig teljesen véletlenszerű az adott mutató területi mintázata. A globális területi autokorreláció számítással bizonyítottuk, hogy mind a munkanélküliség (0,618), mind a születéskor várható átlagos élettartam (0,373) esetében pozitív területi autokorreláció figyelhető meg 2010-ben. A munkanélküliség tekintetében homogénebb térszerkezet jellemző, mint az életkilátások területi mintázatában. Az eredmények alapján megállapítható, hogy a szomszédoság, az egymáshoz való közelség meghatározó a munkanélküliség és az életkilátások terén is, ám az előbbinél nagyobb mértékben.

A lokális területi autokorreláció számítása során a munkanélküliség arány értékének reciprokával számoltunk (Szilágyi-Uzzoli, 2013).

A munkanélküliségi arány és a születéskor várható átlagos élettartam lokális területi autokorrelációjának kiszámítása után egy sajátos megközelítést dolgoztunk ki és alkal-

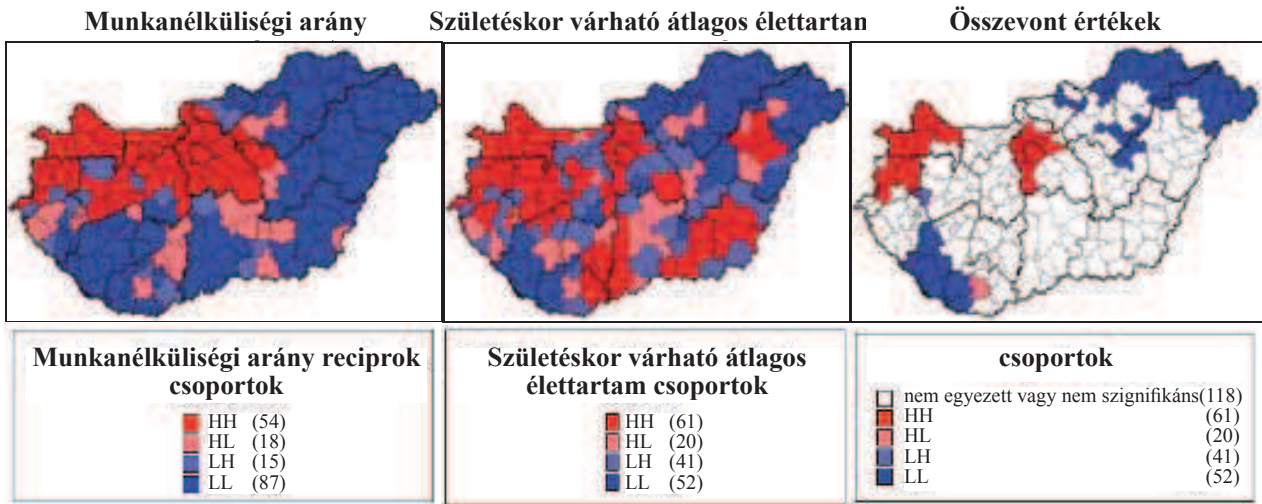
maztunk ahhoz, hogy a két mutató jellemzőit össze tudjuk hasonlítani. Ehhez először egyirányúsítani kellett az adatokat, hiszen a magas születéskor várható átlagos élettartam pozitívként könyvelhető el, míg a magas munkanélküli arányról ugyanez nem mondható el. Így első lépésben a munkanélküliek aránya értékek reciprokát számoltuk ki, vagyis az aktív korú népesség került a számlálóba, és a regisztrált munkanélküliek száma a nevezőbe. Így erre az adatsorra, valamint a születéskor várható átlagos élettartamra számoltunk lokális területi autokorrelációt. Ezen számítások már önmagukban sok érdekességre mutatnak rá, de a célunk az volt, hogy a kapott eredményeket összevessük. Megnéztük, hogy adott kistérség milyen jellemzővel (HH, HL, LH, LL) bír az egyik és a másik mutató szerint. Kiemeltük azokat a térségeket, amelyeknek mindkét mutató szerint ugyanolyan jellemzője volt (tehát pl. a születéskor várható átlagos élettartam és a reciprok munkanélküliek aránya szerint is HH). Ezt követően pedig még egy szűrést iktattunk be, amivel kiválogattuk a szignifikáns eredményeket. Ehhez a Local Moran I értékeket vettük alapul, s így azon kistérségek maradtak bent a számításban, amelyeknek mindkét mutató szerinti Local Moran I értéke kisebb volt mint $-0,2$, vagy nagyobb volt mint $0,2$. Ezzel az volt a célunk, hogy a szűrések után a számításban maradt kistérségek által jól lehatárolhatóak legyenek a mindkét mutató szerinti jó és rossz helyzetben lévő területek, zónák.

A munkanélküliség és az életkilátások közötti legszembevetőbb különbség az, hogy az előbbinél több kistérség került a HH és LL (legjobb és legrosszabb) csoportba (5. ábra), ami homogénebb térszerkezetre utal, s ezt a globális területi autokorreláció számítása is megerősítettek. A születéskor várható átlagos élettartam szerint tehát jóval mozaikosabb területi mintázatot kaptunk eredményül, kevésbé lehetett kijelölni nagy, összefüggő, homogénnek tekinthető területeket. Az összevont értékek alapján csak azok a kistérségek jelennek meg a térképeken különféle színekkel (5. ábra), amelyek mindkét mutató tekintetében azonos jellemzővel bírtak és szignifikánsnak számítottak. Például Budapest mind a munkanélküliség, mind az életkilátások terén HH besorolást kapott (legkedvezőbb helyzet), tehát a szomszédos kistérségek hasonlóan jó helyzetűek voltak egymáshoz képest. 2010-ben 56 ilyen kistérség volt az országban, s területileg északnyugaton és a Közép-Magyarország régió nyugati és északi szektorában találjuk őket. Ezek a kistérségek azokat a nagy, összefüggő területeket jelölték ki, amelyek a munkanélküliséget és az életkilátásokat együttevén a legjobb helyzetben voltak az országban.

5. ábra

*A munkanélküliségi arány és a születéskor várható átlagos élettartam
lokális területi autokorrelációja (2010)*

Adatok forrása: teir.vati.hu

Az LL csoport kistérségei azok, amelyek mindkét mutató esetében a legkedvezőtlenebbek országosan, és a szomszédos kistérségek hasonlóan rossz helyzetűek voltak egymáshoz képest 2010-ben. Az LL csoport kistérségei egyöntetűen az ország északkeleti részében, az országhatár menti periférikus területeken helyezkedtek el. Hasonló, a térben nagyobb összefüggő, de az előbbihez képest kisebb kiterjedésű terület a délnyugati periférikus, szintén országhatár menti részen fordult elő. Legkisebb mértékben és kiterjedésben a Középső-Tisza vidékén is található LL csoport.

Összefoglalás

Területi elemzésünkéből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a jelenlegi válság hatására nagymértékben nem változott az egészség-egyenlőtlenségek térszerkezete Magyarországon: ugyanazok a területek tekinthetők jó, illetve rossz helyzetűnek, mint a válság előtt. Sőt, az átlagos, közepes helyzetű kistérségek között sincsenek olyanok, amelyek helyzete kifejezetten a gazdasági recesszió miatt romlottak volna (pozícióvesztés). A nyugat-kelet meghatározottságú területi szerkezetben jelentős mértékben érvényesülnek a szomszéd-sági viszonyok, az egymáshoz való közelség szerepe, vagyis kisebb az esélye annak, hogy szigetszerűen jelennének meg nagy számban akár jó, akár rossz helyzetű kistérségek a vizsgált két mutató alapján. A szomszéd-sági kapcsolatok érvényének köszönhetően a válság idején növekedett a rossz helyzetűként definiált kistérségekből álló területek térbeli kiterjedése, ugyanez a jó helyzetű területek esetében kevésbé látványos, míg a közepes, átlagos helyzetű kistérségek térbelileg állandósulni látszanak.

Az egészség-egyenlőtlenségek csökkentése nemcsak világszinten, hanem a világ legfejlettebb országaiban is jelentős kihívást jelent a különböző szakpolitikák számára. Ugyan az Európai Unió államaiban hosszabb ideig élnek az emberek, jobbak az egészségmutatóik, kedvezőbbek az életfeltételeik, mégsem mindenki számára egyenlő mértékben biztosított az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés.

A társadalmi egyenlőtlenségek mentén értelmezett egészség-egyenlőtlenségek országok között és országokon belül is jelentős mértékűek. Szinte már közhely, hogy az alacsony társadalmi státusúak és bizonyos veszélyeztetett csoportok egészsége jóval rosszabb az átlagosnál, rövidebb ideig élnek, esetükben bizonyos megbetegedések és halálokok előfordulása kétszer-háromszor gyakoribb, bizonyos ellátásfajták és szolgáltatások igénybevételeből teljes mértékben kirekesztettek. A gazdasági válság, a növekvő munkanélküliség, a csökkenő jövedelmek, a létbizonytalanság és az állandó stresszhatás különös aktualitást ad a problémakörnek.

Az egészség társadalmi meghatározói felhívják a figyelmet arra, hogy a legfontosabb egészségproblémák – korai halálozás, betegségből fakadó alacsonyabb szintű életminőség – okai, meghatározó és befolyásoló tényezői a társadalmi-gazdasági környezet feltételei között keresendők. A lakás- és munkakörülmények, a környezeti hatások, az oktatáshoz és az egészségügyhöz való hozzáférés lehetőségei, az iskolai végzettség és a munkaerő-piaci pozíció, a jövedelemszint és a fogyasztási szokások, a foglalkoztatás és a munkanélküliség, a szegénység és a társadalmi kirekesztés különböző módon és mértékben érintik az egyes társadalmi csoportokat, s részben az egészségügyön kívülálló körülmények következményei.

Az egészség-egyenlőtlenségek mérséklése tehát nemcsak az egészségpolitika feladata: az egészség-egyenlőtlenségek társadalmi-gazdasági meghatározóinak megváltoztatásában, illetve a népegészségügy javítására irányuló törekvésekben interszektorális megközelítésre van szükség. Az egészség társadalmi meghatározói széleskörűek, azaz az interszektorális beavatkozás többszereplős tevékenység, a problémamegoldás a megfelelő érdekelttel/érintettel való hatékony egyeztetést jelenti.

A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

HIVATKOZÁSOK

ABENACH, J. – MUNTANER, C. – SANTANA, V. (2008): *Employment Conditions and Health Inequalities*. WHO – CSDH, Montreal.

BLACK, D. – MORRIS, J. N. – TOWNSEND, P. (1985): *Inequalities in health. The Black Report*. Penguin Books, Hammondswoth, Middlesex.

BÖCKERMAN, P. – ILMAKUNNAS, P. (2008): Unemployment and self-assessed health: evidence from panel data. *Health Economics*, 18. 161–179.

DUSEK T. (2004): *A területi elemzések alapjai*. Regionális Tudományi Tanulmányok 10. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest.

HABLICSEK L. – KOVÁCS K. (2007): Az életkilátások differenciálódása iskolázottság szerint, 1986-2005. *Kutatási Jelentések 2007/1*. KSH, Budapest.

HEGERL, U. – WITTMANN, M. – ARENSMAN, E. – VAN AUDENHOVE, C. H. – BOULEAU, J.H. – FELTZ-CORNELIS, CH. – GUSMAO, R. – KOPP M. (2008): *The “European Alliance Against Depression (EAAD)”*: A multifaceted, community based action programme against depression and suicidality. *The World Journal of Biological Psychiatry*, 2008/9. 51–59.

JAKOBI Á. – JENEY L. (2008): A szomszédsági mátrix problematikájának megoldási lehetőségei – elmélet és gyakorlat. *Területi Statisztika*, 2008/3. 295–304.

MACKENBACH, J. P. – BAKKER, M. (eds.) (2002): *Reducing Inequalities in Health: An European Perspective*. Routledge, London.

NEMES NAGY J. (1998): *A tér a társadalomkutatásban. Bevezetés a regionális tudományba*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.

RAPHAEL, D. (2008): Introduction to the social determinants of health. In: Raphael, D. (ed.): *Social Determinants of Health: Canadian Perspectives*. 2nd Edition. Canadian Scholars' Press, Toronto. 2–19.

SZILÁGYI DÁNIEL – UZZOLI ANNAMÁRIA (2013): Az egészség-egyenlőtlenségek területi alakulása az 1990 utáni válságok idején Magyarországon. *Területi Statisztika* (megjelenés alatt)

